

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

SZÖRÉNYI LEVENTE KÖLCSEY-DÍJAS
TOLKIEN ÉS A KALEVALA
CARMEN NYÍREGYHÁZÁN

2018

•

I

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET
A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA
MEGJELENIK NEGYEDÉVNKÉNT
53. ÉVFOLYAM, 2018. I. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Tördelőszerkesztő:

Erdélyi Tamás

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrassy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

A MAGYAR KULTÚRA NAPJÁN

LIPTHAY ENDRE

„Nemzeti himnusszá magasult”

Kölcsey Ferenc költeményének és Erkel Ferenc zenéjének eredeti
kézirata Nyíregyházán

3

JÁNOSI ZOLTÁN

Szörényi Levente a Kölcsey-emlékplakett idei kitüntetettje

Laudáció a Kossuth-, és Erkel Ferenc-díjas előadóművész és zeneszerző
életművéről

8

IRODALOM ÉS EMLÉKEZET

RÉVAY VALÉRIA

Tolkien és a *Kalevala*

10

BAKAJSZA ANDRÁS

Költő a sebzett világban

Arcképvázlat Tóth Krisztina portréjához

20

TALLIÁN MARIANN

A Dalnok

avagy a Cseh Tamás-jelenség és a modern kori vívmányok

25

SZÍNHÁZ

SÁNDOR L. ISTVÁN

Harmincöt év

A nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház évadai. 2. rész

31

KARAP ZOLTÁN

„Így szeretünk mi?”

Színházi műhelybeszélgetés Sediánszky Nórával

50

MARIK SÁNDOR

A bábművészet új térhódítása

Két premier között: beszélgetés Pallai Mara bábszínésszel

56

HELYTÖRTÉNET

- HOLMÁR ZOLTÁN
A fehérgyarmati világháborús emlékmű története 69
- SZILÁGYI LÁSZLÓ
A háromszor született iskola
A 100 éves Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium alapítása és államosítása (2.) 79

MEZŐGAZDASÁG

- KORMÁNY GYULA
Sokoldalú kultúrnövényünk, a burgonya
A termesztés alakulása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a kezdetektől napjainkig 94

SZÉPIRODALOM

- VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ
Vásártér (részletek) 103
- CSABAI LÁSZLÓ
Pogány vágyak 111

KIÁLLÍTÁSMEGNYITÓ

- TOMASOVSZKI ANITA
Értékelni a szépet
Sári Antal festményeiről 121

SZEMLE

- Történetírás dokumentumregényben (SZABÓ GÉZA) 123
- Prés alatt. Karádi Zsolt „*Az ég nem emberséges*” című kötetéről (GERLICZKI ANDRÁS) 129
- A reformáció lényege.* Gaál Botond professzor új könyvéről (PÉNZES OTTÓ) 134

A borító címoldalán: jelenet a *Carmen* című előadásból, Horváth Réka, Munkácsi

Anita és Széles Zita. Fotó: KARÁDI ZSOLT.

A hátoldalon: A fehérgyarmati hősi emlékmű. Fotó: HOLMÁR ZOLTÁN.

LIPTHAY ENDRE

„Nemzeti himnusszá magasult”
Kölcsey Ferenc költeményének és Erkel Ferenc zenéjének
eredeti kézírata Nyíregyházán*

Tisztelt ünneplő közönség, Hölgyeim és Uraim!

Az Országos Széchényi Könyvtár nevében szeretném megköszönni, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Nyíregyháza városa két napra mintegy „vendégül látta” Kölcsey Ferenc *Hymnus* című költeményének és Erkel Ferenc zenéjének eredeti kézíratait. Ezzel nemcsak a Magyar Kultúra Napjának ünnepét tette emlékezetessé, hanem kultúrmissziót és hazafias küldetést is teljesített.

Az OSZK nevében köszönöm a megyének, a városnak, a Kölcsey Ferenc Társaságnak és nem utolsósorban a Kölcsey-család képviselőjének, Fáy Péternek az együttműködés lehetőségét!

A *Hymnus* nem pusztán a romantikus kor egy költőjének érzelmeket is felkavaró, megható verse, hanem a magyar kultúr-, irodalom- és eszmetörténet egyik legátfogóbb, legmélyebb alkotása. Kölcsey művében hosszú évszázadok irodalom és történelemértelmezései fedezhetőek fel.

Maga a himnusz mint műfaj az egyik legrégebbi irodalmi lírai forma, melynek hagyománya átível az ókortól az antik és középkori európai kultúrán keresztül napjainkig.

Isten és egy nép kapcsolatának értelmezése a bibliai időkre nyúlik vissza, mikor Isten kihozta népét Egyiptomból és elvezette a tejjel-mézzel folyó Kánaánba. A nép azonban vétkezve elfordult Istentől, és ezzel kihívta a Teremtő büntetését. Kölcsey versében a mi népünknek, a magyaroknak sorsa is hasonló vonásokat mutat: „Őseinket felhozád / Kárpát szent bércére, / Általad nyert szép hazát / Bendegúznak vére.” „Értünk Kunság mezein / Ért kalászt lengettél, / Tokaj szőlővesszein / Nektárt csepegtettél.” „Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben, / S elszűtád villamidat / Dörgő fellegedben.”

Isten áldásai, adományai, az új haza nyerése, a dicső múlt, továbbá bűn és bűnhődés képei főként a reformáció során elterjedt újszerű bibliamagyarázatokon keresztül

* A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat kezdeményezésére és közreműködésével 2018. január 19–20. között Nyíregyházán a Megyeháza Bessenyei Nagytermében állították ki az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében fellelhető Kölcsey Ferenc: *Hymnus*, a Magyar nép zivataros századaiból autográf kézírata, valamint Erkel Ferenc *Hymnus* partitúra-kézírata eredeti példányát. A bemutatón hangzottak el az Országos Széchényi Könyvtár Kézírártára vezetőjének ünnepi gondolatai.

lelhetők fel a XVI. és XVII. századi magyar irodalomban, mintegy a *Hymnus*ban is tükröződő gondolatok előzményeként.¹ A legfontosabb példákat kiemelve Magyar István *Az országokban való sok romlásnak okairól* című, 1602-ben megjelent munkáját, Szenci Molnár Albert református teológus és nyelvész zsoltárfordításait és Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* eposzát nevezhetjük meg. Kölcsey Ferenc verse és Szenci Molnár Albert *130. zsoltára* nemcsak tartalmában mutat egymással hasonlóságot, hanem a verselésben is, hiszen a *Hymnus* és a nevezett zsoltár egyébként ritkán használt rímképlete és szótagszáma megegyezik.

A *Hymnus* drámai történelmi sorsot és valóságot felidéző szövegében a költő Istenhez fordul, a jövő reményével beléje veti bizalmát.

A vers nagyszerűsége egyrészt a tömör, lényegi és egyben roppant színes kifejezésben rejlik, mely több történelmi és filozófiai gondolatot fog össze úgy, hogy mégis a legtöbb ember számára érthető. Ezáltal az egyén, ki sorstársként és hazafiként tekint magára, érzelmileg is azonosulni tud a *Hymnus* szövegével. Ez az egyik oka a költemény 19. században magasba ívelő és mai napig tartó népszerűségének.

Kölcsey Ferenc 33 éves volt, mikor 1823. január 22-én Szatmárcsekén papírra vetette remekművét. Költeménye csak évekkel később, 1829-ben jelent meg először az *Aurorában*, amit aztán egyre több megjelenés követett.

A jobb, sikeresebb versek népszerűsítésének egyik eszköze éppen a zenei hangszerelés, az énekelhetőség volt. Így hirdették meg 1844 februárjában a *Hymnus* megzenésítésre vonatkozó pályázatot is, amely 20 arany pályadíjat tűzött ki azért a legjobbnak népmelódiáért, amely „Kölcsey Ferenc koszorús költőnk *Hymnus*zát énekre és zenekarra teszi át.” A felhívást a reformkori zenei és kulturális élet egyik jeles szervezője, Bartay András zeneszerző, zenetanár, tankönyvíró, a Nemzeti Színház akkori igazgatója tett közzé a *Pesti Divatlapban*. A pályázat bírálói a tizenhárom jelentkező jelíggel beérkezett pályázata közül egyhangúlag az Erkel Ferenc által komponált zene mellett döntöttek, mert indoklásuk szerint Kölcsey költeménye szellemét leginkább megközelíti, a két főkívánalmat, a dallamegyszerűségeket és a *Hymnus* emelkedettségét legerősebben ez a kompozíció egyesíti.

Erkel Ferenc zenéjét a haza bölcsének, Deák Ferencnek ajánlotta.

Erkel kompozíciójával kapcsolatban érdekességgként megemlítjük, hogy 1843-ban pályázatot hirdettek Vörösmarty *Szózatának* megzenésítésére, melyet Egressy Béni nyert meg. Mivel Erkel Ferenc tagja volt a bíráló bizottságnak, nem indult a pályázaton. De ettől függetlenül ő is komponált egy zenét a *Szózatra*, s az általa megzenésített vers egyik sorának dallamát esztendővel később áttemelte *Hymnus* zenéjébe.

A *Hymnus* zenei feldolgozása először nyilvánosan 1844. július 2-án hangzott el a Nemzeti Színházban; ezt népszerűségének ugrásszerű növekedése és dallam gyors elterjedése követte. 1844. augusztus 10-én az óbudai hajógyárban bocsátották vízre a Széchenyi nevű új gőzhajót, melynek avatásán, a hajón felállított zenekar és kórus közreműködésével hangzott el a pályázatot megnyert *Hymnus*, s melynek előadásáról

¹ A téma alapos kifejtése Szabó G. Zoltán *Kölcsey Hymnusa* c. tanulmányában található. In: A magyar himnusz képes albuma. Budapest, 2017. OSZK – Argumentum Kiadó, 33–74.

Honderű úgy tudósított, hogy a nagyszerű előadás „nemzeti himnusszá magasult”.² Tíz nappal később, 1844. augusztus 20-án a Szent István napi megemlékezés alkalmával az istentisztelet során ismét együtt énekelte a tömeg a nem rég született dallamot. Ekkor történt először említés – szintén a *Honderű*-ben – Kölcsey költeményéről, mint nemzeti összetartozásunk szimbólumáról: „a magyar ember saját nyelvén, saját szívéből fakadt hangokon tud már fölzengeni dicséneket.” A Monarchia területén, így Magyarországon is hivatalos alkalmakkor a német nyelvű osztrák himnusként énekelt *Gott erhalte* (Isten tartsd meg császáruk...) hangzott el.

Természetesen Kölcsey versének elterjedése előtt is voltak olyan énekek, melyek a nemzeti hovatartozás kifejezőivé válva a *Hymnus* előzményeinek tekinthetők. Többek közt említhetjük a katolikusok által ma is énekelt *Boldogszöny Anyánk* közismert népéneket és a református magyarság által kedvelt „Tebenned bízunk eleinktől fogva” kezdetű *90. zsoltárt*.

A pesti forradalom napján, 1848. március 15-én este a Nemzeti Színházban az ünnepi előadás alkalmával a *Bánk bán* előadást megszakítva elhangzik a *Rákóczi induló*, majd *Hunyadi László* részlete, a „Meghalt a cselszövő” kórus, továbbá elszavalják Petőfi Sándor *Nemzeti dalát*. Ezután került sor Kölcsey és Erkel *Hymnusának* elénekelésére is.

A szabadságharc után az önkényuralom idején az imádság keretében fohászként énekelt dal érzelmileg is közelebb került az emberekhez, s talán inkább ima jellege miatt az uralkodó is hajlandó volt olykor meghallgatni. 1857-ben Ferenc József császár Erzsébet királynéval Magyarországon járt; a Nemzeti Színházban meghallgatták Erkel Ferenc *Szent Erzsébetről* szóló operáját, melynek 2. részében, a kápolna jelenetbe illesztve hangzott fel orgonakísérettel a *Hymnus* versszaka.

A 20. század legelején, 1901-ben a magyar parlamentben törvényjavaslatot nyújtottak be Kölcsey Ferenc költeményének, mint az egységes magyar nemzet himnuszának elismeréséről, amely törvényjavaslat azonban akkor még nem került szentesítésre.

Ez elmaradt a 2. világháborút követően is, sőt 1948 után, a kommunista diktatúra alatt a hatalmi és hivatalos elit kifejezetten mellőzni próbálta az „Isten áld meg a magyart” kezdetű himnusz énekletét. A szemtanúk által feljegyzett ismert anekdota, történet szerint 1949-ben Rákosi Mátyásék Kodály Zoltánt kérték fel egy új himnusz komponálására, melynek szövegét Illyés Gyula írta volna. Kodály Zoltán akkori bátor válasza így hangzott: „Minek új himnusz? Jó nekünk a régi is”.

A sok lelkesedést kiváltó, a magyarokat bátorító, s egyben a veszélyeket is túlélte költemény végül 166 évvel a keletkezése után az 1989. évi 31. törvénycikk alapján vált Magyarország hivatalos himnuszává. Magyarország 2012. január 1-jén életbe lépett Alkotmányának preambuluma a *Hymnus* első sorával kezdődik: „Isten, áldd meg a magyart!”

A kézirat Kölcsey Ferenc halála után Kölcsey Klárához, s annak férjéhez Miskolci Lajoshoz került. A családban tovább öröklődött, míg 1944-ben a leszármazottak

² BÓNIS FERENC: A Himnusz születése és másfél évszázada In: A magyar himnusz képes albuma. Budapest, 2017. OSZK – Argumentum Kiadó, 83.

ügy döntöttek, hogy a kéziratot letétként az Országos Széchényi Könyvtárban helyezik el. A döntés nem volt véletlen.

Gróf Széchényi Ferenc 1802-ben nagyszámú könyvet és kéziratot ajándékozva a nemzetnek, megalapította a magyar nemzet könyvtárát. Az Országos Széchényi Könyvtár nevet viselő nemzeti könyvtár az írott nemzeti kincseink kiemelkedő darabjait őrzi. Többek között a felbecsülhetetlen középkori magyar nyelvemlékeket, a latin kódexek között Mátyás király világhírű könyvtárának köteteit, a *Corvina*kat, a magyar történelem és kultúra nagyjainak kézirateit, mint többek közt Széchényi István, Kosuth Lajos, Deák Ferenc leveleit, Petőfi Sándor, Arany János, Babits Mihály, József Attila Weöres Sándor verseit, s még sok szép eredeti értéket.

A magyar kultúra napján tehát elmondhatjuk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár, mint a magyar kultúra egyik letéteményese és a *Hymnus*, mint a magyar kultúra, szellemiség és önazonosság szimbóluma, mint a megőrző, és mint a remekmű méltó módon találkozunk.

A költeményt Kölcsey geniusa egyrészt nagyra tette, a benne tapintható hazaszeretetet pedig a költő életének tanúsága és személyes példája hitelesíti. Szorgalmas tanulóként a Debreceni Református Kollégiumban gyarapította tudását, s különböző nyelvek ismeretében (mint a görög, latin, német és francia) is jártas volt. Akár külföldről is beszerezte a szakirodalmat, amely nem csak irodalomra és történelemre, hanem a jogon keresztül a nemzetközi népességstatisztikára is kiterjedt.

Hazafisága kiérlelt, megfontolt magatartás volt, amihez nem vezetett mindig egyenes út. Ahogy maga írta: „Volt idő (iskolai pályám végén és jurátusságom idején), midőn kozmopolitizmus fogott körül, s ez időben a magyar hazán nem függék melegen.”³

A családi és birtok ügyekkel foglalkozó felnőtté serdült ifjút azonban megérintette a közösség és felelősség érzete.

Tájékozottságára és tudására a közvélemény is felfigyelt, s idővel különböző tisztségekre emelkedett. 1830-ban nevezték ki a Magyar Tudományos Akadémia tagjává. Szatmár vármegye aljegyzője, majd jegyzője és országgyűlési követe lett. Szakmai igényessége olyan országos hírre tett szert, hogy javaslatait más vármegyék is átvették. Nagyon tanulságos azonban minden siker és előmenetel mellett is megnyilvánuló önmérséklete, önreflexiója. Az országgyűlés kezdetén mintegy önmagával párbeszédet folytatva így ír naplójában: „Íme, ez a haza [...] melynek nevével összeolvadt keblemben minden, amit hit és remény, hűség és szerelem; minden, amit az emberiség legforróbb és tisztább érzelmei nyújthatnak. És e hazáért szenvedett Hunyadi háltalanságot és üldözést; a hazáért rohant Szondi a halálba, e hazáért patakozott a Zrínyiek vére, s ezért a hazáért választott sok nemes önként számkivetést. [...]

S te mit fogsz érette tenni? Mit fogsz tenni most, midőn országgyűlési követként álmok helyett, való pálya nyílik előtted? Lesz-e erőd létrehozni az ideákat, amik 20 év óta boronganak kebledben? Lesz-e bátorságod szembeszállani minden akadállyal, mik az ismeretlen pályázó utát ezerfelől elzárják? Fogsz-e túrni rettentést [...]?

³ SZABÓ G. ZOLTÁN: Kölcsey Ferenc. Pozsony, 2011. Kalligram, 29.

e tűrni jéghidegséget [...] Fogsz-e tűrni hálátlanságot és félreértést [...] De fogsz-e ostromot is állani a kísértések között? [...] Fogsz-e szél és hab ellen küzdeni, ha minden elhagy; ha bűnnek mondatik, amit angyalod kebled mélyén sugall, ha minden való és jó, minden szép és nagy legyőzve süllyedsz.”⁴

Ezeket a Kölcsey Ferenc által felvetett kérdéseket ma is felteheti magának mindenki, aki felelősséggel akar tenni valamit családért, munkáért, hivatásért, kisebb nagyobb közösségeinkért, vagyis a hazáért.

Kölcsey 1832-ben kerületi jegyzőként vezető szerepet vállalt az országgyűlésen és a reformok érdekében tett beadványaival, felszólalásaival alapvető befolyást gyakorolt a tárgyalások menetére. Olyan reformkori kiválóságok néztek fel rá példaként és tanultak tőle, mint Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Eötvös József. Egy korabeli szemtanú így emlékezett: „Nem ismertem soha senkit, ki első látásra úgy elbűvölte volna az embereket, ki annyira imponált volna embertársainak, mint Kölcsey imponált – egyszerű igénytelenségével. Jelenlétében meghunyászkodott az elbizakodás, elszorult a léhaság és frivolitás. Vitatkozni senki sem vitatkozott vele, ritkán szólt, de ha néha megokoltan elmondotta, az mindig döntött. Megyénkben döntő befolyása felléptével kezdődött, s tartott mindvégig, míg köztünk élt.”⁵

Kölcsey Ferenc hazaszeretete nem pusztán partikuláris lelkendezésből, üres szavakból állt, hanem a műveltség, tájékozódás és valóság talaján álló, az önbírálat és történelmi múlt tapasztalatait ötvöző, a magyar nemzet jövője iránti is felelős elkötelezettségen alapult. Tisztában volt a múlt tapasztalataival, de a merengést mellőzve tudta, a jövőre tekintve a jelenben élve kell munkálkodnunk, s erre buzdít is a *Huszt* című versében:

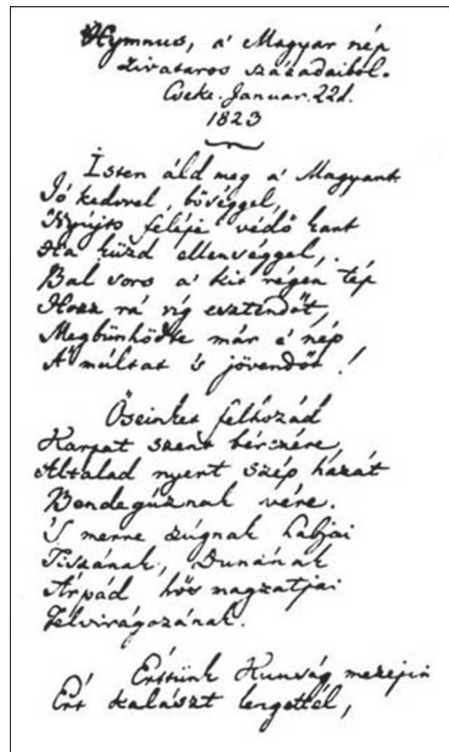
Honfi, mit ér epedő kebled e romok ormán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövővel komolyan vess öszve

jelenkort;

Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!

Tisztelt Ünneplő közönség, Hölgyeim és Uraim!
Engedjék meg, hogy a magyar kultúra napján Istennek áldását, jókedvet és bőséget, továbbá pedig igaz küzdelmeink sikerét kívánjam Önöknek, Mindnyájunknak és Magyarországnak!

Köszönöm a megtisztelő figyelmet!

A Hymnus eredeti kézírata

⁴ I. m., 178.

⁵ I. m., 7.

JÁNOSI ZOLTÁN

Szörényi Levente, a Kölcsey-émlék- plakett idei kitüntetettje

Laudáció a Kossuth-, és Erkel Ferenc-díjas előadóművész
és zeneszerző életművéről*

Tisztelt Püspök Úr, Apostoli Kormányzó Úr, állami és egyházi vezetők, Tisztelt ünneplők, a magyar kultúra éltetői és alakítói Magyarországon és a határokon túl! Tisztelt szatmárcsekeiek!

Egyik levelének tanúsága szerint volt olyan év, hogy Kölcsey Ferenc ki sem mozdult csekei házának udvaráról, hanem a parasztdal tónusát, hangütését gyakorolta. „Nehezebb stúdiómom az életemben nem vala” – fűzte hozzá a kor egyik legműveltebb embere. A magyar népköltészet hatalmas kihívást jelentett nemcsak Kölcseynek, hanem az őt követő nemzedékek láncolatának is. Petőfitől József Attilán át Nagy Lászlóig, Liszt Ferentől Bartókon, Kodályon át Kocsár Miklósig, Izsó Miklóstól Samu Gézáig s tovább is ösztönözte új és új alkotásokra a magyar művészetet.

Szörényi Levente a szabad világtól nyugaton vasfüggönnyel elzárt, körben diktatúráktól határolt, idegen hatalom csapataitól megszállt országban hajolt a magyar népdalhoz. A legázolt forradalmának fájalmától s a diktatúra szorításától dermedt országban emelte fel hangszeréhez és énekművészetéhez a szabadság egyik legtisztább őrét: a magyar népdalt. S vele ismét az identitás hangját ’56 elnémított fegyvereiről. Bartók és Kodály után a beat- és a rockzenébe sugározva át a népzene erejét. Bartók a hangversenytermekbe, Kodály az iskolákba, Szörényi Levente a helyét és küldetését kereső, de folytonosan torz eszméktől és politikai akaratoktól manipulált ifjúság szívébe, az utcákra, a terekre vezette vissza a népdalt. A Bajtala trió, az Illés, a Fonográf együttesek dalaival a kor milliókat megérintő zenei irányzataiban úgy szólaltatta meg a népdal hagyományát, hogy az egyszerre fejezett ki szabadságvágyat, lázadást, s hívta fel az ifjúságot az új zenei formákkal új életprogramok keresésére. Az ifjúsági klubokban, a koncerteken, a hanglemezek barázdáin zenéje az új önértelmezés esélyét kínálta fel a fiatal Magyarországnak.

Később az *István a király* című rockoperája s rockballádái s más munkái – a teljesebb magyar történelemértelmezés igényével – már a rendszerváltozást készítették elő. Lázadó

* Elhangzott 2018. január 21-én, a Magyar kultúra napjának alkalmából rendezett ünnepségen, a szatmárcsekei református templomban.

hangjegyei a kottákról, a színpadokról az éneklő szájakra és a változást akaró elmékbe jutva történelemformáló erőkké váltak. Több millió itthoni és határon túli magyar lelkébe és hitébe énekelve üzenték meg egy másik, a saját hagyományaiba és az európai kultúrába egyaránt kapaszkodó új Magyarország eszméjét. S ugyanez a történelemkutató erő jellemezte később már a szabad Magyarországon született alkotásait, s könyveit is (köztük az *Attila, az Isten kardja*, az *Árpád népe* című rockoperáit, a *Kiátkozott* című rockballadáját vagy a „Betemetett Magyar Múlt” sorozatában kiadott könyveit.) Miközben zeneszerzőként, színpadi szerzőként, filmszerepeivel, filmzenéivel, valamint személyes példájával is (többek között az *Ének a csodaszarvasról* című animációs film zenéjével, az *Elég volt* című kóruskantátájával, *A felkelő nap háza* című nemzetközi népzenei fesztivál motíválásával) nemzetársai sokaságát mozdította a népi kultúra mélyebb megismerésére s művészi közvetítésére.

Életművének teljesítménye alapján tisztelettel adom át Szörényi Levente, Erkel Ferenc-, Magyar Örökség-, Kossuth-és Príma-díjas zeneszerzőnek és énekművésznek és számos más kitüntetés birtokosának, így Budapest díszpolgárának itt, a magyar világ keleti szélén, de mégis a magyar Himnusz fővárosában, Kölcsey egykori templomában, a Kölcsey család címere előtt a Kölcsey nevet viselő és örökségét sugárzó plakettet. Eredményes és egészséges életet, s – Kölcsey, Petőfi, Arany, Bartók, Kodály, József Attila, Illyés Gyula, Weöres Sándor, Nagy László szellemét őrző és kiteljesítő – alkotóerőt kívánok Szörényi Levente művész úrnak. S mindezt azokkal a szavakkal is, ahogyan azt ő maga a *Végtelen úton* című 1986-os dalának szövegében jósolta:

A hitem, mit adtam, nem szűnik,
S megmarad talán.
A vágyam, mit adtam, elmúlik,
S másban él tovább.
A dal, amit adtam, létezik,
S ez éltet majd soká.

Dr. prof. Jánosi Zoltán, a Kölcsey Társaság elnöke (balról) átadja Szörényi Leventének az emlékplakettet

RÉVAY VALÉRIA

Tolkien és a *Kalevala*

Tolkien megismerkedése a *Kalevalával*

J. R. R. (John Ronald Reuel) Tolkien (1892–1973) nyelvész professzor volt, de regényeinek köszönhetően a modern fantáziailrodalom „atyjaként” vált ismertté. Fő műve, a *Gyűrűk ura* az 1960-as évek óta a világ egyik legolvasottabb műve lett.

Verlyn Flieger, az amerikai marylandi egyetem professzora száz évvel a kézirat feltételezett keletkezése után, 2015-ben jelentette meg a *Kullervo története (The Story of Kullervo)*¹ című kötetet, amelyben a címadó történeten kívül Tolkiennek a *Kalevaláról* szóló két előadásszövege, valamint a szerkesztőnek a *Tolkien* és a *Kalevala* kapcsolatról írott esszéje kapott helyet. Egy évvel később az Európa Könyvkiadónak köszönhetően Tótfalusi István magyar fordításában is kézbe vehettük ezt az érdekes irodalmi csemegét J. R. R. Tolkien *Kullervo története* címmel.²

Tudjuk, hogy a *Kalevalának* Elias Lönnrot által összeállított első, rövidebb változatára³ is azonnal felfigyeltek a magyar költők és írók, és e mű egy részét 1840–41-ben, vagy Oroszországból való hazatérte után, 1847 és 1849 között Reguly Antal le is fordította magyarra.⁴ A *Kalevala* terjedelmesebb, 50 éneket tartalmazó, 1849-es kiadásának első, teljes magyar nyelvű fordítása Barna Ferdinánd tolmácsolásában 1871-ben jelent meg, amelyet még négy másik, teljes magyar nyelvű fordítás követett. Angolul csak a 20. század elején, 1907-ben ismerhették meg az olvasók a finn eposzt W. F. Kirby fordításában.

Tolkien kutatói közül elsőként Randal Helms vette észre, hogy Túrin Turambar és a *Kalevala* Kullervója között hasonlóság fedezhető fel: „Tolkien „érezhetőleg kinőtt egy befolyást, átformált egy forrást”, „a kéjsóvár és gyilkos Kullervóból” (Helms, 6. o.) létrehozta a maga legendáriumának rokonszenves, bár makacs és keményfejű figuráját, Túrin Turambar” – Verlyn Flieger.⁵ Tanulmányában megemlíti más kutatókat (Tom Shippey, Charles Noad, Richard West) is, akik párhuzamot

¹ J. R. R. TOLKIEN: *The Story of Kullervo. Introductions, Notes and commentary*: Verlyn Flieger. 2010., 2015. HarperCollins Publishers Ltd.

² J. R. R. TOLKIEN: *Kullervo története*. Szerk. Verlyn Flieger. Budapest, 2016. Európa Könyvkiadó.

³ Vanha Kalevala, Helsinki, 1835. [Régi Kalevala]

⁴ Régi Kalevala (Reguly Antal fordítástörredéke). Közéleteszi, a bevezetőt és a jegyzeteket írta A. Molnár Ferenc. Kecskemét, 1985. Magyar–Finn Kulturális Egyesület.

⁵ VERLYN FLIEGER: Tolkien, a Kalevala és „Kullervo története” In: J. R. R. TOLKIEN: *Kullervo története*. Szerk. Verlyn Flieger. Budapest, 2016. Európa Könyvkiadó, 193. [FLIEGER, 2016.]

vontak Tolkien hőse és Kullervo⁶ között.⁷ Ezeknek az észrevételeknek a megtételéhez a későbbiekben Tolkien leveleinek megismerése is hozzájárult, de a hasonlóságok reális alapjára igazán csak akkor derült fény, amikor Tolkien hagyatékából előkerült a *Kullervo története* c. írásának kéziratos anyaga.

Kutatásai arról győzték meg Fliegert, hogy Tolkien 1911-ben, a King Edward birminghami iskolában W. F. Kirby fordításában ismerhette meg a Kalevalát,⁸ leveleiből azonban kiderül, hogy bár nem volt elégedett a „szegényes fordítással”, a mű egésze „bámulatos új borként” hatott rá.⁹ Mégis inkább eredetiben szerette volna elolvasni, ezért később kikölcsönözte az oxfordi könyvtárból C. N. Eliot finn nyelvkönyvét is. A finn nyelv – amelyet Európa legnehezebb nyelvének tartott – komoly gondot okozott neki. Mint Tolkien kötetének egyik finn ismertetője, Mikko Pesonen utalt rá, Tolkiennek a finn nyelvvel és nyelvtannal való hosszas „birkózásának” ékes bizonyítéka, hogy a hagyatékában felbukkant egy büntetésről szóló cédula az oxfordi egyetem könyvtárától, amelyet éppen a finn nyelvkönyv miatt kapott.¹⁰

Tolkiennek a *The Story of Kullervo (Kullervo története)* c. munkája egyetlen kéziratpéldányban maradt fenn, amely egy tervezett mű első vázlatja lehetett, sok törléssel, lapszéli és sorközi betoldással, javítással. A ceruzával írott, nehezen olvasható szöveg mindössze 13 kettéhajtott lap mindkét oldalára lejegyezve, befejezetlenül maradt fenn, ugyanis a 13. oldal közepén váratlanul megszakad a történet. A még hiányzó, mintegy egy negyednyi cselekmény tervezett befejezésének a vázlatja jegyzetekkel és töredékekkel mindjárt az összefüggő szöveg után olvasható. Különálló lapokon egyéb jegyzetek, névjegyzékek, rímelő szavak gyűjteménye található, valamint egy sor vázlat a történet egy hosszabb verses szakaszához.¹¹

A szakirodalom mégis fontosnak tartja ezt a befejezetlenül maradt kéziratot, mivel az író későbbi műveinek ismeretében jól látható, hogy a *Kalevala* és *Kullervo története* nagy hatással volt rá, ami hősei – így Túrin Turambar – alakjának megformálásában fel is fedezhető.

A *Kullervo* történetének keletkezése

A *Kullervo története* Tolkien első irodalmi alkotása volt. Mivel a kéziraton dátum nem található, csak következtetni lehet keletkezési idejére, ami nem lehetett 1911-nél korábban, mert akkor kezdte meg oxfordi tanulmányait, és 1916-nál későbbben sem, mert abban az évben behívták katonának. Legvalószínűbbnek az 1912–1914-es időszak látszik, amit a menyasszonyának, Edit Brattnak 1914-ben írott levele alapján következtetnek ki:

⁶ Tolkien *Kullervo története* c. kötetében a hős nevét következetesen rövid szóvégi magánhangzóval jelölik, a *Kalevala* magyar fordításaiban azonban Kullervó névében hagyományosan többnyire hosszú ó-t írunk. Mivel az általam felhasznált magyar nyelvű tanulmányokban is előfordul a rövid o, a kettős írásmód elkerülése érdekében a név ragozott változatainak kivételével a rövid magánhangzós alakot használom.

⁷ Vö. FLIEGER, 2016. 192–195.

⁸ FLIEGER, 2016. 196.

⁹ VERLYN FLIEGER: Bevezetés. 12. In: J. R. R. Tolkien: *Kullervo története*. Szerk. Verlyn Flieger. Budapest, 2016. Európa Könyvkiadó. 9–27. [FLIEGER: Bevezetés, 2016.]

¹⁰ MIKKO PESONEN: Tolkienin Kalevala-tarina julkaistaan sadan vuoden vuipeellä. <https://yle.fi/uutiset/3-8055974>. [Letöltés: 2017. 10. 1.]

¹¹ FLIEGER: Bevezetés, 2016, 23.

„Megpróbálok az egyik történetből, amely valóban nagy történet és igen tragikus, elbeszélést formálni [...] versrészletekkel meghintve.”¹² E korai mű előre vetített számos formai kategóriát és műfajt – elbeszélést, tragédiát, mítoszfeldolgozást, prózát és verset – Tolkien munkásságából. A *Kullervo története* próza és vers keveréke.

A *Kalevala* legdrámább részét, a Kullervo-epizódot Fehérvári Győző joggal nevezi úgy, hogy „kis eposz a nagyban”, hiszen *Kullervo története* eredetileg öt önálló balladából állt, amelyek már az *Ős-Kalevalában* is szerepeltek. Ezek közül a *Pásztor bosszúja* történetét Lönnrot úgy illesztette be a *Kalevalába*, hogy az ott szereplő, cipóba követ sütő gazdasszonyt Ilmarinen feleségével azonosította. Így duzzadt fel az eredetileg 122 soros epizód 5000 soros kiseposszá.¹³ Kullervo a legtragikusabb hős a *Kalevalában*, akinek „tetteit, morális gondolkodását múltja és rabszolga volta határozza meg [...] Igazi tragikus hős, született bosszúálló, akinek jellemét már gyermekkorában megmérgezte a rabszolgaság és a tehetetlen bosszúvágy elfojtott érzése, ezért fenekedik, dacol az egész világgal.”¹⁴ Mint a kutatók is utalnak rá, Tolkien saját sorstársának is tekinthette az apátlan Kullervót, mivel az író maga is korán árvaságra jutott.

A *Kalevalában* Kullervo története a 31–36. énekben olvasható. Ezek az énekek a számozás mellett külön címet nem kaptak az eredeti műben, Kirby angol fordításában azonban a következő fejezetcímekekkel jelöli meg a témát: Untamo és Kullervo, Kullervo és Ilmarinen asszonya, Ilmarinen asszonyának halála, Kullervo és a szülei, Kullervo és a húga, Kullervo halála.¹⁵ Tolkien – bár követi az eredeti cselekményt –, néhol azonban kiküszöböli a *Kalevala* külön-külön gyűjtött énekeinek egybeszerkesztéséből adódó következetlenségeket, olykor elmélyíti a történeteket, fokozza az izgalmat és a misztikumot.

Kullervo története Tolkiennél

Tekintsük át a *Kalevala* Kullervo-történetének és Tolkien művének legfontosabb eltéréseit, amelyeket Verlyn Flieger nyomán¹⁶ a következő témák köré csoportosíthatunk:

A CSALÁD: Lönnrot történetében három hatyúcsibe egyike lett a „kevély Kallervo”, másika a nagy Untamoinen, azaz Untamo, a harmadik pedig batyus boltos. A két testvér, Kalervo és Untamo kis névváltoztatással (Kalervô/Kalervo és Untamô) megvan Tolkiennél is, de miután Untamo és Kalervo viszálkodásának következtében Kalervo meghal, várandós felesége két gyermekkel, egy fiúval és egy lánnyal rabként Untamo házába kerül, ahol később ikrei születnek, Kullervo és Wanóna. Kullervónak rossz a kapcsolata idősebb testvéreivel, de ikerhúgával nagyon ragaszkodnak egymáshoz. A család megrajzolása közben Tolkien kiküszöböli Lönnrot történetének egyik következetlenségét, hiszen a *Kalevalában* Lönnrot elmegy megbosszulni családja kiirtását, pedig közben kiderül, hogy apja, anyja és testvérei életben vannak.

¹² Uo. 13.

¹³ FEHÉRVÁRI GYŐZŐ: „Dalnak új utat mutattam...” A *Kalevala* és a *Kalevipoeg* összehasonlító elemzése, magyarországi fogadtatása és hatása. Kisebbségkutatási könyvek. Budapest, 2002. Lucidus Kiadó, 111. [FEHÉRVÁRI, 2002.]

¹⁴ FEHÉRVÁRI, 2002, 111.

¹⁵ FLIEGER: Bevezetés, 2016, 22.

¹⁶ Uo. 208–209.

AZ IKREK TÖRTÉNETE: Tolkien találmánya. Wanôna és Kullervo nagyon közel áll egymáshoz, együtt bolyonganak az erdőkben. A *Kalevalában* azonban Kullervo csak felnőttként találkozik a hűgával, ezért az ő sorsuk Tolkien változatában nem olyan tragikus, mint a *Kalevalában*. Ám Tolkiennél is akad némi furcsaság az ikrek történetében, hiszen miután nagybátyja, Untamo eladja Kullervót rabszolgának Âsemo (Ilmarinen) kovácsnak, a fiú furcsa mód elfeledkezik a hűgáról.

KULLERVO SZEMÉLYE: Kullervo – gyorsan fejlődő gyermekként nem észbeli adottságai révén, hanem roppant nagy testi erejével ejti ámulatba környezetét, később mégis értéktelen gyermeknek mondja magát, amikor fel nem ismert ikertestvérének beszél a nemzetségéről. Emellett külsőre is csúnya, nem úgy, mint a *Kalevalában*: „Kallervófia Kullervó, kényes, kékkapcsás siheder/ lobogó lenhajú legény, csikorgó csizmával ékes.”¹⁷ Tolkien a *Kalevalánál* is jobban hangsúlyozza Kullervo sanyarú gyermekkorát, amelynek következtében dühös kívülállóvá serdül, aki nem tud uralkodni magán, mert elvesztette az apját és a szabadságát. Ezáltal valamivel érthetőbbé válik gonoszága és vad bosszúvágya. Flieger szerint „Tolkien számos figurája közül Kullervo kiemelkedik érzelmi és lélektani komplexitása révén, e tekintetben csak egy múlja felül, mégpedig épp irodalmi leszármazottja, Túrin Turambar.”¹⁸

A KUTYA SZEREPE: Tolkien Kalervo kutyájából, Mustiból sokkal fontosabb alakot formál, mint a *Kalevala*. Tolkiennél Kullervo és Wanôna a közeli erdőben találkozik egy szabadon kószáló kutyával, amely segítőkük, védelmezőkük és társuk lesz. Musti varázserővel rendelkezik, és Untamóval szemben a kutya három szőrszála menti majd meg Kullervót a haláltól. Musti azonban a varázslásokra is kitanítja Kullervót, ennek köszönhetően a fiú maga is csodás tettekre lesz képes, s e varázserő birtokában képes felhasználni a farkasokat és medvéket a kovács feleségének elpusztítására. Végül azonban – akaratlanul ugyan – de kedves kutyáját is elpusztítja Kullervo, amikor Untamo háza népére támad.

A KÉS JELENTŐSÉGE: Tolkien hangsúlyozza az apától örökölt kés fontosságát. Kullervo – miután megmenekül az akasztástól – a fa kérgébe rajzolgat a késével, amelynek Sikki a neve. Amikor a nyáj őrzésére kiküldött Kullervo kése – az apjától megmaradt egyetlen emléke, amely az aranyból és az ezüstből is fontosabb neki – beletörik az Ilmarinen felesége által sütött cipóba rejtett kődarabba, érthető, hogy dühös lesz. Így beszél:

Ó, én Sikkim, szeretett társam.
Kalervo kemény acélja,
Mít az a hős viselt mindig,
Nem maradt rám tőle más sem,
Csak e kés, a képet véső,
S ím, egy kőben tört és tompult,
Galád gazdasszonyom mián,
Ó, én Sikkim, szeretett társam.
Kalervo kemény acélja.¹⁹

¹⁷ KALEVALA. Ford. Ráczy István. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó, 232. [KALEVALA]

¹⁸ FLIEGER, 2016. 214.

¹⁹ J. R. R. TOLKIEN: Kullervo története In: J. R. R. Tolkien: Kullervo története. Szerk. Verlyn Flieger. Budapest, 2016. Európa Könyvkiadó, 63. [TOLKIEN, 2016.]

„És ádáz gondolatok suttognak hozzá, és a vadon könyörtelensége költözött a szívébe, és ujjai a harag és bosszú tervét szőttek (sic!) Ásemo szép asszonya ellen.”²⁰ Érdekes, hogy Tolkien ebben a részben megőrzi és hosszan adja elő a nyáját, gulyát védő imát is, amelyet a gazdasszony mond el, bár változtat is az eredetin.

A HÚGA MEGRONTÁSA: Kullervo történetének legdrámaibb része az, amikor beleszeret a saját húgába. Tolkien alaposabban tárgyalja ezt a részt, mint a *Kalevala*: Kullervo találkozik az erdőben egy öregasszonnyal, megkérdezi tőle, merre menjen, hogy megtalálja a családját, ám letér az általa javasolt útról, és ekkor belebotlik egy szép lányba. A lányt tiltakozása ellenére elcsábítja, és egy röpke időre boldogok, amíg ki nem derül, hogy mindketten azonos nemzetségből valók. Kullervo húga azonnal felfogja, mi történt, és a vízésésbe öli magát. A *Kalevala*-ban Kullervo is rádöbben, hogy saját húgával hált, de Tolkien – a *Kalevalával* szemben – megnyújtja a végzetes elhatározás meghozatalát. Itt szakad meg Tolkien története.

AZ ÖNGYILKOSSÁG: Tolkiennél a történet végét csak feljegyzéseiből ismerhetjük meg: az ő Kullervója is megtámadja a családját elveszejtő Untamót, hogy bosszút álljon nemzetségeért. „Vakon lerombol és elpusztít mindent a magához gyűjtött medvék és farkasok seregével, akik estére eltűnnek, és a falu szélén széttépik Mustit, aki gazdáját követte. [...] Anyja szelleme megjelenik előtte, és közli vele, hogy bátyját és nővérét is megölte. Kullervo elborzad, de nem sajnálkozik. Anyja elmondja, hogy őt sem kímélte.”²¹ Szülője elárulja azt is, hogy a vízbe fulladt lány Kullervo húga volt. Ennyi tragédia hallatán megkérdezi a kardjától, hogy hajlandó-e megölni őt. A kard nem riad vissza ettől. „Kullervo megöli magát, elnyeri a halált, amelyet maga keresett.”²²

Verses részletek a *Kullervo* történetében

Mint fentebb láthattuk, Kullervo a késéhez szóló mondandóját versben adja elő, Tolkien ugyanis a történetbe néhány verset is beleszótt. Ezek olykor szinte szó szerint megegyeznek a kalevalai sorokkal.²³ Ilyen hasonlóság tapasztalható, amikor az ikrek nemzetségükről beszélnek egymásnak:

<i>Kullervo története</i> (Tolkien)	<i>Kalevala</i>
Kullervo beszél nemzetségéről	
Nem, az én nemem nem dicső,	Nem vagyok nagy nemből való, sem nagy, sem kis nemzetségből,
Nem rangos a rokonságom,	
Se nem rangos, se nem hitvány,	
Kettő között való vagyok,	kerültem csak közepesből: Kalervónak kölyke vagyok,
Kalervónak árva kölyke,	

²⁰ TOLKIEN, 2016, 63.

²¹ TOLKIEN, 2016, 76.

²² TOLKIEN, 2016, 77.

²³ Az itt megadott *Kalevala*-részletek sorainak terjedelembeli eltérését az az okozza, hogy Ráczy István a gondolatpárhuzamot tartalmazó, egymást követő sorokat egybevonta.

Faragatlan balga fia,	hitvány, hebehurgya gyermek, silány suhanc,
Gyatra gyermek, semmire jó.	semmitérő.
Kullervo húga beszél nemzetségéről	
Nem rangos a rokonságom,	Nem vagyok nagy nemből való, sem nagy, sem kis
Se nem rangos, se nem hitvány,	nemzetségből,
Kettő között való vagyok,	kerültem csak közepesből: Kalervónak lánya vagyok,
Bolyongó és bolondos lány,	hitvány, hebehurgya gyermek, silány, semmitérő
Gyatra gyermek, semmire jó.	leány!
(Tótfalusi István fordítása) ¹	(Rác István fordítása) ²

A fenti részlet kapcsán, amikor Kullervo és Wanôna beszámol nemzetségéről, Verlyn Flieger lényeges különbségre hívja fel a figyelmet, amely csupán egyetlen gondolat kihagyásából ered: a *Kalevala*-ban ugyanis Kullervo húga is kimondja, hogy Kalervo lánya, Tolkiennél azonban ez a megjegyzés kimarad a lány elbeszéléséből, mert amikor meghallja, hogy a fiúnak Kalervo volt az apja, azonnal megérti, hogy a fivérének lett a szeretője. Flieger szerint „Tolkien tollán ez lesz a legdrámaibb jelenete a történetnek, mert az írónak sikerül úgy vezetni a cselekményt, hogy az olvasó előbb fogja fel az igazságot, mint Kullervo maga.”²⁴

Ilmarinen felesége – miután Kullervóval útjára bocsájtja teheneit –, hosszan fohászodik az erdők, rétek isteneihez, hogy segítsék az állatait, védjék meg a bajoktól, a lápoktól és mocsaraktól, azután pedig a medvéhez fordul, hogy ne bántsa a birkáit és teheneit. Ez a hosszú, imaszerű könyörgés Tolkiennél nagy vonalakban követi a kalevalai verseket, néhol akár szó szerinti egyezést mutatva. Néhány példa az egybeesésekre:

<i>Kullervo története</i> (Tolkien)	<i>Kalevala</i>
Birkáim a bozótosba,	Falkám új füre bocsátom, tejelő tehenem küldöm,
Tehenem tág rétre vigye:	
Konya szarvút nyárfák közé,	Villásszarvút vén füzesbe, kajlaszarvút kis nyíresbe.
Nyíresbe a széles szarvút,	
Hízzanak a hűvös réten,	Hadd hízzon ott horpaszuk, hájasodjék rengő hasuk
Legyen húsuk lágy és édes,	
Rétek fűvét ropogtassák	fiatal füzes fenyéren, lombos, árnyas ligetekben,
Kerek erdő kerületén,	
Nyíres erdőn nyomuljanak,	terebélyes fenyők tövén, nyurga nyírfák nyájas ölén,
Nyárfák között kérőddzenek,	
Siessenek sarjerdőbe,	színarany szilfák homályán, ezüstös égerfák árnyán.
Térjenek ligetes tájra.	
(Tótfalusi István fordítása) ³	(Rác István fordítása) ⁴

²⁴ FLIEGER: Bevezetés, 2016, 218.

Ilmarinen felesége Otsót, a medvét is kéri, hogy ne bántsa állatait:

<i>Kullervo története</i> (Tolkien)	<i>Kalevala</i>
Ó, te Uru, kedves komám, Mézmancs, erdőnk ura mindig,	Otszóm, aranyos almácskám! Mézes mancsú mocsos mackóm!
Kössünk együtt egyezséget [...]	Kössünk kedvünk szerint kötést, szerezzünk szíves szerződést, [...]
Hogy a mezőn alszol mától, Füledet a földre nyomva,	feküdj földre pihenni, heverj harmatos gypágyra, dugd el arcod az avarba, fektesd fejed fűcsomóba,
Vagy a bokrok közé bújva,	rejtezz roppant rengetegbe, tünj el a mohás termekbe, [...]
Hogy ne halld tehén kolompját, Sem pásztorok párbeszédét,	kolomp hangját hol nem hallod, sem a pásztor pikuláját!
(Tótfalusi István fordítása) ⁵	(Rácz István fordítása) ⁶

A nevekről

Verlyn Flieger szerint Kullervo története nemcsak azért tekinthető befejezetlennek, mert az események végét már csak felvázolta, de a nevek miatt sem lezárt a mű, mivel Tolkien a *Kalevala*-ban szereplő neveket meg akarta hagyni, de később a maga alkotta nevekhez folyamodott. A három főszereplő nevét ugyan megtartotta (Untamo, Kalervo és Kullervo), ám nekik is felbukkannak beceneveik, amelyek miatt a szöveg nem következetes, sőt olykor zavaró egy-egy újabb név.²⁵ Néhány példa a főbb szereplők és helyszínek nevére/neveire Tolkiennél:

<i>Kalevala</i>	<i>Kullervo története</i> (Tolkien)
Untamo	Untamôo, Űlto, Unti, Ulko, Untamo(inen)
Kalervo	Kampa, Kalervô, Kalervoinen, Talte
Kullervo	Kullervo(inen), Kuli, Sake, Honto, Sâkehonto, Sâri, Sârihonto
Kullervo névtelen húga	Wanôna, Kullervo ikertestvére
Ilmarinen	Âsemo, Ilmarinen
Ilmarinen felesége	Âsemo asszonya, Koi leánya
Musti kutya	Musti, Mauri
Karjala	Telea
Oroszország	Kemenenüme
Kullervo névtelen kése	Sikki

Tolkien esszéje a *Kalevaláról*

Tolkiennak a *Kalevaláról* írott esszéje két példányban is fennmaradt: egy 24 oldalas kéziratos, javításokkal teleírt vázlat és egy sűrűn gépelt szöveg, amely mondat közben a 19. oldalon megszakad.²⁶ A kézírásos példány címe: *A Kalevala, avagy A Hősök földje*,

²⁵ Vö. FLIEGER: Bevezetés, 2016, 25.

²⁶ VERLYN FLIEGER: Bevezetés az esszékhez. In: J. R. R. TOLKIEN: Kullervo története. Szerk. VERLYN FLIEGER. Budapest, 2016. Európa Könyvkiadó, 107. [FLIEGER: Esszé, 2016.]

amelyen 1914 november, illetve 1915 februári dátum olvasható, amikor Tolkien meg-
tarthatta az előadást. A másik szöveg keletkezési idejeként a benne található utalások
alapján az 1919–1921 vagy az 1921–1924-es évet tartják valószínűnek.²⁷

Tolkien előadását hét fejezetre osztja. Az első fejezetben lelkesen szól kedvencé-
ről, a *Kalevaláról*, melyről azt tartja: „olyan irodalom ez, amely az átlagos olvasók által
megszokotthoz igen kevésbé hasonlít; annyira nem európai, és mégsem születhetett
másutt, mint Európában.”²⁸ Biztatja hallgatóit, hogy barátkozzanak meg ők is ezzel
a világgal, amelyet egy öböl választ el az indoeurópai nyelveken beszélő népektől, s
ezen az öblön túl a finnek „egy kisebb birodalom fura sarkaiban őrzik ősidők óta”
nyelvüket és szokásaikat.²⁹ Tolkien vitatja azt – az egyébként általánosan elfogadott
– megállapítást, hogy a *Kalevala* nemzeti eposz. Ő inkább mitologikus balladák gyűj-
teményének tartja a művet, amelyről azonban elismeri, hogy kincsesház, „amelyeket
már sajnálkozva elveszettek hittünk, tele történetekkel, amelyeket még senki sem
szofisztikált arányossá: nem törődött a túlzás decens határaival, és ha tette, nem a mi
fogalmaink szerinti arány alapján kezelte a hihetlent.”³⁰ Véleménye szerint a *Kaleva-
lában* „a színeket, tetteket, a csodákat, a hősök figuráit mintha egy váratlan kéz csak
úgy rázúdította volna egy üres vászonra: még a legősibb dolgok eredetének a legendái
is mintha ott születnének az énekes ajkán forró képzeletének rögtönzéseként.[...] Nincs
semmi ultramodern a műben, [...] mindez ugyanahhoz az időhöz tartozik,
amikor a Föld létrejön egy réctetőjéből, és a Napot és a Holdat egy hegy mélyébe
zárják.”³¹

A második fejezetben a *Kalevala* keletkezéséről ír Tolkien, a harmadikban pedig a
Kalevala monoton „kántáló” metrumával, ringatózva énekelt előadásmódjával foglalkozik,
amely mindenütt jelenlévő, erőteljes pátoszt idéz fel. Nem feledkezik meg a
szülői házat elhagyni kényszerülő menyasszonynak az esküvőn elhangzó panaszairól,
mert ebben a társadalmi környezetben „az anyósok gonoszabbak, mint bárhol más-
utt az irodalomban, és ahol a családok sok nemzedéken át éltek ősi családi otthonban
– férjek is és feleségek is a vaskezü Mátáriarka uralma alatt.”³² Itt szól a finn nyelvről
is, de az erre vonatkozó véleményét alább külön tárgyaljuk.

A negyedik részben a *Kalevalára* oly jellemző animizmust mutatja be, ami abban
testül meg, hogy „minden tőke és minden kő, minden fa, a madarak, a hullámok, a
levegő, az asztalok, a kardok, még a sör is meghatározott személyiséggel bírnak, ami
a dalok fő vonzereje.”³³ Ezek mögött természetesen gazdag mitológia rejlik, hiszen
minden tárgynak, természeti és környezeti jelenségnek megvan a szelleme. Közülük
kiemeli az erdő istenét, Tapiót, élete párját, Mielikkit, tündérszerű gyermeküket, Tel-
lervót, „ott van Jumala és Ukko a mennyben és Tuoni a földben, vagy valamely más,

²⁷ FLIEGER: ESSZÉ, 2016, 108–109.

²⁸ J. R. R. TOLKIEN: A *Kalevala* avagy A Hősök földje. In: J. R. R. Tolkien: *Kullervo története*. Szerk. Verlyn Flieger. Budapest, 2016. Európa Könyvkiadó, 112. [TOLKIEN: *Kalevala*, 2016.]

²⁹ TOLKIEN: *Kalevala*, 2016, 114.

³⁰ Uo. 117–118.

³¹ Uo. 119–120.

³² Uo. 126.

³³ Uo. 127.

baljós régióban egy furcsa dolgok között futó folyó mentén.”³⁴ De nem feledkezik meg a vizekben lakó Vellamóról, a fagy istenéről, Pakkananról, valamint Väinämöinen anyjáról, Ilmatarról, a levegő lányáról sem. Megemlíti, hogy hősének, a legragikusabb parasztfiúnak, Kullervónak is hatyú volt a nagyanyja.

Az ötödik fejezetben nagy szeretettel és lelkesedéssel írja le a *Kalevala* verseiben elénk táruló finn tájat. Megjegyzendő, hogy ő maga nem járt Finnországban.

„A mocsarak mindig ott állnak előttünk, és a kijátszott vagy legyőzött hősöket mindig behajítják valamelyikbe. Látjuk a tavakat és a káka szegte lapályokat lassú folyókkal: az örök halászatot, a cölöpökre épült házakat, télen pedig a szánok sokaságát és a hótalpakon közlekedők gyors futását. Boróka, fenyő, éger, nyír, néha tölgy, ritkán más fafajták esnek szóba: és akárhogy áll velük a mai Finnország, a medvék és a farkasok a *Kalevalában* roppant fontos személyek, akárcsak néhány szubarktikus állat, amelyeket nem ismerünk Britanniában.”³⁵

Hangsúlyozza az anyai hatalmat és a nővérek iránti érzelmeket. Megemlíti Pohjolat, amelyet leggyakrabban Lappfölddel azonosítanak, vagy ismeretlen mesés tájnak tekintik, a csodák és varázslatok földjének, ahol Louhi lakozik.

Tolkien a következő részben a *Kalevala* stílusára is kitér, s ennek kapcsán úgynevezett „szuperhozzáadásról” beszél, „amelynek révén egy összevetés valamely állítás után a következő sorban nagymértékben kibővül, gyakran a tény vagy a részlet féktelen megmásításával: színek, fémek, nevek halmozódnak egymás tetejére, nem az általuk képviselt eszmék világosabbá tételére, hanem az érzelmi hatás növelése érdekében.”³⁶ Megemlíti a varázslatok, könyörgések és fohászok fontosságát, amelyek terjedelme igen változatos lehet az egy-két sorostól a több száz sorosig. Érdekesnek találja az „eredeténekeket”, mert úgy látja, hogy ebben a világban fontos tudni, hogy valaki vagy valami hogyan keletkezett, hogyan született. A *Kalevalában* véleménye szerint fontos szerep jut a humornak is, „amely megérdemli a jó mosolyt, de igazában inkább a saját gyengeségünket, a kortól eltompult látásunkat nevetjük ki, ha túl komikusnak találjuk a Hősök földje egyszerűségét vagy néhány komorabb részletét...”³⁷

Előadása végére kijelölt néhány felolvasásra szánt epizódot, amelyek között szerepel Aino vagy Kullervo történetének egy-egy részlete, továbbá a vas vagy a sör eredetéről, illetve a szampó kovácsolásáról szóló versek.

Tolkien a finn nyelvről

Tolkien a *Kalevaláról* szóló előadásvázlatában foglalkozik a finn nyelvvel is. A finn eposz már első olvasásra is annyira hatalmába kerítette, hogy szerette volna eredetiben is olvasni, mert elégedetlen volt az angol fordítással. Megemlíti, hogy egyik szigorlatra való készülés helyett is inkább a finn nyelv „erődjének bevételét” kísérelte

³⁴ Uo. 130.

³⁵ Uo. 132.

³⁶ Uo. 134–135.

³⁷ Uo. 136.

meg, de „súlyos veszteséggel kellett visszavonulnia”.³⁸ Szerinte azért sikertelen minden fordítás, „mert egy olyan nyelvvvel van dolgunk, amelyet a módszer és kifejezés tekintetében felmérhetetlen szakadék választ el az angoltól.”³⁹ Így nem csoda, ha azt mondja a finn nyelvről, hogy „ezeknek a költeményeknek a nyelve, a finn jó eséllyel pályázik a legnehezebb európai nyelv címére: bár semmiképpen sem csúnya...”⁴⁰ Feltűnik neki dallamossága, aminek következtében „a zenei szépsége önműködően eluralkodik rajta, és már nem tud feljebb lépni, hogy egy lírai passzázst kellőképpen megemeljen.”⁴¹ Mindez – mint megállapítja – a finnre jellemző magánhangzó-harmóniának és a mássalhangzók lágyulásának köszönhető. A finn kapcsán utal a finnugor nyelvekre is, megemlítve az észtet mint közeli rokont, valamint az Oroszországban beszélt rokon nyelvekre, továbbá a magyarra és a távolabbi törökre is hivatkozik. Ezt követően azonban azt állapítja meg a finn nyelvről, hogy „a nyelvtípus, amelyhez tartozik, jóval primitívebb a legtöbb európai nyelvnél.”⁴² Ezzel a kijelentésével azonban vitába kell szállnunk, mivel a mai napig nem létezik a nyelvek értékelésének semmiféle objektív mércéje, és „valamennyi nyelv megfelel beszélői társadalmi és pszichológiai igényeinek, érdemes arra, hogy tudományosan vizsgálják, és értékes információkat nyújthat az emberi természetéről és társadalomról.”⁴³ A világ nyelveit tehát egyenrangúnak kell tartanunk. Tolkiennek a finn és a finnugor nyelvekre vonatkozó észrevétele annál inkább meglepő, mivel ő maga az angolszász nyelvészet professzora lett. Igaz, a most megjelentetett kéziratot művét fiatalon, még diákkorában vagy közvetlenül az után jegyezte le, talán nem eléggé megfontoltan. És azt is tudjuk, hogy eddig kiadatlanul kallódott más kézírataival együtt.

Tolkien egyébként megpróbálkozott néhány saját nyelv, köztük a quenya kialakításával. Ennek egyik első lépéseként értékelhető a *Kalevalában* szereplő nevek megváltoztatása, amelyek egyike-másika visszatér későbbi műveiben.

Záró gondolatok

A finn nemzeti eposz, a *Kalevala*, illetve annak tragikus hőse hatására született meg Tolkien első műve, amely csaknem száz évig lappangott az író kiadatlan kézíratai között. Pedig amellet, hogy ez volt első írói próbálkozása, azért is nagy jelentőségűnek kell tartanunk, mert benne megtalálhatók későbbi műveinek gyökerei. E kézirat megjelentetése mindenképpen új színfoltot jelent az író életművében.

Tolkien angol nyelvű kéziratot anyagának magyar változata Tótfalusi István fordításában a prózai és a verses részletekben, valamint az esszéiben egyaránt élvezetes. Igazi érdekesség nemcsak a Tolkien-kedvelők, hanem a *Kalevala* iránt érdeklődők számára is.

³⁸ Uo. 114.

³⁹ Uo.

⁴⁰ TOLKIEN: *Kalevala*, 2016, 123.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ DAVID CRYSTAL: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, 1998. Osiris, 17.

BAKAJSZA ANDRÁS

Költő a sebzett világban

Arcképvázlat Tóth Krisztina portréjához

Végig én legyek ő.
Legyen a vers nyitott szem,
vízzel telő tüdő.

(Lélek)

Tiszabezdédén, ebben az Árpád-kori, felső-szabolcsi faluban, akár a helységjelző táblákon is föltüntethetnék: Itt a Költészet Napja ünnepnap. Az itteniek nemcsak olvasni, hanem hallani és mondani is szeretik a verset. Lehetőleg könyv nélkül és együtt, a Költészet Napja tájt a Faluház kerti színpadán – a verskedvelő polgármester társaságában. Máskor, telente sűrűbben, tágas könyvtárunkban, amikor megint a szépirodalomé a fő szerep, hogy utat lelne a lélek a megértéshez, a megbocsátáshoz és a szeretethez.

A Felső-Tisza-vidéki Bezdédén másodjára köszönthettük a mai magyar költészet reprezentáns képviselőjét, a szép magyar beszédű s nagyszerű versmondó Tóth Krisztinát. E sorok íróját (irodalmi összejövetelek olykori előadóját) érte a váratlan megtiszteltetés: gombolyítaná a beszélgetés fonalát, a beszélgetés fonalát mesterien sodró-pörgető lírikus-és prózaíróval. Ez a szabadtéri színpados dialógus maga volt a Földadat, a gordiuszi csomó. Miként tudom kibogozni költészetének művészi egésszé szőtt szálait? Eleddig figyelmetlen voltam és bizonyára provinciális; keveset tudtam az ezredvég s az új ezredelő nagytehetségű s mindig nagy várakozást keltő írástudójáról. Valamit a legkisebbeknek szóló s gyerekkörökben kapós verseiről. Aztán egy episztolára leltem Fazekas István (volt kisvárdai tanítványom) *Bennem csillagok égnek* c. verskötetében. A *Levél Tóth Krisztinának* fölidézi költői indulásukat, Kriszta szép sikerét a Sárvári Diákírók és Diákköltők pályázatán. S elismeréssel szól – klasszikusoknak kijáró időmértékben – élvonalba érkezéséről: „Szép szavaidban fényes arany van,/ hárfád életet ad...”

Nos, körülvettem magam Tóth Krisztina-verseskönyvekkel, az 1989-es *Őszi kabátlobogástól* a 2016-os évjáratú *Világadapterig*. Csakhogy a Tóth Krisztina-művek föladják a leckét. Erős értelmi-érzelmi töltésükkel megindítanak/megrendítenek, fölráznak, nyugtalanítanak; szembenézésre, végül pedig önmagunk változtatására készítetnek. Így hát mondani kell, továbbadni őket, hogy a jelenkori költészet távolában élők is találkozzanak velük újra és újra, s kedvet kapjanak egy-egy ismertető böngészéséhez.

Mondanivalóhoz mottót a legutóbbi, a *Világadapter* című kötetből választottam: a *Léle* záró szakaszát. A lírai alany, a költői én föltétlen, teljes és mindvégigleni azonosulása a személyes névmással szólított verssel, a *Mindvégig* Arany Jánosát asszociálhatja egy pillanatra: „Tárgy künn, s te magadban-/ És érzem az van...”. Vagy Orbán Ottót, a kíméletlen kór szorításában írói és emberi tartását őrző költőt. „Verseim szédüléstől szédülésig imbolyogva költöm.” Semmi nem ment föl a halálig tartó munkavégzés kötelessége alól. A versre figyelők s a verskedvelők táborának, körének megcsappanása sem.

Sokat változott persze, különösen az ezredév s az új évezred óta költő és költői szerep/hivatás/küldetés. A három „T”-t (támogatott, túrt, tiltott) fölvonultató kádári-Aczél György-i irodalompolitika múltán egyszerre vége szakadt a szájazárlatos időknek. Fölszabadult a szó, az irodalom másmilyen kihívásokkal találta szemben magát. Emberformáló varázsa révén önmagunk és világunk jobb megértésében nyújt segítséget, míg eszméletető hatásánál fogva a rádöbbenő, fölismerő, készségünket csiszolja. Egy-egy koponyánkba hatoló meglátás évek, évtizedek múlva is átvillámlik rajtunk súlyával, s igazságával. Szabó Lőrincé pl., a *Te meg a világ*: „Ha fáj is, értsd meg: a világ nemcsak terád hasonlít.” A *Világadapter* verskötetcím égkék alapszínű borítón egy könnyed, kecses vitorlázógép alatt olvasható messze kéklő, hófödte hegycsúcsok fölött. A hátsó könyvfedőn rejtélyes verssorok: a *Dal a titkos életről*, négy kétsoros a tizenkettőből, középről kiragadva: *Titkos életem állomás, amelyen a vonat átbog, / csönd lesz és vaksötét, amire tízig számolok...* Belül a költőné arcképe mosolyosan, mintha Madách világdramájából hozná elő Éva melengető szavait: „E földre csak mosolyom hoz gyönyört, mely napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.” Szemben vele két bekezdésnyi fülszöveg, amiből az első mondatot idézem csak: „A *Világadapter* megjelenése ünnep.” Maga a hatvanhárom soros alkotás s főként a *Hosszúalvó* ciklus drámai módon jelzi, kiáltani szeretné olykor a belső, külső, itthoni és nagyvilágbeli kataklizmákat, a gyógyíthatatlan vagy nehezen gyógyuló sebesüléseket. A „közérzeti” költő ars poeticái a személyes tanúságtételt hangsúlyozzák a fölismert, föltárt (sors)csapások, föld- és lélekrengek hatásos művészi megformálásban.

Első verseskönyve *Őszi kabátlobogás* (1989) alkotási módszerét körvonalazza: *Menj, érij hozzá a részletekhez. / Vad közelségből nézd meg őket... Meztelen bőr, ezerszeres nagyítás...* – olvashatjuk a *Zenélődobozban*. *Keret vagyok. / megőrjökö, átfogok...* – mondja a *Porhó* (2001) *Sajnálom* c. versében. Mire képes a szó művészete?: *... nyitott szemmel a mélyben... írrok többezer évet / lakni egy mozdulatban / beírni a sötétet...* – íme, a magára rótt földadat. (*Síró ponyva, Agyafutár*, 2004). S már előbb, a *Porhó*-kötetben egyből élesre fent kérdést szegez önmagának: *Harminkettő hogy telhetett? / Hogy múltak el a napok, hetek? / Letelt, / s hitelt / / nemigen ad már a jelen.* A játékosan komoly József Attila-i versformában otthonos költőné számot tart lelkiismeretének színe előtt, s csak magában keresi az okot: miért nem tett többet a kötelességénél? Kamatoztatta-e kapott s szerzett talentumait, jól sáfárkodott-e az út feléhez közelítő idejével? *... mire volt jó / barminckét éven át e porhó... így fog eltelni, élni ez?* A „Mi dolgunk a világon?”-kérdést tovább feszegeti, nem ad fölmentést magának.

A *Futrinka utca* (Magas labda, 2009) tovább játékosítja ugyanezt a formát, ám az elégedetlenség átüt a pergő sorokon, sorvégi összecsengéseken s a szándékolt kancsal rímeken: ... *halál/ha lel/ / utat is hozzáánk, nem vagyunk/futó fonál csak, filc, magunk/helyett.*

A világon mindenütt nem lehetünk otthon, de „valahol” igen, Ábelként pl. a Hargitán. Tóth Krisztina föltételezésével számolnunk kell: *ha nem lesz léte ottbóna ...*, megóvja-e a még megvirágzó szerelem, az egymásban bízó barátság, a verseitől sokat várók nemzedéke? Megérintve az idő múlásától s az elmúlástól, változatlanul magasra üti a labdát, miközben a legfontosabb életmozzanatokra figyel, az emberközi viszonyokra s szakadásukra, a fájdalom arcaira, esendőségünkre, tudván, hogy *van egy öböl a szűbben.* (A létkérdéseket fölvető Rilke „érzelmi majorság”-nak nevezi.) Erre építve tovább kell vinni Pilinszky *Intelem* c. költői hitvallását: „Ne a lélekzetvételt. A zihálást.” A szenvedés árkait mondja el a nyelv, a mi mindennapi kenyerünk. S örömeinket, játékosságunkat, mint művészetterápiát.

Tóth Krisztina 1989-cel kezdődő költői pályájának első két évtizede komoly számadási előkészületként értékelendő. Ötven felé haladtában fölerősödik benne az ötven éves, számadás-végző Kosztolányi írói magatartása. A *Nyugat* klasszikusa – meghatározva középkorának éveit – mesterévé vált a nagy számadásban is. Hogyan őrizhetjük meg lelkünk és gerincünk egyenességét? „... nézz szét,/szemedben éles fény legyen a részvét... Mi lenne a világ nélkülünk?”

A többnyire a hétköznapiak részleteiből kiinduló s időközben mesterré vált tanítvány szinte észrevétlenül emeli föl alkotásait egyetemes emberi szintre, a te is érintett vagy, a veled is megeshet fölismerés, vagyis a végül is ezt üzenem szintjére. *Legyen a vers nyitott szem.* Hadd zúduljon bele váratlanul a sötét látvány: a tengerbe dőlt olaj, a tizenhét tonna sűrű haj, ahogyan az eddigi utolsó kötet utolsó ciklusának záró verse, a *Hosszúalvó* megörökítette.

Lék. A dolgok közepébe azonnal belehasít ez a három betű (minden előkészítés nélkül), in medias res a fölütés is: *Fekete víz szűlötta, süket álom./ Lassan ússzon feléd:/ felbillent tankhajó az óceánon.* (A Mexikói-öbölbeli katasztrófát a *Hosszúalvó* is érintette.) Az emberi hajjal végzett összegyűjtési kísérlet a második világháborús halállágerek hajhegyeit rögvést asszociálja. Az elhivatott költő az eljövendőkért is felelős, egészen *Hosszúalvó*vá válásáig. A világkereskedelem vámszedői nem élik át azt, amit a nyelv művésze, ők óvakodnak az azonosulástól: *Legyen a vers lék,/a füstként szívárgó olaj,/ a fészkes, mozdulatlan ég.* Hol a segítség? A költői szó és kép éppen lényeglátásánál fogva képes fölrázni a dermedt közönybe süppedteket.

Tanúságtevés és vészjelzés: *Legyen ... felsapó,/ távolodó sirály... Legyenek szürke fák is,/ ha a vers azt akarja.* Mintha az Apokalipszist lapoznánk vagy Pilinszky *Apokrifjét.* „...a dal szüli énekesét” – Babits paradoxona szerint. A XXI. századi lírai műnem nyelvi-képi eszközökkel, alakzatokkal, stíuselemekkel adjon hangot az elhallgatásnak, az alig-mondhatónak, s mindenkor a szótalán szenvedésnek. Legyen, legyen, legyen..., a költői teremtést visszhangozzák a rövid, tömör sorok. *Legyen vízzel telő tüdő.* Légszomj, lemerülés, halálfélelem. Telten zengő, bravúros (több szóra s négy szótagra kiterjedő) rímek erősítik a hanghatást: ébredésben-mélybe mégsem; semmi nyom, jel-helikopter.

Két „rokonvers” veszi közre a *Léket*, a *Felejtő* s a már említett *Hosszúalvó*. *Kering a Föld, álmában nem érti meg a végtelent...* Tájfunok, erdőtüzek, világúrszennyezés, háborúk... s a végén: *halott vizek színén lebegve úszó záptojás*. Fölmentés nincs: *Hol jártál, Hosszúalvó... emlékszel-e tajtékos életedre...* Ez a földi lét egyetlen esélyünk; *amit rövid életed radarja látott, el kell mondani*. „A század legérzékenyebb embere”, Rilke kérdezi ma is: „Mért vagyunk itt?” S a válasz: „A dolgokat mondd.”

Az előző kötet, a *Magas labda*, nyitó szimfóniája (*Hangok folyója*) bizonyosságot és feladatot fogalmaz meg: *van a szavak folyása mentén, kell legyen/egy titkos hely... aminek neve van, de nincs kimondva*.

Metszet a világból a vers, s ebben a metszetben rés nyílik a világra. Ha pedig egy verségészből „csak” bizonyos részeket/pontokat emel át saját alkotásába, újraalkotásába a költő, akkor különös átírat keletkezik, s ebből nyílik rés a klasszikus vagy kortárs magyar költészet csúcsaira és a változat alkotójára. Ha taníthatnék még magyartanárként, követném Tóth Krisztina kettős haszonnal járó módszerét: előbb a mai művet venném elő, utána a már kanonizáltat, a történelmünkbe és/vagy irodalomtörténetünkbe beivódott s velünk élő remekművet.

A *Síró ponyvából* a *Varázsolást* és a *Készenléti dalt* ragadom ki mint a nagy nyugatosokhoz méltó költeményt. *Babits Balázsolása*, amiből három sorocskát épített *Varázsolásába* mesteri tanítványa, mindig megrendíti az étellel, halállal számot vető olvasói nemzedékeket. Beteglátogatás a témája a Simon Balázsnak emlékül írt versének. A végére érve megérti vagy legalábbis elfogadja a halandó ember a másíthatatlan törvényt: *a tavasz is hozhat különöset*; mikor elötünik a lomb mögötti váz, s *visszavett mindent a volt idő... övé itt minden*. Érted is szól a harang. (Hozzáolvasható a *Babits a betegágyon* Rónay György-vers.)

Hogyan hangozna ma Kosztolányi *Boldog, szomorú dala*? Pontosabban: miként írja át a gyorsan változó világ? Vegyük elő Tóth Krisztina *Készenléti dalát*! Miért bomlik meg öröm és bánat aránya? 28 sor ott, 28 sor itt. Az elégiára hajló Várady Szabolcsnak ajánlott dialógusmű indítása replikázik szinte a „van”-okat soroló Kosztolányival: *Van már elegend, korom is van/hozzá...* Az elegend fölveszi az „Elegend van” jelentését a csömör gyors jelzéseként. A van-nincs a második tagmondatban gondolati-mélységűvé sűrűsödik: *Hogy átgondoljam, ott hogy is van/abol már nincs*. A szójáték, rímjáték halálisan komoly: *az emnulláson... eltűnődtem az elmúláson...*

Három szereplőjű drámai verssel van dolgunk: Kosztolányi után Várady Szabolcs is „hőse” ennek a további parafrázisra való versnek. Hozzá közvetlenül fordul a *Készenléti dal* szerzője: *mi lesz akkor... ha a kamrába nyit az akkor...* Ez új motívum. Épen marad s megvéd-e a *szerелеm celofánja*? Mi tartja meg az életünket? Költőnek plusz egy *élni oka* is van: *mint a gyümölcsnek, be kell érned* majd az *Őszikékkel*. „A rímszálak elkötésé”-vel (Várady Szabolcs ez a szókép) nem szabad sietni.

Negyven soros mindkét mű: az időkülönbség nyolcvan év. A világ veszélyesebb, sérülékenyebb és sebesültebb lett.

A *Magas labda* kötet tovább viszi irodalmi hagyományaink újraértelmezését. Itt most csupán a *Halotti beszédhez*, legelső szövegelemkműhöz kapcsolódó *Vogymuc* című versét említem: *egy ISA [= bizony] rendszámú autó áll/ a ház előtt...*

A *Világadapter* kiszolgáltatottságunkat s a lehetséges védekezési módot állítja középpontba: *A világ közben áramlik észrevétlen, / át a testen, bármikor zárlatot, / túlfeszültséget keltve, nem beszélve/ingadozásáról, bevülről... De: tudja/ bármikor bármikor konvertálni a világot...*

Tempus fugit, mondja a latin, az idő szalad. Az ötvenedik év küszöbére érve arra is megérett a rendkívüli érzékenyséű költőnő, hogy meglássa „a sápadt időt” (Csokonaié a metafora). *Futamidő* – ez a címe első ciklusának. Találkozáskor kérdéssel hozakodunk elő: *Hogy vagytok? S villan cinkosan rád egy-egy pillanatra/ barátaid arcából a balál.* Itt a megállapítás ideje: *Háromnegyed.* A negyedik negyed jöttékor belénk hasít közös sorsunk: *Ropog a hó, sár meg hamu a testünk...* Nem várt jelek, meghökkentő jelenések intenek: a korosztály behajózása megkezdődött. Magányosodik az ember, felsóhajt a vers: *Jaj, régi telek, hová lettetek? A Memóriakártya* ezt a tompa fájdalmat érezteti, egy kis vigaszt hozva elő: *de bennünk mentve minden emlék...*

Költő a sebzett világban – írtam dolgozatom címéül. Tóth Krisztina majd’ csak három évtizedes költői-írói pályáján emberi reménységünk szerint messze még a betakarítás ideje, a számvetést-számadást pedig rendre elvégzi. Számára *hangokból szőtt báló a világ...* *A látvány mélyén mindig ott a vers.* A tanítvány, a nagymúltú s nem méltatlan jelenű magyar költészet tanítványa azonos című versét ízelve, meg-megállunk hitvalló sorainál. S ha tovább időzünk a költészet értelmét megnevező ars poeticájánál, mégiscsak megerősödünk ingatag hitünkben:... *minden szó hangjegy, és a vers / létünk dalához néma partitúra* melyen – ha jól olvassuk, mondjuk – fölhangzik valamennyi szólam.

Mit kívánjunk Tóth Krisztinának az eljövendőkre? A költészetét kedvelőktől nem telhet több a *Kalevala* két szép, páros rímű soránál: „Ívedet gyönyörűn fudsz be, / Este az örömbe juss be.”

TALLIÁN MARIANN

A Dalnok

avagy a Cseh Tamás-jelenség és a modern kori vívmányok

Első tétel: Az emberiség hajnala

A barlang bejárata előtt fészkelődve gyűlnek össze a törzs tagjai. Kicsik és nagyok, idősek és gyengék a földön ülve várják a sámánt. Füst járja be a levegőt, a jól megakart tűz melege perzseli a bőrüket, izzadt homlokukról csorog a veríték. A fojtott izgalom halk morajlásba tör át, ahogy közeledik a kiválasztott. A magasba csapó lángok és a kipattanó szikrák zizzenése, kopogása, a zakatoló lihegések, fel-felkiáltó felszavak, nyögések egybeolvadnak. Az emberek ritmikus dülöngélésbe kezdenek. Egy kíváncsi fiú vágyakozva tekint fel a poros földről, fel a csillagokra. Egy gyermek a tűz közelébe szalad, anyja visszahúzza. Egy fogatlan öreg remegő testtel törekszik előre, hogy jól lásson. Egy pillanatra mindenki elhallgat, lassan kiválik a mindent elborító füstfelhőből egy magas termetű, bozontos hajú, izzó szemű férfi, ráhajlik botjára, ütemesen dobolni kezd, majd mély torokhangon, duruzsolva rázendít:

TA- RA- RA- RA- RA- RAM, TA- RA- RA- RA- RA- RAM, TI- RI- RI- RI- RI- RIM

Szemével, mintha csipné a füst, hunyorítva néz felfelé, oldalra, fejét ütemesen fordítgatja, mint egy madár. Szája félregömbül, mosolya torz vigyorra változik. Elkezdődik a szertartás. Izzadt homlokán gyöngyöznek a vízcseppek, haja belelóg szemébe. Rágörnyed botjára, köveire, melyekkel dobogva veri a ritmust, egyre gyorsabban, fokozza a tempót, egyre erőteljesebben énekel, hangját kiereszti, fejét fordítgatja, fintorog, grimaszokat vág, transzba esik, és egyre csak ismételteti, most már hívó szavakkal, felkiáltásokkal vegyítve:

TARARARAM, TARARAM, TIRIRIRIM.

Magával ragadja közönségét, a kör, melyben ülnek, kozmikus térré válik, lelkük együtt, vele, őáltala törekszik felfelé, fel az égiekhez. A kapu, amit transzcendentális csatornáján megnyit számukra, a szellemekkel, a fentiekkel kapcsolja össze hallgatóságát, üzeneteket közvetít és fogad. A lelkek húrjai együttesen rezonálnak, az egyénekből befogadó, majd a sámánnal kölcsönhatásban sugárzó közösség válik. Közös katarziszban oldódnak fel mindannyian, szeretettel átítatva dúdolják dallamát, ütik lábukkal a ritmust. Ebben a hangulatban ülnek, énekelnek mindannyian még sokáig az éjszakában.

Az őserő sugárzik ebből az emberből, aki nem akar mást, csak énekelni, akinek van egy „ügy”. Az „ügy”, hogy dalaival elvigyen minket egy utazásra, ahol bepillan-

tást nyerhetünk az Örök Vadászmezőkre. Ez élteti, más vágya nincs, ő az ősközösség egyik tagja, egy a sok közül, nem vezetője, nem hatalmi pozíciókra éhes ember, nem érdekek vezérlik, csak van egy „ügye”.

Majd kilépvé az őskorból, századokat átugorva, a 7. század felé, már dalnoknak hívják őt, aki pengetős hangszerével járja a falvakat és a városokat, várról várra jár, történeteket mesél, dalol. Önfeledten imitálja a harcot, a küzdelemet vagy éppen megneveteti a várudvaron a szorgos népeket, abban a szegény, szomorú időszakban, amikor az emberek korán halnak, mert a túlélésért való mindennapi küzdelem hamar felemészti erejüket. Betegségek, pusztító harcok tizedelik a népességet, a feudális középkor sötét időszakában járunk. Dalaival vigasztalást nyújt, vagy fellelkesít, értéket teremt, közvetít a nyomorúságos élethelyzetben élőknek. Kéréseit tolmácsolja az ég felé, mint Merlin, a dalnok, a bárdok őse, a boszorkánymester, hogy túléljék a napot. Varázsol, énekbe bújtatott bűvös szavakkal. Vagy forradalmat szít, suttogva buzdítja híveit egy jobb jövő reményében. Később a társadalom kívülállójává válik, egyre inkább megvetett vándorzenész lesz, vásári komédiás, utazó mágus, aki nem akar mást, csak énekelni. Aprópénzen tengeti magát, meghúzódik egy tanyán és esténként a szalmán ülve faragja rímjeit, hangszerével kísért dallamára a gyermekeknek.

Majd 1200 táján megjelenik a trubadúr, a dalköltő. A dallam ihlette költészet, a vers születésének hajnala ez. A költő és a zenész külön válik, mégis együtt alkot egészet. A trubadúr szó azt jelenti: kitalálni. A verset, a megfelelő kifejezést tarka dallamfoszlányokra „kitalálja”, a valóságból, vagy a történelmi múltból vett történeteit „megtalálja” hozzá a költő, majd a dalszerző, s dallamával lelket ad a szavaknak, életre kelti a balladát, a chansont. A dalszerző inspirálja a költőt, ihletet kap tőle. Még együtt járják a vidékeket, de már önállóan is alkotnak. Sokszor egy és ugyanazon személy a dalköltő és az énekes. Lassan megjelenik az öntudatos művész, aki saját gondolatait kultúránkba rögzítve szeretne nyomot hagyni maga után. Szellemi termékét örömmel, büszkén vállalja, mutatja be, és saját nevével jegyzett műveire jól vigyáz. Formájában ugyanazt a szerepet tölti be, mint elődjei, akik dallammal kísért szavakkal építették az ősidőktől fogva az emberi kultúrát. Örök vándorlásban, ahol a hallgatóság és az előadó egy közös, misztikus térben együtt lebeg, az ének katarziszt átéli, lelkük egybe forr, és az égiekhez kapcsolódik.

Az emberfeletti határtalanban keresi önmagát a pengetős dalnok, mint közvetítő csatorna, sokszor a hűbéres lovagság tagjaként szolgálja mindannyiunk közös ügyét, életjelet hagyva maga után.

Igy jutunk el a Németországban elterjedő Minnesangig, ahol a művész magányosan bolyong az élet útvesztőin, a természetről énekel, egészen a mesterdalnokokig, akik tudós, céhbe tömörült zenészek dalköltészetét gyakorolják, és egymással versenyeznek. Ez már városi műfaj, a népi és a szakrális dalköltészet keveredik benne. A kereszténység elterjedésével az egyház eltűri az énekmondókat, de csak, ha a gregorián korál visszhangjait is belevegyítik énekükbe. A 13. század derekán megjelennek a többszólamú komponált zeneművek, a magányos énekes nem magányos lovag többé, hanem városi alkalmazott, zeneszerző immár.

Második tétel: a 21. század. Napjainkban Budapesten

A helyszín egy Aréna, több ezer fiatal és felnőtt tülekedik, hogy jól lásson. Idegesen járkálnak egész napos programokon, hogy le ne maradjanak egy-egy fontos eseményről, például az élő *live*-ről, a termékbemutatóról, vagy keresik kedvenc játékosukat, *gamer*üket, videóukat egy-egy autogramért. A színpadokon a felállított komputerek előtt ülnek a játékosok és egymással versengenek. A komputerek képernyőit hatalmas LED falakon közvetítik a nézőknek. Ezeken követhetjük, ahogyan a zseniálisan animált játékokban lőnek, harcolnak, ölik egymást a színpadon ülő játékosok. A virtuális világ játékaik akár a középkorban is játszódhatnának. Vannak történelmi, stratégiai játékok is, ahol a cél a zsákmányszerzés, a gyarapodás, és minél ügyesebben játszik valaki, annál több és jobb lehetősége lesz a játék folytatásához. A látogatók nem szenvednek hiányt semmiben, nem betegesek, nem éheznek, nem csatából jöttek, sőt hosszú életben reménykedhetnek az orvostudomány és a jóléti világ gazdasági fejlődése által. Mindenük megvan, mégis, a legújabb, a legfrissebb termékeket, újításokat igyekeznek itt minél hamarabb beszerezni, nehogy hiányérzetük támadjon, hogy lemaradtak valamiről.

Vannak egyéb színpadok is, ahol a videókkal találkozhatnak az érdeklődők. Hosszú, tömött sorokban állnak az emberek, sorszámot húznak, hogy a több órás várakozást lerövidítsék, és kezét foghassanak kedvencükkel. Plakátot vásárolnak, amit majd kitesznek a falra.

A *youtuberek* világa, a naprakész információkkal, kritikákkal, ismertetőkkal, beszámolókkal és a történeteikkel nagyon aktuálisak, minden nap friss tartalmakkal jelentkeznek. Ők nem bandukolnak hangszerükkel tájról tájra, egyetlen gombnyomás csupán, és mindenhol jelen vannak a neten, miközben otthon ülnek puha foteljeikben. Gyorsan reflektálnak a napi politikára, celebpletykákra, vagy éppen egy-egy fontos eseményt mesélnek el. Sokszor dalban is, énekelve. A legfrissebb tartalmakat, videókat feltöltik a hálóra és netes csatornájukon közvetítik őket. A csatorna szétterjed a hálón, nincs határa, nincs iránya, mindannyian rá tudunk csatlakozni bármikor, ez a hatalmas rendszer akaratlanul is összeköt minket. Egy az ügyünk: jelen lenni, lépést tartani az idővel, mindig naprakésznek lenni, abban a vágyban, hogy *nyomot* hagyjunk magunk után. Ez az „ügy” hívta létre a videókok létjogosultságát, a *bloggerek* és *vloggerek*, akik bárhonnán jönnek, bárkik is ők, valamiféle „ügyek” közvetítői a társadalmunkból. Nekünk üzent tartalmaik apró, villanásnyi életattitűdök a jelenből. A múltunk nem érdekes már, csak a jelen pillanatai. Ezért nem varázslók, csak imitátorok ők. Internetes *celebek*. Milliók vannak egyszerre a hálón, mondhatni: az emberiség kiválasztott, gazdagabb része rendszeresen ott van. Ez a jelenlét a jóléti társadalom fogyasztási értékmérője is egyben. Egy-egy internetes varázsló-imitátor nem egyetlen falnyi embert, hanem százezreket szólít meg. Célja, hogy minél többen, minél többet lássanak-halljanak, mindent, sokat és egyszerre akar. Hiszen a nézettség likeokat, népszerűséget hoz, a népszerűség pénzt termel, a pénzt újabb drága komputerek és digitális eszközök megvásárlására költhetik az előadók, ami még több nézettséget hoz, és még több pénzköltést, és így tovább. Mi kihasználjuk az internet adta lehe-

tősegeket, véleményünket megoszthatjuk másokkal, hogy tetszik-e, vagy sem, bele is szólhatunk, kommentálhatjuk őket, ez ám az igazi közösségi élmény. Másnap e mailben, vagy chaten még meg is vitathatjuk, mi felhasználók, kinek mi tetszett a legjobban, milyen tartalomról maradtunk le, amit gyorsan pótolnunk kell. Ez a szórakozás és szórakoztatás nem a túlélésről, a megmaradásról, hanem az érvényesülésről szól és a magamutogatásról. A videósok nem a társadalom szélén botorkálnak, hanem jól fizetett, sokak által ismert alkotók. Miközben alkalmazott közvetítőkké válnak, társadalmunk e sokszor *likeolt*, *szelfizett* és népszerű videósai tulajdonképpen a mi áldozataink. Mert mindig jön egy fiatalabb, egy még provokálóbb erejű közvetítő, aki még bravúrosabb vívmányaival meghódítja a szíveket. A régebbit már ritkábban nézzük, mert kopottabbá lesz, tartalma elavul, s már törölhetjük is a követésüket. Időlegesen nyomot hagytak ugyan a platformon, de egy idő után már nem elég friss a mondanivalójuk. Elfelejtjük őket, jön a következő nemzedék, új tartalmakkal, új kommunikációs bűvészmutatványokkal. Felhasználtuk és elhasználtuk műveiket.

A lélek kiürül, a tartalom elfárad, a csatorna megszűnik. Értékek helyett pillanatnyi élvezeteket, benyomásokat, ötleteket gyűjtöttünk, s bár látszólag együtt voltunk a térben, valójában egyenként, külön-külön éltük át, ha volt még egyáltalán, a katarziszunkat. A digitális közösség nem megtartó, csak csábító erő. Egyesek kikapcsolják a komputert, egyszerűen megunják, mások halálukig nyomkodják a billentyűzetet az olcsó szórakoztatás és könnyű tájékozódás kedvéért.

Harmadik tétel: Az 1970-es évek, valahol Magyarországon

Többnyire füstös vonattal érkezik, fekete bőrröndjében a gitár, fején kalap, szájában cigaretta. A vonat büféablakából egy bohócszerű arc tekinget kifelé. Mosolyog, mindig mosolyog, mégis van valami bizonytalanság abban, ahogy ajkát felhúzza fél torz mosolyra, és hunyorogva mereng a távolba, párás, sötétbarna szemekkel. Sűrű szemöldöke keretezi ezt a bizarr arckifejezést. Egyszerre keserű és vidám. A kamaszok féktelen érzelmkitörései, a megélt életút, az igazmondó hálás-hálátlan szerepe, mind-mind ott vannak a barnával kontúrozott arc ráncáiban. Egyetlen óriási, elfojtott nevetés sugárzik belőle. Nevet rajtunk, nevet magán, a sorsunkon és a világ okoskodásain. Kinéz az ablakból, és mint egy nagyra nőtt gyerek csodálkozva figyeli a tájat. Vörösborot kortyolgat, cigarettázik és rettenetesen izgul. Fellépése lesz egy vidéki pódiumon.

A közönség fojtott suttogásokkal, csöndes beszélgetéssel várja az énekest. A szocialista hatalmi rendszer nem viselte az őszinte szót, sem a gyülekezést, de az értelmiségnek titkos találkozási pontja lehetett egy művelődési ház, egy könyvtár, vagy egy színház pódiumterme. A politikai áthallásokra nyitott füllel, az előadó felé nyitott szívvel, bizalommal ülnek be a nézők az előadásra. Izgatottan szívják be a cigarettafüstöt, szívesen ülnek a földre, egymásra dőlnek, dobolnak lábukkal a ritmusra. Egy este, egy szeánsz, ahol önfeledten kikapcsolnak, szabadon énekelnek, ünneplik az életet, és nevetnek a keserű mindennapokon. A szív közös és titkos dobbanása, amire mindannyian várnak.

A versek kitalálója és „megmagyarázója”, vagyis énekese, mint a trubadúrok ketőse, közös ügyként szolgálják a jelenlévőket. Információjuk a világról, mint egy-egy novella, ebben a műfajban ballada, elmesél egy történetet az életükről. Korrajzok ezek, egy nemzedék gondolatait, érzéseit, élményeit fogalmazza meg mind a szerelemről, az ifjúságról, a reményekről és a reménytelenségről.

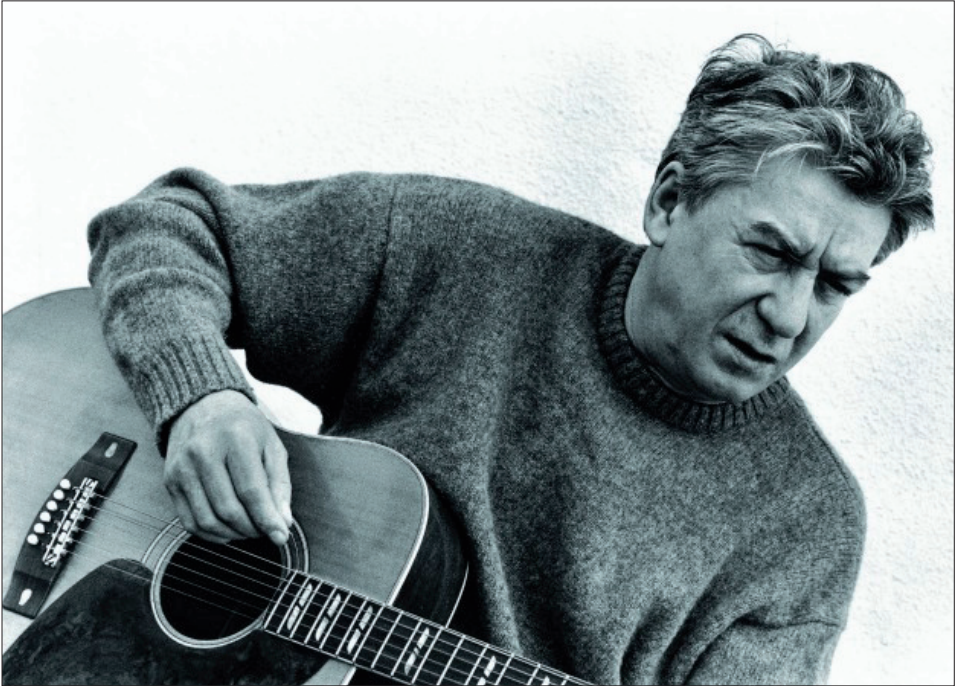
Amikor fellép a pódiumra a bozontos, izzó szemű ember és égő cigarettafüstjében, kezében gitárjával meghajol, felzeng a taps. A varázsló kérdően néz körbe, némán szemléli közönségét. Egyszerre esendő és tekintélyt parancsoló. Mintha választ várna, mintha az adott szót, sőt saját létezését, valóságát, jelentését közlésével együtt megkérdőjelezné. Leül, gitárjára görnyed, szinte egygé válik vele, hosszú karjainak meghosszabbítása a hangszer. Sziluettje kirajzolódik a reflektor sugarából, füst lengi át, izzik körülötte a levegő. Arca felderül, szemét becsukja, ahogy halkán elkezd verni a taktust hangszerén. Majd beszélni kezd, suttogva, szinte behúzza a hallgatóságot a búvkörébe. Játszik a szavakkal, bűvészkedik a hangokkal, néha füttyül, néha felkiált, vagy dobnak használja hangszerét. Időnként perces szüneteket tart két szó között, majd belelendülve rácsap a húrokra, és fejét hátra vetve nyög egyet. Néha belefeledkezik a dallamba és csak dúdolgat, lá-lázgat, félszavakat ismételtet. Bűvészként varázsolja a szavakat a hangokkal vegyítve, mimikájával, szemöldök ráncaival, mosolyával színészként éli bele magát szerepébe. Történeteinek súlya van, minden szónak jelentése, nincs egy elhagyott szótag, egy félrecsúszott hang. Minden megélt, átélt, a legpontosabban kidolgozva és előadva. Mégis improvizatív kommunikációjával rezonál a közönségre, tekintetével irányítja, démonizálja a közönséget, mint a sámán az ősközösséget. Személyes kisugárzásával, megismételhetetlenül zúdítja nézőire lelkiségét. Minden előadott perc csak ott és akkor érvényes. Nincs önisméltés, ismert modorosság, a pillanat töredékében dől el az általa megfogalmazott igazság előadói mibenléte. A perc töredékében változtat hangsúlyt, vagy szünetet, akár dallamot, attól függően, hogy a közönség és közte a transzcendens pillanat milyen megoldást kíván. Öntörvényű egyéniségével önálló éltre kelti a verseket. Pedig nem csinál trükköket, nincs neon háttérkép, intelligens lámpapark, vagy digitális felhők, *mémek*, *emojók*, se tánckar, se LED-fal. Csak ül, rágörnyed gitárjára, és szívéből dalol, mert ezt szereti. Ez az ügye. Nem törekszik, nem nyomakszik, nem siet, ráér. Keserédes hanglejtése, egy eltitkolt szomorúság, mely mindig ott van a szemében, aztán az önfeledt kitarulkozás, az őszinte, szívből jövő hangok, sóhajok, a dalok fokozódó intenzitása kozmikus erőterré változtatja a kis pódiumot. A csendes összenézésekből, felnevetésekből, dúdolgatásokból átszellemült közönség, közösséggé változik, együtt énekel, szeret, sír az előadóval. Lelkük egygé válik, katarzisztuk együtt élik át és a csatorna közvetítője eléri az égieket. A pillanat túljut az ég határán, a világ hálóin, és valahol a semmiben („a semmi ágán”) találja meg fogadóját. Ügyük egygé vált. Túlélni a kádári korszak alságos mindennapjait és megpengetni a szív húrjait.

A varázsló nem más, mint a mi dalmondónk. Cseh Tamás.

Vajon a digitális tér hálóin függő közösségeket kiszolgáló vásári komédiások milyen nyomot hagynak maguk után? Vajon a milliókat megszólító, fényben, sikerben élő netes celebek, bár örökre rejtelet hagynak a digitális térben, beépülnek az őskő-

kortól kialakult egyetemes kultúránkba? Vajon közvetítenek valamit a magába bele-
gabalyodott hálóból, melyből már nincs szabadulás? Vajon ez a háló, mely világunkat
ördögi módon átszövi, nem zárja el végképp az utat az égiek felé? Vajon beivódik-e
a bőrünk alá színes és látványos tartalmuk és még halálos ágyunkon is halljuk legbe-
lülről, lelkünk mélyéből a Boldog Vadászmezőkre készülődve, mint azt az egyszerű
dallamot:

TA-RA-RA-RAM-TA-RA-RA-RAM-TI-RI-RI-RI-RIM...

SÁNDOR L. ISTVÁN

Harmincöt év

A nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház évadai. 2. rész

A Tasnádi-korszak kezdete

Tasnádi Csaba először 1993-ban rendezett Nyíregyházán. Végzős főiskolásként kérte őt munkára az akkori művészeti vezető, Schlanger András. Így a rendező itt készítette el diplomamunkáját Feydeau *Bolha a fülbe* című bohózatából. A sikeres bemutatkozás után – elsősorban a társulat inspirációjára – az új igazgató, Verebes István is többször visszahívta őt dolgozni Nyíregyházára. Az 1995-ben készített *Érettségi* után többek között Dosztojevszkij vidám elbeszélésének (*Férfj az ágy alatt*,¹ 1997), Hašek népszerű regényének (*Švejk*,² 1997) színpadi változatát állította színpadra, illetve Kesselring nagysikerű komédiáját (*Arzen és levendula*,³ 1997) rendezte. A társulattal való közös munka olyan jól sikerült, hogy Verebes István távozása után valójában a színészek kérték fel Tasnádi Csabát, pályázza meg a nyíregyházi színház igazgatói posztját. (Az igazgatóválasztások során akkoriban még nem voltak kizárólagosak a politikai szempontok.)

Tasnádi Csaba 1999-ben lett a nyíregyházi színház igazgató-főrendezője. Kettős pozíciójából az évek során az előbbi vált hangsúlyosabbá. A műsorterv alakításával, a társulat formálásával, a rendezők felkérésével alapvetően meghatározta a Móricz Zsigmond Színház elkövetkező másfél évtizedét. De nem vált a színház meghatározó rendezőjévé. Viszonylag keveset is dolgozott a saját színházában, ugyanakkor többfelé vállalt vendégrendezést, és nem ő készítette a társulat meghatározó előadásait. Pedig kezdetben úgy tűnt, hogy rendezői ambíciói is erősek.

Igazgatóként az első nyíregyházi rendezése 2000-ben Kornis Mihály darabjából készült. „A *Hallehija* (1979) a magyar hetvenes évek különleges szemszögéből megkomponált társadalmi, közéleti tablója, sok apró részletből összerakott, nagyszabású mozaikképe. Bravúros, kort idéző nyelve, humora, hitelesen felvillantott embertípusai, szociológiailag és szociálisan pontos, korra jellemző dramatikusan helyzetű „legvidámabb barakk” ellentmondásos képét és hangulatát tükrözik” – értékelte a darabot a nyíregyházi előadás bemutatójának évében Radnóti Zsuzsa.⁴

¹ Szántó Armand és Széchenyi Mihály átdolgozásában játszotta a színház a darabot. Az előadásban többek között Horváth László Attila, Megyeri Zoltán, Keresztes Sándor, Szabó Márta, Perjesi Hilda, Sándor Júlia játszott.

² Verebes István adaptációjának címszerepét Gázsó György játszotta. A további szerepekben többek között Szalma Tamás, Kerekes László, Horváth Réka, Szigeti András, Szabó Márta, Hetey László volt látható.

³ A főszereplők Szabó Tünde, Zubor Ágnes, Gados Béla, Hetey László, Keresztes Sándor, Mezei Zoltán.

⁴ RADNÓTI ZSUZSA: A „prefogyasztói világállapot” In: RADNÓTI ZSUZSA: *Lázadó dramaturgiák*. Budapest, 2003. Palatinus Kiadó, 225–238. (Első megjelenése: Jelenkor, 2000. 2. sz.) Továbbiakban RADNÓTI 2003.

A *Halleluja* 1981-es ősbemutatója legendás előadássá vált. A Nemzeti Színház produkciójában készült, de a Játékszínben játszották Zsámbéki Gábor kiváló rendezését, amelyet a különleges darabot értően kezelő dramaturgiai munka (Fodor Géza) és a nagyszerű színészi alakítások sora is fontossá tett. (A főszerepeket Agárdi Gábor, Márton András, Sinkó László, Bodnár Erika játszotta.) Az előadás a bemutatója után azonnal kiváltotta a Kádár-kor kultúrpolitikusainak rosszallását. Végül az előadás betiltására nem került sor, csak műsoron tartását nehezítették meg, és megakadályozták, hogy a színikritikusok a legjobb dráma díjával jutalmazhassák Kornis Mihályt. Végeredményben ez a bemutató volt a végső ok Zsámbékiék leváltására a Nemzeti Színház éléről. De ez – Aczél György és Pozsgai Imre színpalak mögötti hatalmas játszmaínak eredményeként – paradox módon az önálló Katona József Színház megszületéséhez is elvezetett.⁵

A *Halleluja* legközelebb csak a rendszerváltás után kerülhetett színre, 1991-ben rendezte meg Vicze János a Pécsi Harmadik Színházban. Ez is fontos, szép előadás volt. 1995-ben az ősbemutató egyik főszereplője, a több szerepben is brillírozó Sinkó László vizsgálóelőadást készített a *Hallelujából* az Ódry Színpadon. Ezt követte 2000-ben Tasnádi Csaba rendezése Nyíregyházán. (Ezután már csak 2005-ben került színre – Anger Zsolt rendezte Egerben –, pedig időtálló, különleges szerkezetű műről van szó.)

Tasnádi Csaba 2000-es nyíregyházi rendezése abból az időbeli távolságból indult ki, amelyre a darab keletkezése és nyíregyházi bemutatója között eltelt. Kornis Mihály a Kádár-kor életérzését ragadta meg a műben, de úgy, hogy benne van a magyar történelem eltelt 150 éve és a benne megnyilatkozó legkülönfélébb emberi magatartásmódok. Kornis különféle idősíkokat és igencsak eltérő helyzeteket egymásba csúsztató darabját Tasnádi Csaba rendezésének bevezető játéka afféle önkéntelen visszaemlékezéssé alakítja. A kezdő jelenetben mintha hazaérkezne a főszereplő Lebovics (Horváth László Attila). Leteszi az aktatáskáját, leveszi az öltönyét. Mestelenre vetkőzve fürdeni kezd. Miközben a zuhanyzó fürke áttetsző falán át látjuk a mosakodó Lebovics kontúrjait, ugyanő rohan be egy másik ajtón is – kisfiúként, papírsárkánnyal a kezében. Ezzel a sajátos átváltozással veszi kezdetét az előadás.

Így Tasnádi Csaba rendezésében mintha egy az ezredfordulón negyven év körüli férfiban idéződne vissza (fürdés közben) a '60-as, '70-es, '80-as évek világa. Mintha ott kavarogna benne minden, ami a korábbi évtizedekben történt ebben az országban. Eszébe jutnak gyerekkorának és ifjúkorának jellegzetes figurái, illetve torokszorítóan mulatságos helyzetei is. A befejezésben keretjátékká zárul a bevezető: hazaérkezik Lebovics apja (Gados Béla), ő is fürödni indul, de most a fia lép ki helyette a zuhanyzófülkéből. Vége az emlékidézésnek, visszatértünk a kiinduló helyzethez.

A *Halleluja* keretjátéka a főszereplő belső nézőpontját állítja az előadás fókuszába, és ezzel a dramaturgiai munka hangsúlyait is kijelöli (dramaturg: Faragó Zsuzsa). Lebovics szerepjátékait, képzelgéseit követjük, önkéntelen számvetését az eddigi életéről. Így többnyire elmaradnak (vagy kevésbé hangsúlyossá válnak) azok a jelenetek, amelyek más nemzedékek élettapasztalatait szólaltatják meg. Lebovics nagyapja, Mik-

⁵ Minderről részletesebben: SÁNDOR L. ISTVÁN: A Katona és kora. A kezdetek. Budapest, 2015. Selinunte Kiadó.

sa (Hetey László) itt például kevesebb játékba helyezkedik bele maga is szereplőként, mint a darabban. Az előadásból kihagyott figurák többnyire más generációk képviselői. A húzások így áttekinthetőbbé, némileg logikusabbá teszik Korniss szerteágazó, több síkon zajló, gyakran szabad asszociációkból építkező szövegét.

Tasnádi Csaba koncepciózus, a játékosságot középpontba állító színvonalas rendezése valamiért mégsem aratott szakmai sikert. Sőt a személyes visszaemlékezések az ellenkezőjéről beszélnek. Erről többek között Kornis Mihály így számol be: „A 2002-es színházi találkozón⁶ Koltai Tamás és Babarczy László megróttá a nyíregyházi színházat, az igazgató-rendező így mesélte nekem, amiért egy mulandó „Zeitstück” előadására pazarolja a társulat művészi energiáit. Felindultan tett szemrehányást, miért nem figyelmeztettem, hogy már ki vagyok húzva az étlapról. Akkor érkeztem meg berlini írói ösztöndíjamból. Talán aznap. Ez a telefon állon vágott.”⁷

Bizonyára nemcsak az író, hanem a rendezőt is megdöbbenetette a szakma potenciájának határozott és egyértelmű elutasítása.⁸ Ugyanakkor a budapesti vendégjáték helyszíne sem tehetett jót az előadásnak, hisz a produkcióhoz hozzátartozott az izgalmas, eredeti tér is, amit bizonyára nehéz volt felidézni a Bárka Színházban. Hisz a *Halleluja* Nyíregyházán teljesen bejátszotta a színház új játszóhelyét, amelynek kialakítására a színház átépítése miatt volt szükség. Míg a nagyszínházi előadások alapvetően a városi művelődési házban kerültek bemutatásra, addig a stúdióelőadások – elsőként a *Halleluja* – a színészház földszintjén működő MATÁV-üzlet helyén kialakított új színházi térbe kerültek. Azóta MŰvész Stúdióknak hívják ezt a helyet, és az utóbbi időben alapvetően gyerekelőadásokat tartanak itt.

2001 októberében az átépített, felújított Móricz Zsigmond Színház nyitóelőadását is Tasnádi Csaba rendezte. „Egészen olyan, mintha színházban lennénk” – mondta Vackor (Honti György⁹), a *Szentivánéji álomban* színházat játszó mesteremberek vezetője, amikor kifordult velük a forgószínpad, és ott álltak valamennyien a rivalda előtt. A mesteremberek ezúttal nem a képzeletükkel rendezték be a színházat: egy valóságos színpadon álltak, ahonnan a nézőtérre néztek ki. Magát az épületet mustrálták. „Hátul meg az öltözők lesznek” – folytatta Vackor, és a szereplők a színpad háta mögé tekintettek. A nyíregyházi színészek ezzel a gesztussal vették birtokukba a felújított színházukat, s kínálták fel a nézők számára is a közös játék büszkén vállalható helyszíneként.

Tehát kifejezetten színháznyitó előadásként készült a Tasnádi Csaba rendezte *Szentivánéji álom*. Nemcsak azt mutatta be, hogy mit tud az új színpad (forgott a forgó, mélysége támadt a térnek, artisztikus világítás effektek színezték a produkciót), hanem azt is, hogy milyen művészi elképzelések jegyében folytatja munkáját a társulat (oldott, könnyed, de nem mélység nélküli játékot láttunk).

A színháznyitó *Szentivánéji álom* kapcsán azonban akkor úgy éreztem, hogy nem

⁶ Valójában a 2001-ben Budapesten a Bárka Színházban megrendezett Magyar Stúdiószínházi Fesztiválon.

⁷ KORNIS MIHÁLY: Hol voltam, hol nem voltam. A kérdező: RÉVAI GÁBOR. Pozsony, 2011. Kalligram, 337., 188.

⁸ PREGITZER FRUZZSINA azért különdíjat kapott alakításáért az említett 2001-es Magyar Stúdiószínházi Fesztiválon.

⁹ Honti György (1965–) 1998 és 2003 között játszott Nyíregyházán. Korábban az Arany János Színház, majd a Nemzeti Színház stúdiósa, illetve a Független Színpad és a szegedi és a miskolci színház színésze volt. Nyíregyháza után a tatabányai színházban játszott, ma is ennek a társulatnak a tagja.

feltétlenül szerencsés, ha a színházi rekonstrukciót levezénylő igazgató egy személyben a nyitó előadás rendezője is. Mivel egy felújított épületben az utolsó pillanatok után is akad még javítani (intézni) való, talán a szükségesnél kevesebb energia marad arra, hogy maga a nyitó előadás is „kulcsra kész” legyen. Miközben az előadásnak számos szellemes ötlete, meggyőző megoldása volt, ezek nem feltétlenül álltak össze egységes folyamattá, mert az érdekes jelenetek kidolgozatlanabb részletekkel változtak. (A *Szentivánéji álom* főszereplői a következők voltak: Oberon / Theseus: Horváth László Attila, Titánia: Kútvölgyi Erzsébet m. v., Hypolita: Gerle Andrea,¹⁰ Puck / Philostrate: Hetey László, Lysander: Mezei Zoltán,¹¹ Demetrius: Petneházy Attila; Hermia: Sándor Júlia,¹² Heléna: Gosztola Adél, Mesteremberek: Honti György, Tóth Károly, Egyed Attila,¹³ Gyuris Tibor,¹⁴ Kocsis Antal,¹⁵ Koblicska Kálmán¹⁶).

Tasnádi Csaba a *Halleluja* és a *Szentivánéji álom* között megrendezte Nyíregyházán az *Anconai szerelmeseket*,¹⁷ a nyíregyházi színház többször felújított sikerét. Az Adriaparti kisvárosban játszódó, félreértésekkel tarkított szerelmi történetét a '60-as, '70-es évek nagy olasz slágerei színesítették. A főbb szerepeket Schlanger András, Szabó Árpád, Mészáros Árpád Zsolt,¹⁸ Horváth Margit,¹⁹ Petneházy Attila, Gosztola Adél, Varjú Olga játszotta.

Ezután Tasnádi Csaba – nyilván a felkérésekhez igazodva – a József Attila Színházban fiatal színésznőkkel készítette el a *Pál utcai fiúk* színpadi változatát, majd Debrecenben a *Kabarét*, Kecskeméten a *Cigányprímás* című operettet rendezte, Sopronban pedig a *Mezőtől a parkban* című Neil Simon vígjátékot vitte színre. Eközben egyetlen drámai alapú előadást készített: Márai Sándor *Kaland* című művét rendezte meg Bálint Andrással a főszerepben Miskolcon.

Mindez azt az jelzi, hogy Tasnádi munkái között – akárcsak pályája elején – a szórakoztató előadások kerültek többségbe. Ezt a műfajt igényesen művelte. A nyíregyházi társulat is a komolyan vett és nívósan kivitelezett szórakoztató produkciók (*Bolha a fülbe, Érettség*) miatt kedvelte meg őt. Ugyanakkor a nagyobb ambícióval

¹⁰ Gerle Andrea (1975–) 1999-ben került a nyíregyházi színházhoz. Korábban a Nemzeti Színház stúdiójának tagja volt, majd a Holló Színházban játszott. A nyíregyházi társulatnak 2012-ig volt tagja. Jelenleg bohócdoktorként dolgozik.

¹¹ Mezei Zoltán (1973–) 1997 és 2002 között játszott Nyíregyházán. Újvidéken szerzett színészdiplomát, majd színészi pályáját is itt kezdte. 2002-től vendégként, majd 2004-től társulati tagként játszik Szabadkán. 2006 és 2014 között a Szabadkai Népszínház magyar társulatának igazgatója volt.

¹² Sándor Júlia (1970–) az Arany János Színház stúdiósa volt, majd 1991-től Nyíregyházán játszott egészen 2005-ig.

¹³ Egyed Attila (1969–) 1999 és 2003 között játszott Nyíregyházán, előtte a Budapesti Kamaraszínházban és Kecskeméten játszott, később a Bárka Színház, majd a tatabányai színház tagja volt. Jelenleg Székesfehérváron dolgozik.

¹⁴ Gyuris Tibor (1974–) 1990-től játszik Nyíregyházán.

¹⁵ Kocsis Antal (1939–) 1963-ban szerzett színészdiplomát a marosvásárhelyi főiskolán, majd a szatmárnémeti színház tagja lett. 1986-tól játszik Nyíregyházán.

¹⁶ Koblicska Kálmán (1934–) 1955-től a Kolozsvári Állami Színház, majd 1959-től a Kolozsvári Állami Bábszínház tagja volt. 1993-tól játszik Nyíregyházán.

¹⁷ A magyar színpadok egyik legnagyobb sikere. Olasz reneszánsz komédiák nyomán Valló Péter ötletéből Vajda Katalin írta. A régi olasz slágerek zenéit Melis László dolgozta át, a dalszövegeket Fábri Péter írta. A darabot a Radnóti Színház mutatta be 1997-ben. Ezután a Színházi adattár szerint még 35 bemutatója volt különböző magyar színpadokon.

¹⁸ Mészáros Árpád Zsolt (1974–) 1999 és 2004 között szerepelt nyíregyházi előadásokban. 2002-től játszik a Budapesti Operettszínházban.

¹⁹ Horváth Margit (1967–) 1999-ben a nyíregyházi társulat tagja. Korábban Békéscsabán és Zalaegerszegen játszott.

készített rendezései, a *Halleluja, Szentivánéji álom*) vitathatatlan értékeik ellenére sem arattak szakmai sikert. Talán azért is következett az, hogy Tasnádi Csaba elsősorban a nyíregyházi színház népszerűbb bemutatóinak színrevitelét vállalta magára a következő időszakban, a művészi program megvalósítására viszont általa felkért vendégrendezőket hívott meg. (Nyíregyházán a következő években Tasnádi Csaba a Fenyő Miklós-musicalt, a *Made in Hungary*,²⁰ 2002; az Ivan Kusan-komédiát, a *Galócszát*,²¹ 2003; a filmként elhíresült *Őrült nők ketrecét*,²² 2003; Keleti Márton egykori filmsikerének zenés változatát, a *Tanulmány a nőkről*,²³ 2004; Tasnádi István új musicaljét, a *Rovarokat*,²⁴ 2006 rendezte. Némileg nagyobb igényű alapanyagokkal dolgozott, amikor Molnár Ferenc *Az üvegcsipőjéből*,²⁵ 2004; Updike *Eastwicki boszorkányokéből*,²⁶ 2005; illetve Peter Shaffer *Amadensából*,²⁷ 2006 készített előadást.)

Mindez összefügghet azzal is, ahogy Tasnádi Csaba vélekedik magáról. Ahogy egy interjúban fogalmazott, „nem tartja magát kiemelkedően nagy rendező egyéniségnek, azt mondja inkább: ő egy jó iparos, aki ismeri a szakma alapszabályait, s aki úgy tartja, a sikerhez 20 százalék tehetség, 20 százalék szerencse és 60 százalék munka kell.” Ehhez még azt tette hozzá, hogy „rendezőnek megengedő, igazgatónak szigorú, aki a hányveti hozzáállást elfogadhatatlannak tartja, s aki szerint nincs olyan előadás, ami ne lehetne még jobb.”²⁸

Mohácsi-rendezések

Azok közül a rendezők közül, akik a színház korábbi időszakát meghatározták, alig folytatta valaki a munkát. Csak Ivo Krobot tért vissza többször is (Hrabal: *Harlekin milliói*, 2002; Csehov: *Platonov*, 2004; Hrabal: *Túl zajos magány*, 2016). Tasnádi Csaba igazgatásának második évében sor került egy újabb Mohácsi János-rendezésre is, de ez a korábbi sikeres együttműködés lezárásának bizonyult, és nem a folytatás kezdetének.

Mohácsi János először 1993-ban, Verebes István igazgatói korszakának első évadában dolgozott Nyíregyházán. Mohácsi ekkor még nem volt országosan ismert, nagyra tartott rendező. Bár első munkái (*Hogy vagy partizán? avagy Bánk bán*, 1984; *Tévedések végjátéka...*, 1988) szakmai figyelmet keltettek, sőt országos visszhangot is kiváltott 1993 áprilisában a *Csárdáskirálynő* újragondolásával, de igazán nagy előadásai

²⁰ Az előadás főszerepeit Mészáros Árpád Zsolt, Chován Gábor, Fábián Gábor, Szabó Zoltán, Kuthy Patrícia, Széles Zita, Sándor Júlia, Gerle Andrea játszotta.

²¹ Főszereplők Egyed Attila, Varjú Olga, Mészáros Árpád Zsolt, Schlanger András, Horváth László Attila.

²² Főszereplők Horváth László Attila, Puskás Tivadar, Mészáros Árpád Zsolt, Kuthy Patrícia.

²³ Petneházy Attila, Kuthy Patrícia, Puskás Tivadar, Horváth Margit, Mészáros Árpád Zsolt, Pregitzer Fruzsina játszotta az előadás főszerepeit.

²⁴ Zene: Moldvai Márk, Jeli András. Főszereplők: Bárány Frigyes, Jenei Judit, Kuthy Patrícia, Avass Attila, Tóth Károly, Puskás Tivadar, Széles Zita

²⁵ Sipos: Gáspár Tibor, Irma: Kuthy Patrícia, Adél: Horváth Margit, Császár Pál: Fábián Gábor.

²⁶ A színpadi adaptációt Tasnádi István készítette, a darabban Széles Zita, Gerle Andrea, Kuthy Patrícia, Gáspár Tibor, Pregitzer Fruzsina és Puskás Tivadar játszott.

²⁷ Salieri: Fazekas István, Mozart: Avass Attila, Mozart felesége: Molnár Mariann.

²⁸ Sikeres emberek – Dr. Tasnádi Csaba. Szabolcs online 2012.10.23. In: <http://www.szon.hu/nyiregyhaza/sikeres-emberek-dr-tasnadi-csaba/2106198>

csak ezután következtek (*A kávéház*, 1994; *Istenítélet*, 1995; *Tom Pain*, 1996 – mind Kaposvár). Tehát jó színházi érzékre vall, hogy Verebes meghívta Nyíregyházára dolgozni a „feltörekvő” rendezőt.

Mohácsi első nyíregyházi munkája *Itt a vége, pedig milyen unalmas napnak indult* volt, amelyet a Krúdy Kamaraszínpadon mutattak be. Ez mind munkamódszerét, mind színházi stílusát, mondandóját, mind világmépét tekintve jellegzetes Mohácsi-előadás. A rendező felfedezett egy Jókai darabot, az 1877-ben írt *Milont*, amit – a többi, általa színre vitt darabhoz hasonlóan alaposan átírt, és különféle hangulatokat szabadon vegyítő, végső soron a jelenre reflektáló, erőteljes előadást rendezett belőle. Megtartotta az eredeti darab történetét, megőrizte a szerkezetét (csak az utolsó két felvonását vonta össze – indokoltan – egyetlen jelenetté). Munkamódszerének megfelelően azonban alapvetően módosította a darab nyelvhasználatát. Az eredeti dráma pátoszát és áhítatát keserű iróniával váltotta fel. Ugyanakkor néhol az eredeti darab jeleneteit is kiegészítette, továbbírta. Felerősítette (és groteszk színpadi helyzetekként rendezte meg) a Jókai drámaíró technikájában meghatározó nagyjeleneteket. De ezekhez bonyolultabb tartalmakat kapcsolt.

Jókai Mór keserű jellemrajza Miltonról, a politika sodrásában kiábrándulttá és megalázottá vált művészcsoportról (és környezetének hasonlóképp morális kudarcra ítélt tagjairól) festett kiábrándult portrét. Mindez a nyíregyházi változatban Mohácsi János írói betoldásai és rendezői megoldásai következtében illúziótlan állapotrajzzá erősödött. Ebben a megközelítésben fontosabbá vált az az amorális, cinikus közeg, amely a főszereplő(ke)t körülveszi, és amely sorsukat meghatározza. Mohácsi előadásából az derült ki, hogy a rendező valószínűleg nem hisz az életet uraló szenvedélyek sorsfordító erejében, amire Jókai a cselekményt építette, ugyanakkor kiábrándultan szemléli azoknak a politikai-társadalmi mechanizmusoknak a működését, amelybe a darab szereplői is belesodródhatnak. (Az előadás főszereplői: Milton: Hetey László; Morton: Kerekes László; Lambert: Megyeri Zoltán, Lady Milton: Csoma Judit; Cromwell: Gados Béla; II. Károly: Bajomi Nagy György.²⁹)

Mohácsi János következő nyíregyházi munkájára öt év múlva, 1998-ban került sor. Az ekkor rendezett *Krétakör* a Mohácsi-életmű fontos darabja, és a nyíregyházi társulat történetének is kiemelkedő munkája. Számtalan díjat is nyert a produkció.³⁰

A *Krétakör* Brecht nélküli Brecht-előadást, hisz Mohácsi János olyan alaposan átdolgozta *A kaukázusi krétakör* szövegét, szerkezetét, jeleneteit, hogy végeredményben már-már szuverén színdarab született belőle. Az átdolgozás egyik kulcsa, hogy a rendező komolyan vette *A kaukázusi krétakör* előadásaiból gyakran elhagyott keretjátékot. Így a nyíregyházi előadás alapszituációját két kolhoz a második világháború után vetélkedése adja meg a mindkettőjük által használt földért. Ez teremti meg azt

²⁹ Bajomi Nagy György (1966–) 1992-ben szerződött Nyíregyházára, miután végzett a színművészeti főiskolán. Két évig volt a társulat tagja. 1994-től tíz éven át Pécsen játszott. 2004-től a szombathelyi színház tagja.

³⁰ 1999-ben a Győrben rendezett Országos Színházi Találkozón megkapta a fődíjat, Győr különdíját és a legjobb dramaturgiai munka, a legjobb jelmez (Szűcs Edit), díszlet (Khell Zsolt) és Gászó György megkapta a legjobb férfialakítás díját. Ugyanő a színikritikusok díját is megkapta és az előadás is elnyerte a Legjobb előadás díját. 2000-ben a Miskolci Színházi Fesztiválon is Fesztiváldíjat kapott a produkció.

a színpadi helyzetet, amelyben a krétakör ősi, sokféleképpen feldolgozott története felidőződik.

Az előadás azzal kezdődik, hogy az esendő, jó szándékú, tétova kisemberek közé megérkezik a hatalom határozott fellépésű küldötte, az Újjáépítési Bizottság magabiztos, képzavarokban fogalmazó Szakértője (Csoma Judit), aki azonban azt sem tudja, hol van. Zaharij Akidze (Mészáros Árpád Zsolt), a fejből huszonnégyezer verssort idéző népművész elvtárs néhány ügyes kétértelműséggel állít csapdát számára, így sikerül csak rávenni a Szakértő elvtársnőt, hogy nézze meg a versengő kolhozok előadását. A parasztok a földről való vitájukat egy tantörténet eljátszásával szeretnék eldönteni.

De Mohácsi János előadása a *Krétakör* újrajátszott példázatát ellenpéldázattá, pontosabban példázatellenességgé fordította. Brecht darabján, *A kaukázusi krétakörben* az énekes még levonhatja a játék tanulságát („A gyermek az anya-szívűeké, hogy felnevelődjön... / S a völgy azoké, akik öntözik, hogy gyümölcsöt teremjen”). A Mohácsi átírta *Krétakörben* azonban már nem dönthető el az igazság, mindkét fél csakis a maga igazát érzi megjeleníteni a történetben. (Az egyiknek Akidze azt mondja, hogy a gyerek azé, aki felneveli, a másiknak azt, hogy a vér szerinti anyáé.)

De többről van szó, mint hogy minden viszonylagos, s hogy egyik állításnak sem nagyobb az igazságtartalma, mint az ellenkezőjének. Arról is szó van, hogy az igazságra szorulóknak vannak szolgáltatva az ítélelhozóknak; a hatalmi érdekek nincsenek tekintettel semmiféle érzékenységre, és könnyedén függetlenítik magukat az igazságosság követelményétől. Erre utal a nyíregyházi előadás zárzata is: vörös bőrkabátos néma „hírnök” jó, és átnyújtja a Szakértőnek a felsőbb szervek döntését. „Akidze elvtárs formalista darabján, amelyet kötelességünk jelenteni, átsütött az önök remek előadása – mondja a Szakértő, átfutva az iratot –, mert nem földhözragadt üzenettel jön, hogy a föld ezé vagy azé a kolhozé. Ellenkezőleg, pontosan ábrázolta az alapigazságot, hogy a föld termelési eszköz, és mint ilyen, mindannyiunké.”

Ebben a szellemben születik a végső döntés: a terület egyik kolhoz sem illeti meg, mert a vitatott helyen egy KCR 301A típusú, nyomottvizes, négyblokkos atomerőmű épül, a parasztokat meg átköltöztetik az OSZSZK Urálon túli észak-keleti részére, azaz Szibériába, ahol az időjárás és a föld sem kecsketenyésztést, sem gyümölcsstermesztést nem tesz lehetővé, de a kolhozok évszázados hozzáértése nyilván legyőz majd minden akadályt. Ekkor helikopterek hangját hallani; a magasból fehér ruhás deszantosok ereszkednek alá, és mindenkit beternelnek egy fentről leeresztett konténerbe. Az evakuálás gyorsan és szakszerűen történik.

Míg Mohácsi a *Krétakör* keretjátékát pontosan helyezi el az időben, a II. világháború utáni időszakra –, a krétakör kolhozparasztok által előjátszott történetét a jelen felé nyitja meg. A nyíregyházi előadás anakronisztikus jelzései nem ősi legendákat, hanem inkább mai történetet sejtetnek. Úgy hat ez, mintha az ötvenes évek kolhozparasztoi a nyolcvanas-kilencvenes évek tapasztalatait tükröző játékot adnának elő.

Ugyanakkor a rendező valóban együgyű emberek által megjelenített mesének tekint a krétakör történetét; a kalandos és az érzelmes részleteket egyaránt ironizálja. Például filmparódiaként hat, ahogy a Kormányzót (Kerekes László) üldözik a fegy-

veresek. Vagy Gruse – nyíregyházi nevén Fruzse (Pregitzer Fruzsina) – nemcsak a gyermeket üldöző katonák parancsnokát üti le, hanem egy egész szakasszal bánik el a lassítva eljátszott verekedési jelenetben. Üldözői elől menekülve nemcsak arról van szó, hogy halált megvető bátorsággal átkel a kétezer láb mélység fölött lebegő foszladozó kötélhídon, hanem tényleg csoda történik: Fruzse a levegőbe emelkedik, és átrepül a szakadék fölött. (Ezért aztán, amikor végül elfogják, egy hatalmas követ raknak a lábára, nehogy megint elrepüljön.)

Fontos dramaturgiai változtatás a Mohácsi-előadásban az is, hogy a történet két szála nem válik szét két részre. Nem látjuk külön a kormányzó elhagyott gyermekét megmentő, s vele menekülő Fruzse-, majd külön a gyermek „igazi” anyjáról ítélő bíró, Acdak (Gaszó György) történetét. A két szál eseményei a nyíregyházi előadásban – lineáris időrend szerint – egymást váltva, párhuzamosan zajlanak.

Mohácsi újraírásában és rendezői megoldásaival Brecht darabja sajátos fénytörést kap. A kauzális dramaturgiai mintát követő *Kréta kör* maga cáfolja az okszerűséget. Bármilyen következmények nélkül, semmiféle okból nem folyik szükségszerű okozat. Ezt az előadás számos részlete mellett leginkább Acdak végső döntésének indoklása jelzi: „A bíróság, maga sem tudja, miért, Fruzsénak ítéli a gyermeket”. Amikor a tárgyaláson személyesen is jelen lévő Nagyherceg (Tóth Károly) rákérdez, hogy a figyelmeztetés ellenére miért döntött rosszul, Acdak ezt válaszolja: „Magam is ezen gondolkodom.”

Fontos, érdekes előadás lett a *Kréta kör* Nyíregyházán. Az egyik legemlékezetesebb Mohácsi-rendezés. Ebben nagy szerepe van a nyíregyházi társulat tagjainak is, akik másodsor dolgozva a rendezővel, már könnyedén beszéltek a Mohácsi-féle színpadi nyelvet. A színészek önironikusan megjelenített színpadi karaktereket játszottak, amelyek – a többszörös áttételek, az állandó kiszólások ellenére is – személyes hitelességgel is bírtak. Mint Mohácsinál mindig, ebben az előadásban is a csapatjáték volt a legerősebb. De külön is emlékezetes maradt Gaszó György, Avass Attila, Pregitzer Fruzsina, Varjú Olga, Kerekes László, Csoma Judit, Szabó Márta, Gados Béla alakítása.

Mintha csak a *Kréta kört* folytatta volna Mohácsi János két évvel később az Erdmann-darabból készített új nyíregyházi rendezésében, a *Mandátumban*. Ez az előadás is, akár csak a *Kréta kör*, a szovjet viszonyokból indul ki, amit groteszkül ábrázolt, zsúfolt, zajos tömegszállásként jelenített meg. A *Mandátum* (akár csak a *Kréta kör*) része annak a Mohácsi-ciklusnak, amely az ezredfordulós Magyarországot úgy mutatja be, mint amit a poszt-szovjet állapotok határoznak meg. Ezek mulatságossága ellenére is szorongató rajzát adta több Mohácsi-rendezés.

A *Mandátum* a Krúdy Kamarában került bemutatásra, majd a színház átépítése alatt a Városi Művelődési Központban játszották tovább. Erdman 1925-ben írt proletár bohózatából is igazi Mohácsi-előadás született. Bár a darab helyzeteinek és szövegeinek többségét a rendező megtartotta, ezeket új helyzetek, szereplők, motívumok sorával bővítette, és elsősorban nyelvileg alkotta újra azt.

Erdman darabja egy szabályos, félreértésekre épülő bohózat a proletárdiktatúra teremtette új rendszerbe beilleszkedni akaró, ám alkalmasint a cári világba visszavágódó kisemberekről. A történet egy érdekházasság körül bontakozik ki. A forra-

dalom előtt jobb napokat látott Szmetanyics (Gados Béla), hogy biztosítsa családjáé pozícióját a proletárállamban, úgy dönt, hozzáadja egyik fiát, Valerjánt (Molnár Csaba³¹) a hajdan ház- és bolttulajdonos Nagyezsda Petrovna (Csoma Judit) partiképtelen lányához, Varvarához (Szabó Márta). Hozományként azonban egy párttagot kér a családba. Hogy ne álljon húga házasságának útjába, az igen sokoldalú Pavel Szergejevics Guljacskin (Gaszó György) egy mandátumot hamisít magának, amivel még a rendőrséggel fenyegetőző rátarti társbérlet, Ivan Ivanovicsot (Puskás Tivadar³²) is sikerül megfélemlítenie. A házasság mégis meghiúsul, mert Szmetanyicsék cárnőnek hiszik Guljacskinék hercegi ruhába öltöztetett cselédjét, Nasztyát (Varjú Olga), és Valerján őt veszi feleségül. A szépen induló restaurációt Ivan Ivanovics szakítja félbe, lelepleződik álcárnő és álmandátum, de hiába: nem jön a rendőrség, hogy letartóztassa a csalókat. Csak a fenyegetés, a szorongás érződik az előadás kezdete óta.

Ami Erdmannál elnagyolt bohózáti ötlet, az Mohácsi János előadásában, részleteiben is megmutatott groteszk játék. Mindez a rendező kiegészítése a darabhoz. Kezdődik azzal, Avtonom Szigismundovics (Felhőfi Kis László) rendszeresen megkéri Agafangelt (Kocsis Antal), a szolgáját arra, hogy nézzen ki az ablakon, vajon nem érte véget a szovjethatalom. Folytatódik azzal, hogy mindenféle pletykák keringenek a lakók között arról, hogy a Krímben a strandon látták az egyik nagyhercegnőt. Ennek fényében nem nehéz a ládából előbújó Nasztyát – hisz úgy menekítették ide a ládát, hogy benne van minden, ami Oroszországból maradt – leendő cárnőnek nézni. Folytatódik a játék azzal, hogy Szmetanyicsék egy asztalból és székekből összeállított alkalmi emelvény segítségével kipróbálják, hogy milyen is lenne, ha a hercegnő valóban trónra lépne. Aztán kezdik komolyan venni ezt az illúziót. Előbb rejtjeles telefonüzeneteket küldenek az ismerőseiknek, hogy nagy változások vannak készülődésben, aztán fontolgatni kezdik, hogy miképp osszák szét egymás között a kormányhivatalokat. A ház lassan beszállingózó lakói alkalmi udvartartást is teremtenek, így a trónra ültetett cselédlány kedvére oszthatja a címeket a rangra áhítózó senkiháziak között.

A helyzetet végül maga Lenin (Avass Attila) oldja meg. Ez Mohácsi János rendezésének legnagyobb ötlete. Legmerészebben ezáltal gondolta tovább Erdman darabját, hogy a szovjethatalom megtestesítőjét, a kommunista forradalom jelképét is színre lépteti. Lenint afféle mesebeli alakként látjuk, aki visszafogott, barátságos modora ellenére is a kíméletlen terrort képviseli. Előbb csak legendákat hallunk arról, hogy az áruhás Lenin a nép közé szokott vegyülni, úgy tartja szemmel őket, hogy mit is csinálnak valójában. Az első rész végén Téalópónak öltözve, két, krampusz ruhába bújt komisszár kíséretében tesz látogatást Guljacskinéknél. A második rész végén azonban már leveti az áruhát. Mint aki mindent lát és tud, gondolkodás nélkül ítélkezik a szereplők között. A jelentéktelen vétlenekeket kíméletlenül megbünteti, a tetteik következményeitől remegő vétkeseknek kegyesen megbocsát. Ezzel a lelkiismereti problémává tett szorongással írja a személyiség legrejtettebb zugaiba is bele a terrort.

³¹ Molnár Csaba (1967–) az 1999–2000-es évadban játszott Nyíregyházán. 1992-ben szerzett diplomát, ezután a pécsi, kecskeméti és a miskolci színházban játszott. Később Tatabányán, a Honvéd Kamaraszínházban, Budaörsön játszott. Jelenleg a Pinceszínház előadásaiban szerepel.

³² Puskás Tivadar (1954–) 2000 óta a Móricz Zsigmond Színház tagja. Pályája a Budapesti Gyermekszínházban indult, majd jogutódjában, az Arany János Színházban folytatódott. 1996 és 2000 között Miskolcon játszott.

Az elbizonytalanodott, összezavarodott élet a kulturális hagyományokat is ketyevasszá rombolja. Ez derül ki Lenin különféle tradíciókat gátlástalanul elegyítő beszédéből. Nemcsak bolsevik agitátornak tűnik, hanem afféle nyájas prédikátornak is, aki a kommunizmust kínálja megváltásként. Mások számára meg a lektűrök hercegeként, a mesék hőseként lép színre. Így húzza a folyton illúziókeltő románcokba belefeledkező Násztya lábára a cipőjét, mintha az Hamupipőke üvegtopánkája lenne.

A *Mandátumból* az derül ki, hogy a nyíregyházi társulat most is alkotótársa volt a rendezőnek. Bizonyára a színészek ötletei, poénjai is beleépültek a produkcióba, hisz Mohácsi akkoriban alapvetően így dolgozott. És ez sejthető abból az odaadó játékedvből, lendületből, ahogy a szereplők részt vettek az előadásban. A szokásos nyíregyházi összjáték mellett remek egyéni figurákat is láttunk. Elsősorban Gázsó György, Szabó Márta, Csoma Judit, Varjú Olga és Kerekes László alakítását érdemes kiemelni. (A bemutató után, a nyári szünet elején váratlanul elhunyt Kerekes László, ami nagy veszteséget jelentett a társulatnak.)

Telihay-előadások

Igazgatóként Tasnádi Csabának a régi rendezők helyére olyan új rendezőket kellett találnia, akik a továbbiakban meghatározhatják a nyíregyházi színház művészi arculatát.

Kezdetben úgy tűnt, hogy Telihay Péter lehet az, akire az igazgató elsősorban támaszkodhat, különösen hogy a rendezőt ismerte már a társulat. Telihay Tasnádi osztálytársa volt a színművészeti főiskolán Ádám Ottó rendezői osztályában. Első kőszínházi rendezése, a miskolci *Stuart Mária* (Margitai Ágival és Varjú Olgával a főszerepben) azonnal nagy szakmai figyelmet keltett 1993-ban. Első nyíregyházi munkájára (Verebes igazgatói korszaka alatt) 1995-ben került sor: Peter Weiss kultikus darabját, a *Marat / Sade*-ot rendezte (De Sade: Gados Béla, Marat: Mucsi Zoltán m. v., Kikiáltó: Megyeri Zoltán, Simonne: Szabó Tünde, Charlotte: Pregitzer Fruzsina). A következő évadban *A velencei kalmárt* vitte színre Nyíregyházán (Shylock: Gázsó György). Telihay 1996-tól a Szegedi Nemzeti Színház meghatározó rendezője lett (Szikora János és Zsótér Sándor mellett) – és itt jelentős előadások sorát készítette el: Csehov: *A manó*, 1996; Csehov: *Három nővér*, 1998, O'Neill: *Amerikai Elektra*, 1998; Csehov: *Platonov*, 1999. Közben dolgozott a Radnóti Színházban is, így Nyíregyházán ekkoriban nem vállalt munkát. De amikor 1999-ben igazgatóváltás történt Szegeden, és az addigi rendezők mindegyike távozott a városból, akkor Telihay Péter visszatért dolgozni Nyíregyházára.

1999 őszén a *Körmagyart* állította színpadra. Az előadás szakmai sikert is aratott, hiszen megkapta az Országos Stúdió- és Alternatív Színházi Találkozó fődíját. Kornis Mihály *Körmagyarja* valójában Arthur Schnitzler 1897-es *Körtánc*nak szabad átírata. Kornis az eredeti műből csak a szerkezetét tartotta meg: a műben kétszereplős jelenetek váltakoznak, az egyik szereplőt láttuk már az előző jelenetben, a másik szereplő pedig átlép a következő jelenetbe, az első jelenet egyik szereplője az utolsó jelenetben tér vissza. Így valóban körbeír a történet, amely lényegében arról szól, hogy minden-

ki szexszel, mindenkivel – társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül –, hiszen a figurák csak a státuszuk alapján vannak elnevezve, és mindegyik jelenet egy-egy szerelmi aktusba torkollik.

Kornis az eredetileg a 19. század második felének Bécsét megidéző történetet a késő szocialista magyar viszonyok közé helyezte át az 1980-as évek végére. A Schnitzler-mű társadalmi pikantériáját Kornis eleve továbbgondolta: nála nemcsak az az érdekes, hogy a különféle rétegek közti határok hogyan tűnnek el a szexben, hanem az is, hogy egy jóval kevésbé merevnek látszó társadalom tagjai a szeretkezések után milyen hihetetlen elszántsággal építik újra a ledönteni látszott válaszfalakat. Épp ebben a kétségbeesett erőfeszítésben lepleződnek le a legkíméletlenebbül: csupa magányos, önző, emberi kapcsolatokra alig képes figurát látunk, akik hazudnak, ha a szerelemről beszélnek, csalnak, ha a szenvedélyt hozzák szóba. A darab majd’ mindegyik szeretkezésének vége kiábrándulás: még akkor is folyton lelepleződnek egymás szemében az alkalmi párok, ha a pillanatnyi kék megadatott valamelyiküknek.

A *Körtámvot* először 1989-ben mutatták be a Vígszínházban. Telihay 10 évvel későbbi nyíregyházi rendezése azt bizonyította, hogy a mű a rendszerváltással sem veszítette el érvényét. Egy széthullni készülő világról készített tabló akkor egy szétesett világ rajzaként hatott. Ez abból is adódott, hogy Telihay Péter nyíregyházi rendezése a darab rendkívül pontos olvasatát adta. Elsősorban azzal, hogy komolyan vette a darabot átlengő finom iróniát, groteszk színt, abszurd árnyalatot. Nem pajzán bohózatot, de nem is korfestő komédiát rendezett a Kornis-műből. Az előbbinél mélyebbnek az utóbbinál könnyedebbnek mutatta a darabot. A nyíregyházi előadás játékművészetét leginkább egyfajta groteszk realizmus jellemezte. Majdnem abszurditásig fokozott helyzeteket láttunk benne, amelyek mégis az élet finom megfigyeléséről (de egyben lelepleződéséről is) árulkodtak. Némileg elrajzolt figurák jelentek meg benne, akiknek azért mély emberi hitelük volt

Telihay törekvései rendkívül szerencsésen találkoztak a nyíregyházi társulat erényeivel. Akkor talán ez volt az ország egyik legegységesebb színészgárdája. Nem színészi kvalitásaiban, hanem színházi felfogásában volt egységes a csapat: a külsődleges technikánál valamennyien fontosabbnak tartották a belső emberi hitelt. Nem apró megfigyelésekből építkező színes játékokra törekedtek, hanem arra, hogy súlyt adjanak a figuráknak, hogy színészi jelenlétük őszinteségével hitelesítsék a megformált alakokat. E színházfelfogás érvényesülése miatt tűntek egységesebbnek azok a nyíregyházi előadások is – mint például a *Körmagyar* –, ahol igencsak eltérő kvalitásokkal rendelkező színészek léptek színre. Ezért fordulhatott elő, hogy a sztárszereplők, az eddig nem túl sikeres, a társulathoz frissen szerződött művészek vagy a nem oly rég még csak statisztaszerepeket játszó szereplők egyformán erősnek hatottak. (A *Körmagyar* szerepeit Horváth Margit, Horváth László Attila, Kövér Judit,³³ Mészáros Árpád Zsolt, Szabó Márta, Tóth Károly, Horváth Réka,³⁴ Honti György, Varjú Olga és Egyed Attila játszotta.)

Egy év múlva újabb előadást mutatott be Telihay Péter, ezúttal a Thália Színház-

³³ Kövér Judit (1975–) a debreceni Ady Gimnázium drámatagozatának elvégzése után 1994-től lett a nyíregyházi színház stúdiója. A társulatnak 2004-ig volt tagja.

³⁴ Horváth Réka (1974–) 1994-től volt a nyíregyházi színház stúdiója. A társulatnak 1996 és 2003 között, illetve 2008-tól a tagja.

zal koprodukcióban. Ezért *A vihar kapujában* egyaránt játszották Nyíregyházán és a fővárosban is.

Az előadásban – akárcsak az adaptáció alapjául szolgáló Kuroszava-filmben – ugyanazt a történetet többféle nézőpontból ismertük meg. A rabló (Egyed Attila), A feleség (Udvaros Dorottya) és A férj (Seress Zoltán) is elmeséli, hogy mi történt az erőd mélyén: hogyan kívánta meg és erőszakolta meg A rabló A feleséget, miképp halt meg végül A férj. A három szereplő igencsak eltérő módon emlékezik vissza az eseményekre: elbeszéléseik alapvetően nem abban különböznek, hogy mi történt (bár a gyilkosságról, a gyilkos személyéről mindhárman mást állítanak), inkább abban, hogy mindez miért is történt valójában. Ezáltal nemcsak az emberi motivációkról, hanem a történetben megnyilatkozó személyiségekről is mást állítanak.

Sajátos színészi feladatot jelentett, hogy mindhárom történet meg is elevenedett az előadásban: az egymást követő variációkban ugyanazok a szereplők lépnek színre, és mégsem ugyanazokat a személyiségeket látjuk. A színészek is variációkat játszanak a szerepeikre: jelzik az egyes alakváltozatok közti különbségeket, de mindegyiket egyformán lehetségesnek ábrázolják. Ez azért fontos, hogy eldönthetetlen maradjon az egyes történetváltozatok igazságtartalma. Az előadás mindhárom főszereplője ragyogóan oldja meg bonyolult feladatát. Az egyes történetvariációkban eltérő karaktervonásokkal ruházzák fel a figuráikat, úgy azonban, hogy a többféle árnyalatban megismert szereplők személyiségének egysége mégse kérdőjeleződjön meg.

Az előadás stílusát – s így a színészi játékmódot is – kettős meghatározottság alakította. Az előadás mindegyik történetváltozatot egyformán lehetségesnek mutatta. A hitelesítésükben a realista hagyományra támaszkodott: a pontosan körülhatárolt szituációkban a színészi jelzések a személyiségek és a kapcsolatok árnyalat megismerését szolgálják. De az önmagukban hihető történetek egymáshoz képest a viszonylagosság, a kiismerhetetlenség hatását keltik. A valóság részletgazdag képe helyett tehát a világ kusza sokszínűségének érzetét idézi fel az előadás. Mindegyik elbeszélést valószerűnek érezzük, de egyiket sem teljesen valóságosnak. Ez a benyomás abból adódik, hogy a stilizáció is fontos szerepet kap a játékban: a belső motivációkban, viszonyaik változásában megismert szereplők egy fiktív színpadi világban mozogva gyakran élnek jelzésszerű megoldásokkal.

Az egyformán valószerű, és mégsem valóságos történetváltozatok eldönthetetlen relativizmusát a történetmesélés hangsúlyozásával érzékelteti Telihay Péter. Kétfajta megoldást csúsztat nagyon finoman össze. Egyrészt a vallomástételt, amikor a főszereplők – mintha az esküdtszék előtt állnának – a nézők felé fordulva mesélik a saját történetváltozatukat. A megelevenedő történetbe maguk is belelépnek, de időnként ki-kiszólnak belőle, apró megjegyzésekkel kommentálva az eseményeket. (Szokatlan nálunk az a könnyedség, ahogy *A vihar kapujában* színészei ki-belépnak szerepeikbe.)

Ezek a történetváltozatokat kísérő kommentárok alapozzák meg a történetmesélés másik módszerét, az utólagos értelmezését, azt a szituációt, amelyben mintegy felidéződnek a főszereplők történetvariációi. Az egész játékot ugyanis – akárcsak a Kuroszava filmben – epikus keret fogja egységbe: egy romos pagoda előtt beszélgető három kívülálló idézi fel a főszereplők vallomásait, s ennek segítségével próbálják

meg megérteni az eseményeket és az embereket. A három kívülálló a történethez (és ezáltal a világhoz) való eltérő viszonyt képvisel. A Favágó (Széles László) makacs dühvel, elképedt elszántsággal próbálja legyűrni az érthetlent (a megmagyarázhatatlan emberi tetteket, s ezáltal a világban eluralkodott káoszt). A Koldus (Honti György) kétkedő kárörömmel leltározza a történetváltozatokban feltáruló ellentmondásokat, s mindez csak keserű ember- és valóságismeretét, kétségbeesett cinizmusát erősíti meg. A Pap (Mezei Zoltán) megértőbb az emberekkel szemben, mert bűneiket a világból rájuk zúduló szerencsétlenségek következményének tartja.

Telihay Péter a sikeres kezdés után mégsem folytatta a nyíregyházi munkát. Ezután a komáromi színház művészeti vezetője lett, majd a szolnoki társulat egyik állandó rendezője, így sokáig nem dolgozott Nyíregyházán. Legközelebb 2005-ben rendezett itt, Németh Ákos *Vörös báhát* vitte színre,³⁵ majd két év múlva a *Száz év magányt* állította színpadra.³⁶ 2009-ben *Az ember tragédiáját*,³⁷ 2010-ben a *Lear királyt*,³⁸ majd ugyanebben az évben a *Karamazov-testvéreket* rendezte,³⁹ de ezek az előadások sem saját pályáján, sem a nyíregyházi társulat történetében nem voltak igazán kiemelkedő produkciók.

Fiatal rendezők

Tasnádi Csaba első igazgató évadából az derült ki, hogy elsősorban a fiatal rendezőkre kívánt támaszkodni. Az 1999–2000-es évadban a Telihay Péter (*Körmagyar*) és a korábbi művészeti vezető Schlanger András (*A falu rossza*) mellett csupa pályája elején lévő rendező dolgozott a színházban: Léner András (*Csak semmi szexet kérem...*), Forgács Péter (*Cselédek*), Simon Balázs (*Tévedések (vígjátéka)*), Bagossy László (*Tartuffe*), Tóth Miklós (*Leander és Lenszirom*).

Léner András nem először dolgozott Nyíregyházán. Az előző évadban Bródy Sándor *A tanítónőjét* vitte színre.⁴⁰ Később is hívta őt dolgozni Tasnádi Csaba (*Óz, a nagy varázsló*, 2002; Yasmina Reza: *Művészet*, 2007), de nem lett igazán otthona a nyíregyházi színház.

Bagossy László is visszatérő volt. Ő már főiskolásként rendezett Nyíregyházán. Verebes igazgatói korszaka idején, 1995-ben állította színpadra a *Jó estét nyár, jó estét szerelem* musicalváltozatát, majd a következő évadban a *Nórát* is megrendezte. (Nóra: Pregitzer Fruzsina, Helmer: Gázsó György, Rank: Szigeti András, Lindéné: Szabó Márta, Krogstad: Horváth László Attila) Az 1999-es *Tartuffe* volt Bagossy László

³⁵ Főszereplők: Horváth László Attila, Kuna Károly, Avass Attila, Tóth Károly.

³⁶ Színpadi adaptáció. Schwajda György. Ursula: Horváth Margit. Buendia: Fazekas István. További főszereplők: Puskás Tivadar, Pregitzer Fruzsina, Kuthy Patrícia, Horváth László Attila, Avass Attila.

³⁷ Lucifer: Fazekas István. Ádám: Vaszkó Bence. Éva: Jenei Judit.

³⁸ Lear: Horváth László Attila. Gloster: Gáspár Tibor. Kent: Fazekas István. Cordélia (Bohóc): Kuthy Patrícia. Goneril: Molnár Mariann. Regan: Fridrik Noémi. Edgar: Olt Tamás. Edmund: Vaszkó Bence.

³⁹ Richard Crane adaptációjában Antal Olga, Jenei Judit, Fazekas István, Horváth László Attila, Koblicska Kálmán, Olt Tamás és Pásztor Pál szerepelt.

⁴⁰ Tóth Flóra: Gábos Katalin. Ifj. Nagy: Mezei Zoltán. További főszereplők: Bárány Frigyes, Zubor Ágnes, Horváth László Attila, Kerekes László, Hetey László, Kocsis Antal, Sándor Júlia, Tóth Károly, Gosztola Adél.

utolsó nyíregyházi munkája.⁴¹ Ezután Pécssett, a Katona József Színházban dolgozott, majd az Örkény Színház állandó rendezője lett.

Bagossy osztálytársa volt Székely Gábor rendezői osztályában Simon Balázs, aki- nek a *Tévedések (vígjátéka)* volt az első nyíregyházi rendezése.⁴² Ennél az oldott szellemű, játékos előadásnál fontosabb bemutató volt a hasonló szellemű következő előadás, a 2001-es *Pájinkás János*, amely Kárpáti Péter új darabjának ősbemutatója volt Nyíregyházán. A *Pájinkás János* – akárcsak Kárpáti Péter talán legjobb darabja, a 2000-ben írt *Tótféri* – a számoshádi cigány mesemondó, Ámi Lajos ihletésére készült. Az 1950-es évek végén Erdész Sándor által lejegyzett történeteket Kárpáti szabadon újraalkotta. Már Ámi is keverte a mesei motívumokat a személyes történelmi tapasztalatokkal, és ezt Kárpáti még erőteljesebbé tette. Az Ámi Lajostól való motívumokat, fordulatokat, nyelvi leleményeket a sajátjaival egészítette ki. Eközben megerősítette az eredeti mesék mitikus utalásait, és újjáteremtette az önfeledt, kötetlen mesélés szabadságát. Ettől a kettősségtől hat a darab egyszerre archaikusnak és modernnek, naivnak és emblematikusnak: örök idők egyszerű emberi tapasztalatairól beszél, s közben az elmúlt történelmi századok archetipikus képekké, egyszerű szimbólumokká sűrűsödött tudását is megfogalmazza, amely az ezredforduló emberének sorskérdéseit is érinti.

Simon Balázs nyíregyházi előadása egyszerre jelezte a történet mitikus és történelmi távlatait, ugyanakkor a szöveg egészét átlengő iróniából sajátos színpadi játékosságot bontott ki. A nyíregyházi előadás romos házakat jelző díszletek között játszódott, ahol a mesélő Ámi Lajos (Horváth László Attila) maga is frontkatonának öltözve jelent meg. Gyakran körbevették őt a bajtársai, sokszor csak hallgatták a történeteket, máskor meg némaszereplőként maguk is az események résztvevőivé lettek.

Simon Balázs előadásának legnagyobb erénye, hogy alapos szituációelemzéssel következetesen végigmesélt emberi történeteket bontott ki a darabból. *Pájinkás János* (Egyed Attila) miközben afféle kultúrhéroszként minden energiáját mozgósítja a technikai haladásért, valójában fél a nőktől. Ezért menekül a cárkisasszony elől, ezért tudja őt legyőzni a Vénasszony (Varjú Olga). A túlvilágról visszatérve valójában keserű pokolbeli tapasztalataiból is következik dühödt népvézéri szerepe, amellyel új távlatokat teremt. A cárlány (Szabó Márta) a reménytelen szerelem minden stációját végigjárja, a rajongó rácsodálkozástól a reményteljes majd hiábavaló várakozáson keresztül egészen a keserű számonkérésig. Az előadás egyik legszebb jelenete az, ahol a szerelmét kantinoslányként még a háborúba is elkísérő cárlány néma figyelemmel, szemrehányó tekintettel kéri számon *Pájinkás*on egész elrontott életét.⁴³

Simon Balázs a következő évadban még rendezett egy előadást Nyíregyházán, Szigeti József népszínművét, *A vén bakancsos és a fia, a huszár* címűt, de a későbbiekben már nem dolgozott Tasnádi Csaba színházában. Sőt lassanként kőszínházakban se nagyon. Ennek legfőbb oka az egyik legsikeresebb előadása, a 2003-ban a Zsámbéki

⁴¹ Tartuffe: Gázsó György. Orgon: Keresztes Sándor. Elmira: Pregitzer Fruzsina. Cleante: Gados Béla. További főszereplők: Szabó Tünde, Gosztola Adél, Mezei Zoltán, Petneházy Attila.

⁴² A darab két kettős főszerepét Egyed Attila és Horváth László Attila játszotta, további fontos szerepekben Honti György, Mezei Zoltán, Molnár Csaba, Mészáros Árpád Zsolt, Sándor Júlia, Szabó Márta, Kövér Judit volt látható.

⁴³ Az előadás további fontos szerepeit Horváth László Attila, Avass Attila, Szabó Márta, Hetey László, Zubor Ágnes, Sándor Júlia játszotta.

Színházi Bázison elkészített *Pulcinella közlegény*, amely magyar, román, olasz színészek közreműködésével készült (Gazsó György is játszott benne), és valójában Büchner *Woyzeck*-jének újramesélése volt, elsősorban a commedia dell'arte eszközeinek segítségével. Simon Balázst teljesen elragadta ez az archaikus, utcaszínházi forma, és ma az Utca-szak nevű független társulatot működteti, amely egyszerre tűz ki maga elé színházi célokat, és ugyanakkor – elsősorban a mélyszegénységben élőkkel kapcsolatot keresve – erőteljes társadalmi küldetést is vállal magára.

Bagossy László és Simon Balázs osztálytársa volt Székely Gábor rendezői osztályában Novák Eszter is, akit szintén hívott Nyíregyházára dolgozni Tasnádi Csaba. A 2003 tavaszán bemutatott *Vízkereszt* nemcsak a rendezőnő pályáján fontos, hanem az adott évadban a nyíregyházi – sőt országos – előadások közül is kiemelkedett. Novák Eszter addigi munkáihoz hasonlóan játékközpontú előadást készített. Ugyanakkor a játékot szervező ötletek a korábbiaknál jóval pontosabban mesélték el a Shakespeare-darab történetét, plasztikusabban jellemezték a szereplőket. Szabadabb asszociációk igazán csak a második részben nyíltak, amikor is a nekiszabaduló ötletparádé a színház (s így a játék) viszonylagosságáról beszél.

Az előadás második felét átszövő teátrális önirónia furcsa mód mégsem csorbította a mese lezárását. Novák Eszter nem fordította elégikussá, legfeljebb némileg ironizálja a *happy end*-et. A szereplőknek ebben az előadásban volt esélyük arra, hogy egymásra találjanak. Megtalálják egymást az elveszett ikerpár tagjai, Viola (Wéber Kata⁴⁴) és Sebastian (Szabó Zoltán⁴⁵). Megtarthatják szerelmüket a szenvedélyes szerelem rabjai is: Olíviának (Horváth Réka) nem csalódás, hogy a fiúnak öltözött Viola, azaz Cesario helyett a lány ikertestvérét Sebastian nyerte el. Orsinonak (Kasvinszky Attila⁴⁶) is tetszik Viola, amikor egy gyors átöltözéssel visszaváltozik leánnyá. Csak Böffen Tóbiás (Egyed Attila) morog kissé, amikor Fábián (Sás Péter⁴⁷) futó ötletének engedve feleségül kéri Máriát (Széles Zita⁴⁸). Az asszony sem tudja, jó lesz-e ez így együtt, aztán mégis a többiek után indulnak, beállnak maguk is a szerelmesek vonulásába.

A sikeres előadást azonban belső feszültségek kísérték. Így nemcsak Novák Eszter nem rendezett sokáig Nyíregyházán (legközelebb 10 év múlva állította színre a *Tűzoltó leszél s katona!* című előadást), hanem a *Vízkereszt*-ben főszerepeket játszó fiatal színészcsapat is távozott két évad után Nyíregyházáról.

⁴⁴ Wéber Kata (1980–) a színművészeti egyetem elvégzése után 2002-ben szerződött Nyíregyházára, ahol 2004-ig játszott, ekkor a Radnóti Színház tagja lett.

⁴⁵ Szabó Zola (1974–) 2000-ben végzett a színművészeti egyetemen, majd 2001-ben szerződött Nyíregyházára, ahol 2004-ig játszott. Újabban elsősorban Kárpáti Péter rendezéseiben látható.

⁴⁶ Kasvinszky Attila 2002-ben végzett a színművészeti egyetemen, ekkor szerződött Nyíregyházára, ahol 2004-ig játszott.

⁴⁷ Sás Péter (1978–) 2002-ben végzett a színművészeti egyetemen, ekkor szerződött Nyíregyházára, ahol 2004-ig játszott. 2005-ben mutatta be *Sás-Más* című vidám, zenés önálló estjét a Kolibri Pincében, és azóta elsősorban stand-up humoristaként szerepel.

⁴⁸ Széles Zita (1976–) 2000-ben végzett a színművészeti főiskolán, ekkor szerződött Nyíregyházára, s azóta is a társulat tagja.

Tóth Miklós rendezései

Tasnádi Csaba első igazgatói évadának rendezői közül csak Tóth Miklós és Forgács Péter tért vissza rendszeresen dolgozni Nyíregyházára.

Tóth Miklós gyerekelőadásokkal kezdte a társulatnál a munkát. Az 1999-es *Leander és Lenszirom* után 2000-ben megrendezte az *Árgyelus királyfi és Tündérszép Ilona* című előadást, amely akkoriban az egyik legjobb produkció volt a műfajban. Az is bizonyítja ezt, hogy 2001-ben, az első budapesti Gyerekszínházi Szemlén elnyerte a fődíjat, majd beválogatták az első kaposvári Gyerekszínházi Biennálé versenypogramjába is.

Az előadás szöveggönyvét Gyergyai Albert műve alapján, más mesemotívumok felhasználásával Divinyi Réka írt. Az alapanyag legnagyobb erénye – amellet, hogy követhető történetet, játszható figurákat teremt – az, hogy helyet hagy a színpadi fantázia működésének, a színészi és rendezői játékközpontoknak. Ettől is képes Tóth Miklós rendezése remekül kommunikálni a gyerekközönséggel. Az alkotók eleve az előadók és közönség között zajló kreatív játékként fogták fel a gyerekszínházat, az előadás minden egyes elemét: az írói anyagot, a díszletet, a rendezői megoldásokat. A színészi játékként is ez a szándék határozza meg. A főbb szerepeket Petneházy Attila, Mészáros Árpád Zsolt, Kövér Judit, Gosztola Adél, Sándor Júlia, Róbert Gábor játszotta.

A következő évadban a *Hajmeresztő* című interaktív komédiát állította Nyíregyházán színpadra Tóth Miklós Nyíregyházán.⁴⁹ Ezután kapta meg a lehetőséget, hogy drámai anyaggal nagyszínpadon dolgozzon. Barta Lajos *Szerelmem* című darabjából gondos, szép előadást készített.

A darab főszereplője három lánytestvér, akik a provinciális vidéki viszonyok között fokozatosan leszámolni kényszerülnek illúzióikkal. Mindhárman szerelemre, boldogságra áhítoznak, de amit elnyernek, az csak afféle méltatlan pótléka vágyaiknak. Böske (Kuthy Patrícia⁵⁰), a legkisebb – aki tanítónőnek tanul – egy katonatisztbe (Róbert Gábor) szerelmes. De közbejön azonban az első világháború, az ezredet kivezénylik a frontra, a fiú megsebesül, meghal, így Böskének – akit a halálos ágyán mégiscsak elvesz a katona – csak az marad, hogy egy életen át gyászolja őt. Lujza (Horváth Réka), a középső lány a frissen fölfedezett költőbe (Szabó Zoltán) szerelmes, aki hamarosan a fővárosba költözik, és ott szép fokozatosan megfelelkezik első szerelméről. Csak az újabb verseskötetét ajánlja neki, s ez afféle „irodalmi özvegyé” teszi a lányt: az elvesztett nagy szerelem bűvöletében fogja leélni az életét, mint egy eldugott falu „regényes” postamesternője. Nelli (Gosztola Adél), a legidősebb már-már vénlánykorba ért. Neki nincsenek illúziói. Csak egyetlen szándék mozgatja: mindenképpen férjhez akar menni, hogy kiszabaduljon a szülei házából. Ezért szemeli ki magának Komoróczyt (Horváth László Attila), a sápatag, körülményeskedő adótisztviselőt, aki azonban a lány rámenős, „robusztus modora” miatt egyáltalán nem akar róla tudomást venni. Inkább a fiatalabb Szalay-lányok bűvölik el.

⁴⁹ Szereplők: Mészáros Árpád Zsolt, Gosztola Adél, Szabó Tünde, Tóth Károly, Petneházy Attila, Gyuris Tibor.

⁵⁰ Kuthy Patrícia (1975–) 2001-ben végzett a színművészeti főiskolán, s ekkor szerződött Nyíregyházára, és azóta is a társulat tagja.

Bár Barta Lajos meggyőzően vázolja fel a provinciális kisvárosi világ jellegzetességeit, ennek az életformának a kilátástalanságát nem meri sugallni. Elsősorban azért nem, mert lényegében őt is a feloldás vágya mozgatja, akárcsak a '10-es, '20-as évek magyar polgári szerzőinek többségét. Tóth Miklós rendezése megerősíti a darab erényeit, kibontja a sokszor csak vázlatosan jelzett emberi mélységeit, eszébe sem jut meghamisítani a művet, mélyebben mutatni, mint ami valójában. Bár a rendezés utal a mű realista gyökereire, mégsem köznapi életképek sorozataként értelmezi a darabot. Bár a jelenetszervezés eleinte nagymértékben épít a realista hagyományra (elsősorban az apró részletek kidolgozásában, az emberi motivációk jelzésében, a dilemmák, döntések, fordulatok megmutatásában), mindebből egyre inkább groteszk hatások születnek – elsősorban azáltal, hogy a rendező kinagyít, megerősít bizonyos disszonáns mozzanatokot. Így mindaz, ami a darabban csak furcsa, az előadásban már-már bizarrnak látszik.

Az előadás egészét hasonló játékörtelemek szövik át, amelyek rendre groteszk hatásokká fordítják át a szöveg utalásait. Ezek időnként rendkívül egyszerűek, máskor meg részletesebben kidolgozottak, sokszor motívumok is épülhetnek belőlük. A nyíregyházi bemutatót meghatározó groteszk színpadi játékoság összetett minőséget teremt a darab sokszor különálló összetevőiből. Barta gyakran érzelmességre hajló, szecessziós szövegének tragikomikus árnyalatai is kibomlanak azáltal, hogy az érzelmesebb szituációkat is állandóan némi humor színezi át az előadásban. Ugyanakkor a komikus helyzeteknek is van feszültséggel teli, drámai töltete.

Az előadás sikerében meghatározó szerepe van a nagyszerű színészi alakításoknak. Mindenekelőtt Horváth László Attila remek Komoróczyjának. A figura minden ízében kidolgozott: testtartása és mozdulatkoreográfiája éppúgy, mint beszédmódja. Minden jelzés arra a komikus távolságra utal, amely a szereplő önértékelése és a többieknek róla kialakított véleménye között húzódik. Miközben egy kicsi, tétova embert látunk, a testtartása méltósággal teli, már-már pókshendi. A mozdulatai többnyire kimértek, mulatságosan szertartásosak, de a gesztusok gyakran megtörnek, félbemaradnak – jelezve azt, hogy Komoróczy nem nagyon tud mit kezdeni az előre nem kalkulálható helyzetekkel. Ujjai gyakran mutatnak figyelmeztetően a magasba, vagy éppen görbednek le, hogy az asztalra mért koppintásokkal adjon hangsúlyt a szavainak, de mindez inkább csak sajnálni való erőfeszítésnek tűnik, hogy egy súlyos egyéniség látszatát keltse egy csupa közhelyes szólamból, üres pózokból összefércelt figura. Hasonló szerepet töltenek be az adótiszt beszédét szüntelenül megakasztó „há”-k és „hó”-k: mintha egy fölényes tanárt hallanánk, aki folyton mások turpisságait igyekszik leleplezni, miközben csak saját belső bizonytalanságát próbálja palástolni. De Horváth László Attila játéka együttérzést is teremt a figurához: azt is érzékelteti, hogy mindegyre az önállótásra szüksége van az adótisztnek, hogy ne kelljen szembenéznie élete szármalmas ürességével, kilátástalanságával.

A Szalay-lányok megszemélyesítői is emlékezetes alakítást nyújtanak. Horváth Réka szélsőséges hangulatok közt hullámozó Lujzát formál, aki egzaltáltságra éppúgy hajlik, mint önpusztító melankóliára. A színésznő plasztikusan vázolja fel azt az utat, amelyet a lány a teljes lét áhításának mámorától a teljes lemondás önáltató menedé-

kéig megtesz. Gosztola Adél Nellije egy markotányosnő rámenősségével igyekszik palástolni sérülékenységét, kiszolgáltatottságát. Kuthy Patrícia Böskéje a fiatalság mámoros felelőtlenségével forgat fel mindent maga körül, hogy végül ő veszítse a legtöbbet. Gyönyörű alakítás Szabó Tünde érzékeny, bölcs Szalaynéja: aggodalommal figyeli a lányok sorsát, tudja, semmit nem tehet értük, de belül ő maga is mindent megszenved.

A következő évad elején Tóth Miklós Alfonso Paso *Hazudj inkább, kedvesem!* című darabját vitte színre a nagyszínpadon,⁵¹ majd az évad második felében, 2003 tavaszán egy remek stúdióelőadást rendezett. Az *Oidipusz király* még merészebben folytatja az a groteszk fogalmazásmódot, amelyet már a *Szerelem* is felvetett.

Különösen a mellékszereplők jellemzésekor él efféle kifejezésmóddal az előadás. A korinthuszi követ itt hebegve beszél, a pásztor hadarva, a kar tagjai viszont alig képesek az artikulált beszédre. Ugyanakkor az előkelőbbek artikulációja, gesztusrendszere is elrajzolt, ha nem is ennyire szélsőségesen: a palota szertartásmestere előbb édeskedően nyájaskodva, majd az örület extatikus elragadtatásával beszél, Kreón tartózkodó fölényrel, majd sértődött kimértséggel. Igazán csak Iokaszténak és Oidipusznak van emberi hangja az előadásban (a címszereplő nyegle túlzásait levetkőzve, a megrendülés stációiban jut el ide).

Ugyanakkor a nyíregyházi előadás tele van váratlan színpadi hatásokkal: a díszlet és a világítás furcsa átváltozásaival, meglepő játékokkal, akciókkal, furcsa pózokkal és gesztusokkal. Olyan megoldásokkal, amelyeknek csak színházban van létjogosultságuk. De ezek még nyomokban sem emlékeztetnek a hagyományos színpadi hatásokra. A színszerűségnek ezt a pimaszabb asszociációkra, váratlanabb, meglepőbb hatásmechanizmusokra, egymással aligha összekapcsolódó effektekre épülő formáját, amelyet akkoriban újteatralitásnak neveztek.

A nyíregyházi előadás címszereplője egy antihős, akinek fölényes magabiztossága azt jelzi, hogy egyáltalán nincs tudatában alkalmatlanságának. Kokics Péter⁵² Oidipusza egy huszonéves fiatalember. Élettapasztalata tehát nincs, csak végtelen önbizalma. Életében bizonyára most találkozik először azzal a kényszerrel, hogy szembenézzen önmagával, kérdezze meg végre, hogy büszkén viselt szerepei, fennen hordott maszkjai mögött ki is rejtőzik valójában.

Tóth Miklós rendezése a kart is alapvetően átértelmezte. (Thébiai: Jenei Judit, Kövér Judit, Illyés Ákos, Tóth Zoltán László) Nyíregyházán vulgáris véglények, az élet számkivetettjei, a hatalom által könnyedén manipulált nincstelének jelentek meg a színpadon, akik nemcsak az értelmi, hanem az érzelmi reflexiónak is meglehetősen alacsony szintjén állnak. Ez a keserű ezredvégi tapasztalat fogalmazódott meg ebben a színrevitelben: hogyan is képzelhetnénk nyugodt, okos bölcseket a hatalom képviselői köré. Emiatt – a hitelesség kedvéért – a nyíregyházi változat visszavett Szophoklész szövegéből minden emelkedettséget, pátoszt, áradó bölcsességet és lendületes lírát. Mégsem sérült ezzel a darab: bár nem minden pontján

⁵¹ Főszereplők: Horváth Margit, Egyed Attila, Petneházy Attila, Fábíán Gábor, Gerle Andrea, Sándor Júlia.

⁵² Kokics Péter 2000-ben végzett a színművészeti egyetemen. Nyíregyházán 2002 és 2004 között játszott. 2012-től a miskolci társulat tagja.

az eredeti mondatokat halljuk, mégis meggyőzően jelenik meg az előadásban egy korszerű *Oidipusz*-kép.

Tóth Miklós rendezése tagolt, (sőt széttagolt) világot mutatott. A nyíregyházi előadás (a beszédmódban, artikulációban is kifejezve) éles társadalmi különbségeket jelez a szereplők között. Ezért király és alattvalói – hatalom és kiszolgáltatottjai – közt áthidalhatatlan szakadékat látunk. Erre utal az is, hogy az előadás térben is elkülöníti a világszinteket: míg Oidipusz a legfontosabb nyilvános kijelentéseit az emelvényből kiemelkedő ferde fémvázra kapaszkodva mondja el, addig a négy főre redukált kórus tagjai az emelvény mellett, a mélységben ülnek, s innen sandítanak csak fel a magasba, a nyilvánosság színpadán zajló eseményekre. Hozzájuk hasonló, félelem és ostobaság által mozgatott vulgáris lényekként jelenik meg a nyíregyházi színpadon a Pásztor (Tóth Károly) és a Hírnök (Petneházy Attila) is. Az udvartartás viszont egy bejáratott, de lényegében embertelen hatalmi gépezet képzetét kelti. (Ennek tagjai a dobogó háttérében álló székeken gyülekeznek a végkifejlethez.) Kreón (Horváth László Attila) egy kimért, sértődékeny hivatalnok, aki az adminisztráció engedelmes részeként már megszokta, hogy állandó packázásoknak van kitéve. Az udvari PR-ossá átfogalmazott Hírmondó viszont gyakorlott mestere a látszatképzésnek. Emberi arca csak Iokaszténak (Varjú Olga) van, akinek gyengédsége, finom érzékenysége még gögösen magamutogató, önhitt fennhéjázó Oidipuszról is képes előhozni az őszinteséget. Ebben a végletekig elfásult világban furcsa módon mégis megjelenik a transzcendencia: sötét kabátjába burkolózva mindvégig a színpadon ül Teiresziász (Szabó Tünde), aki afféle halálfiguraként, nemtelen párkaként némán figyel a végzet feltartóztatathatatlanság közeledését. Mert semmi más nem képes kijózanítani komplexusokkal terhelt hatalmi gögöt, csak a katasztrófa kérelhetetlen suhintása.

Tóth Miklós később is rendezett fontos előadásokat Nyíregyházán, például 2005-ben Brecht *A szécsuáni jólélek* című darabját vagy 2006-ban Molnár Ferenctől a *Liliumot*, de ezek még kevesebb szakmai figyelmet kaptak, mint az imént bemutatott két Tóth Miklós-rendezés.

KARAP ZOLTÁN

„Így szeretünk mi?”

Színházi műhelybeszélgetés Sediánszky Nórával*

A név: Carmen című darabot Kosik Anita főszereplésével 2017 szeptemberében mutatta be a Mórnicz Zsigmond Színház a Művész Stúdióban. Az előadáshoz Prosper Mérimée kisregénye alapján új szövegkönyv készült, melyet az előadás rendezője, Sediánszky Nóra írt, és amely elsősorban „az emberi lélek mélyén rejlő, elemi erejű szenvedélyekre, sokszor önmagunk elöl is titkolt, legbenső vágyainkra, félelmeinkre, sóvárgásainkra, egymás felé, vagy egymás mellett elvezető útjainkra helyezi a hangsúlyt. Így szeretünk mi...?” – olvashattuk a darab leporellóján, melynek borítóján Carmen képmásai, s talán többszörös személyiségei montírozódnak egymásra.

Maga a rendező is sokoldalú alkotóművész. Az utóbbi években előbb Velencéről, majd Párizsról írt személyes hangvételű útinaplókkal jelentkezett; felolvasó színházi előadásaival főként Budapesten vált ismertté; tanított színháztudomány szakos hallgatókat és vágókat egyetemi képzés kereteiben; dolgozott az alternatív színházi életben csakúgy, mint a nagy hagyományú kőszínházaknál; darabokat fordított olasz és angol nyelvből; dramaturgként országosan ismert szakember, jelenleg épp doktori disszertációját írja a velencei színházról. 2016-tól a Mórnicz Zsigmond Színház művészeti tanácsadója, akit immár nem csak a nyíregyházi előadások dramaturgjaként, rendezőként is megismerhetett a közönség.

Firenzében már létezik az operának olyan felfogása is, amelyben Carment nem lehet feláldozni, Sediánszky Nórát a nyíregyházi előadás rendezői koncepciójáról kérdeztem.

– Kováts Dénes egyik írásában Karádi Zsoltot idézi, aki szerint *A név: Carmen* „nem egyszerűen adaptáció, hanem Merimée nyomán készült új dráma.” Először is az eredeti szöveg átíratáról kérdezném. Ismerhetünk-e más színpadi adaptációikat, vagy ez az első magyar kísérlet a drámairodalomban?

* Szerkesztőségünk 2018-tól új rovatot indít, amelyben zömmel műhelybeszélgetések, beszámolók, kritikák elemzik majd a Mórnicz Zsigmond Színház egy-egy kiemelkedő produkcióját.

Fotó: Csikós Artlla

– Magyarországon egyről biztosan tudok, Márton László *Carmen*jéről. A dolog pikantériája, hogy ennek a premierje körülbelül másfél éve volt Székesfehérváron. Tehát attól kezdve, hogy mi ezt bemutattuk, párhuzamosan két prózai *Carmen* is lesz a magyar színházakban.

– *Ismered a székesfehérváriak munkáját?*

– Még nem láttam – az előadás rendezése előtt nem mertem megnézni, azóta pedig nem volt rá alkalmam – de hallottam róla, természetesen. Amennyire tudom, az is erősen „mozgásos” *Carmen*, ami nem meglepő, mert rendezője Horváth Csaba koreográfus-rendező. A mi felfogásunkban is nagyon erős a zenei vonulat, illetve a mozgás. Ez, feltételezem, a világ legtöbb *Carmen*-előadására igaz lehet, ahol előveszik ezt a témát. Én is egy „hármass nyelvet” szerettem volna kezdetből fogva, amelyben a próza, az élő zene és a mozgás végig szoros kölcsönhatásban van, de arra nem számítottam, hogy a próbafolyamat alatt végül három koreográfus, Ladányi Andrea, Túri Lajos Péter, és egy flamenco táncművész, Lippai Andrea is dolgozik majd velünk. A véletlen hozta így, de végül örülök ennek a „hármass egységnek”, mert a Ladányi Andrea által elkezdett munkát végül is az ő szellemiségével teljes összhangban, annak tiszteletben tartásával folytatta és fejezte be Túri Lajos Péter és Lippai Andrea. Mindhármuknak nagyon sokat köszönhetek.

– *Honnan jött az ötlet, hogy elővedd ezt a regényt és a székesfehérvári produkcióval párhuzamosan készíts egy előadást?*

– Az izgatott, hogy egyrészt az engem leginkább érdeklő problémákra tudjam helyezni benne a hangsúlyt; másrészt nagyon szeretem az eredeti kisregényt. Mélységes tisztelője és rajongója vagyok az operának. Nem is nyúltam volna az anyaghoz, ha nem szeretném nagyon Bizet *Carmen*jét. De legalább ugyanennyire kedvelem a francia eredetit, amit mi sajnos Magyarországon kevésbé ismerünk, noha a világirodalom egyik gyöngyszeme. Prosper Mérimée-nek a szintén *Carmen* címet viselő kisregénye annyira sűrű, fojtott, gyönyörű, szerteágazó, és minden ízében modern történet, hogy én mindenképpen ehhez akartam visszanyúlni. Sok motívumot, amit az opera nem használhat az idő-sűrítés okán, szerettem volna ebben a prózai adaptációban használni. Úgyhogy ez már önmagában is nagy kihívás volt. Kisregényt vagy novellát, mivel nagyon mások a műfaji szabályok, mindig speciális dolog színpadra alkalmazni. De mert tudtam, mit szeretnék, milyen motívumokat akarok megtartani, mire szeretnék hangsúlyt fektetni, ez talán most nem bizonyult annyira nehéznek. És voltak, persze, mintáim is.

– *Bizet műve olyan opera, amelyben a főbős bizonyos értelemben negatív bős. Mégis neki „drukkolunk”, az ő ariájára emlékszünk. És erre akkor jövünk rá, amikor elveszítjük, tehát amikor a tragédia bekövetkezik. Nem meglepő, hogy a feminista zenetudósoknak is szemet szúrt ez a történetvezetési logika, melyet ráadásul Bizet zenéje mindvégig tökéletesen alátámaszt. Amikor lezárul az opera abban – a világot a helyébe visszabillentő – dúr hangnemben, ami eltörli *Carmen* jellegzetes, sikamlós kromatikáját, akkor a mű keletkezésének korában a közönség végre elégedetten hátra dőlhetett. A gonosz, démoni nőt eltörölte a patriarchális társadalom igazsága. De*

talán hátra dőlhetek a látens feministák is: Carmen nem engedett az elveiből, feláldozta magát a szabadságáért. Mindenki megnyugodhatott, mindenki sajnálhatott mindenkit. És most érkezek el a kérdésembesz. Ha ezt a mágikus Carmen-zenét kivesszük a történet mögül (s főként a csábító Carment fosztjuk meg zenei hatalmától), akkor vajon megmarad-e ugyanaz az alapkoncepció, hogy ti. a nő itt áldozat, és ezért erkölcsi értelemben mi inkább vele azonosulunk? Vagy pedig ez teljesen más felfogású, más moralitású Carmen lesz, következésképp vagy olyan figurát kapunk, akivel nehezebb lesz azonosulni, mert egy zene nélkül lecsúsztatott agresszív nőt kap a közönség, vagy egy olyan nőt, aki fölött nem az igazság győz, hanem, akít az igazságtalanság tipor el, s ennyiben egy kissé feminista rokonszenv irányába mutat a rendezés?

– Az az igazság, hogy én borzasztóan kevésbé vagyok feminista, nem is igazán szimpatizálok a feminizmussal, mint irányzattal. Tehát, ha lehet mondani, inkább hagyományos értékrendű, vagy ebből a szempontból, különösen párkapcsolati értelemben, konzervatív szellemiségű nő vagyok...

– *Feltételezem, akinek ugyanakkor nagyon fontos a szabadság...*

– Pontosan. Mindig azt gondoltam, hogy a kettő nem zárja ki egymást. Az, hogy egy nő egyszerre legyen odaadó, sőt, akár szolgálatkész társa a férfinak, ugyanakkor saját magát is, hajlamait, képességeit is érvényesítse – számomra mindig ez volt az ideális elképzelés. Talán, mert a mintáim is ezek, mindig ilyen nők között éltem, ilyen nők neveltek, akik nagyon tudtak szeretni. A szó legnemesebb értelmében szolgálták társukat, családjukat, de közben nem mondtak le önmagukról sem. Mindig riadtan figyeltem azokat a feminista törekvéseket, amelyek – én legalábbis úgy érzem – valamifajta versenyhelyzetet kreálnak, és ugyanúgy le akarják győzni a férfit, ahogy az ő állításuk szerint, a férfiak szeretik legyőzni a nőket. Nagyon sok irányból ismerem a női manipulációt, így igazából sosem éreztem a nőket, magunkat gyengébb nemnek. De amit mondtál, annyiban pontos, hogy nagyon kevés mezzoszoprán operahősnőt ismerünk. Általában a negatív figurák mezzoszopránok, ahogy általában bariton vagy basszus hangra van írva a negatív, az intrikus férflhős. A hős – a tenor, a hősnő – a szoprán. Ennyiben Bizet valóban elhelyezi egy kicsit negatív figuraként, vagy démoniként Carment. De azt hiszem, a 20. századtól kezdve már, és napjainkban különösen, egyre kevésbé tekintünk rá úgy, mint negatív hősnőre. Inkább úgy, mint egy érzékeny, összetett, nagyon izgalmas egyéniségű emberre, aki azért irritál sokakat talán, mert úgy él, ahogy általában a férfiak élnek. És úgy éli meg a párkapcsolatot is.

– *A Carment alakító Kosik Anita színművésznővel nyilván sokat beszélgetettek arról, hogyan képzelitek el ezt a szenvedélyes nőt. Egy próba után készített interjúmban a színésznőt arról faggattam, szerinte mi lehet a titka annak, hogy bár Carmen negatív főhős, úgyszólván mégis az ő sorsával azonosulunk. Mitől olyan ellenálthatatlan és szeretetre méltó ez a figura? Kosik Anitát idézem: „Carmen tulajdonképpen egy tehetséges ember, aki mindenkit átver. Kiváló színésznő lehetne belőle, csak nem fedezi fel, mert a hegyekben bujkál. De ő egy tehetséges ember, és a gyermeki őszintesége mellett talán leginkább a tehetségét lehet szeretni.” Ha jól értelmeztem Anita szavait, akkor Carmen voltaképp mindazon nők szimbóluma is, akiket a történelem, vagy épp csak a család nem hagyott kibontakozni, s akik éppen ezért a túlélésért kezdtek el játszani. A színésznővel szólván: „ahol a játék a túlélésre megy, ott hamar előkerülnek a kések.”*

– Carmen időről-időre felszed magának partnereket, akiket aztán sűrűn váltogat; nem tartja fontosnak a szexuális hűséget, valószínűleg egyébként a partnertől sem várja el, tehát ilyen szempontból is kicsit másként „működik”, mint egy hagyományos nő. Viszont, ha elege lesz valakiből, akkor továbblép. S ebből a szempontból, akár mondhatjuk egyfajta női Don Juannak is. És ez már maga a botrány, hiszen tudjuk, hogyan működik a társadalom: míg a férfiatól többé-kevésbé tolerálja ezt a fajta magatartásmintát, addig egy nőtől nagyon kevéssé viseli el. Ez a történet akkor kezd igazából érdekessé, igazi görög sorstragédiává válni, amikor Carmen, talán a maga számára is meglepő módon, találkozik a nagybetűs szerelemmel, Don Josén keresztül. Nagy kérdés, persze, hogy Carmen is szereti-e valami hasonló módon Josét, vagy csak használja őt, bizonyos percekben élvezi a tőle kapott gyönyört. Ez mindig olvasat kérdése is – mármint, hogy Carmen szerelmes-e, mit érez, egyáltalán: érez-e. Én egyébként azt gondolom, igen, különben nem maradna a volt tizedes mellett még akkor is, a maga módján, amikor már rég nem jó nekik együtt; főként pedig nem halna meg vele, nem fogadná el tőle a halált, ha José nem jelentene számára is valami többet. Ehhez a bonyolult szerelmi képlethez társul még a 19. század nagy ívű cigány romantikája. A „cigány” ebben a korban az eleve, fajtájából adódóan démoni minőség, valami ismeretlen, valami fenyegető, valami izgató, valami más.

– *Ebből a „más”, sajnos, napjainkra talán ugyanúgy megmaradt...*

– Több évszázados együttélés van Magyarországon, és mind a mai napig nem tudtuk egymást igazán feldolgozni. Igazán elfogadni. Ugyanúgy, ahogy egyébként Andalúziában is ezt tapasztaltam, ott is létezik ez. Nyilván úgy, ahogy a regényben is benne van: együtt is vagyunk, de mások is; gyanakszunk egymásra, fürkésszük egymást, de ugyanakkor a 19. századnak van egy nagyon romantikus képzete arról, hogy a cigány: „törvényen kívüli”. Az a „kóbor”, az a „kalandor”, aki nem tud megállapodni. Tehát ily módon rendkívül izgató is. Az írók, költők, tehát a bizonyos értelemben a szintén „a társadalmon kívül” élő művészek nagyon közel érezték magukhoz őket, és nagyon sokszor választottak cigány alteregót, cigány főhóst maguknak, akivel saját szellemiségüket akarták metaforikusan kifejezni.

– *Tebát ez mind-mind benne van Carmenben. Engedtesse meg a kissé pimasz kérdés ezeket után: vajon mit akar kifejezni az átirat szerzője, illetve rendezője a cigány nő alteregóval?*

– Ami miatt engem nagyon izgatott ez a történet, az a személyes szabadságnak, illetve annak a kérdése, hogy milyenek vagyunk, amikor szerelmesek vagyunk, hogyan szeretünk, mi, emberek; egyáltalán, tudunk-e szeretni. El tudjuk-e fogadni a másikat, vagy csak a saját sztereotípiánkat látjuk benne? Mikortól értjük meg, hogy a másiknak mire van szüksége, látjuk-e benne az embert? Meg tudjuk-e szólni? Ez, a szánalom, a részvét, az irgalom kérdésköre nagyon fontos, szerintem. Mert szerelmesnek lenni valakibe, az még nem jelenti azt, hogy szeretjük is. Nekem az a tapasztalatom, hogy húsz évesen még inkább „csak” szerelmesek vagyunk, sokkal több bennünk a vágy, és talán kevesebb a szeretet, az igazi, önzetlen szeretet. Sokkal kevésbé vagyunk toleránsak, és kevésbé fogadjuk el a másik gyengeségeit, esendőségeit, nehezebben

bocsátunk meg. Talán úgy harminc vagy negyven után, ha az ember – jó esetben – egyfajta fejlődésen megy keresztül, kezdjük igazán, a maga valójában megérteni, mit is jelent ez a szó, szeretet. Én mindig úgy éreztem, hogy José és Carmen szerelmesek ugyan egymásba, de csak kevéssé szeretik egymást. Nagyon kevés az *agapé* ebben a történetben, és nagyon sok az *amor*, a szenvedély. Tehát a *Carmen*, mint regény és dráma egyfajta felnöves-történet is. Megértjük, kik vagyunk, és akkor elkezdünk nagyon távolodni egymástól. Vagy nagyon közeledni egymáshoz. Ebben az esetben van egy tragikus fáziskésés, van egy tragikus elcsúszás, amire egy gyilkosság tesz pontot. Azt is lehet mondani, hogy itt két olyan ember találkozik, aki végzetesen nem illik össze, és ezt az egyikük az utolsó percig nem képes elfogadni.

– Megkérdeztem Don José „magyar bangját”, Nagyvidai Gergő színművészt is, ő mivel magyarázza, hogy a férfi főbős a darab végén úgy végez a szerelmével, ahogyan a torreadorok szoktak a feldühített bikákkal. Ő ugyanerre a fáziskésésre emlékezett, ti. Carmen annyira kizökentti José-t (vagy ahogyan a próbafolyamat alatt hívták, „Józsit”) az addigi életéből, hogy onnan már csak a zuhanás van. Gergő szerint a találkozás pillanata után nyílegyenesen ellentétes irányba halad a sorsuk tovább. Ahogy összegzem magamban az eddigieket, egyre inkább az az érzésem, hogy az eredeti didaktikus erkölcsi olvasat helyett a darab szinte egy mai férfi-nő párkapcsolat pszichológiáját állítja színpadra.

– Azt hiszem, ami igazán örökérvényűvé teszi, vagyis igazán aktuálissá, ez valahol ennek a kérdése: miként tudom megélni a saját személyiséget úgy, hogy a másikat ne zavarjam vele; milyen áron tudok én én maradni, és mégis elfogadni a másikat is? Azt hiszem, és ezzel nem mondok semmi újat vagy eredetit, az az ember tudja igazán szeretni és elfogadni a másikat, aki először saját magát megismerte. Nem véletlenül állt ez a felirat a görög delphoi jósdán: „ismerd meg önmagad.” A regény figurái ebben a történetben nagyon sokáig tragikusan kevéssé ismerik magukat. Aztán meg már késő...

– Ha már a görögöknél tartunk: a Horváth Réka színművésznő által alakított remete engem késértetiesen emlékeztetett az antik drámák vak jósára.

– Nagyon szerettem ezt a figurát. Sajnos az operából kimaradt, de pl. Márton László is szerepelteti az adaptációban. A remete lesz az, aki elmondja José-nak a történet érzelmi/erkölcsi tanulságát: „Te szerelmes vagy, de nem szeretsz. És nem tudod, hogy ki vagy, és nem tudod, hogy mire van szükséged” – ez a gondolat alap ebben a történetben.

– Amit Bizet operája klasszikus zenei idiómákkal mond el, azt ti bihetetlenül erőteljes, háborzongató dalokkal. Carmen zenéje nem azszal különböződik el José-tól, hogy kromatikus dallamokat énekel. José a ti értelmezéseitekben nem is énekel. Carmen dalaiban eheyyt valami autentikus nyersséggel találkozunk (kivételt képez ebben dallamvilágával is Carmen belső, lírai ellenpólusa, José régi szerelme, „a navarrai lány”, akit Munkácsi Anita alakít és énekel gyönyörűen). Hogyan válogattátok ki a dalokat? Mit lehet tudni ezekről a zenei betétekről?

– Nekem nagyon fontos volt, hogy a műnek saját zenei világa legyen, ugyanúgy, ahogy a szövegvilág is eredeti. Kiindulópontnak használom és idézzük is néhányszor

a Bizet-zenét, de amennyire lehetséges, annyira el akartam távolodni tőle. Nem titok, hogy az előadás egyik ihletője – szerintem a 20. század második fele óta megkerülhetetlen ez az adaptáció – Carlos Saura és Antonio Gades fantasztikus táncfilmje, a *Carmen*. Ez a '83-as alkotás is rengeteget használ fel a spanyol népzeneből, illetve az andalúz népzeneből, flamencóból. Én is válogattam egy-két ilyen dalt, de szerettem volna – és ez már az intimitásához tartozik a műnek – egyfajta *songosság*ot is használni. Tehát merítettem abból az autentikus zenei kincsből, ami Andalúziára nagyon jellemző és nem csak spanyol. Andalúzia egyfajta kelet-nyugati híd, kapu életérzésben és kulturálisan is; egyszerre van ott jelen a cigány mellett egy nagyon erős szefárd-zsidó, egy keresztény arab, az ún. *mudejar*, és az autentikus arab kultúra. Én mindezekből igyekeztem válogatni. Az egyik kedvencem az előadásban Carmen első éneke, amiben az a gyönyörű, hogy ez egy marokkói szefárd dal, spanyol nyelven hangzik el, de ékelődnek bele arab, sőt zsidó szavak, s maga a cím (*Los Bilbilicos*) is egy spanyolosított mórra utal. Nagyon szerettem volna ezekkel a dalokkal kifejezni ezt a szélsőségesen szenvedélyes, érzelmes világot, ugyanakkor olyan dalokat akartam, amik csak a mieink. Tehát, amik a mi szereplőinkhez, a mi figuráinkhoz tartoznak, és az előadás közvetlenségét, a nézőre testközelből ható erejét tudják majd hangsúlyozni, közvetíteni.

Sediánszky Nóra

A NÉV: CARMEN

Carmen: KOSIK ANITA

José: NAGYIDAI GERGŐ

Carlos/Garcia: SZEGEZDI RÓBERT M. V.

Mercedes: SZÉLES ZITA

Soledad: HORVÁTH RÉKA

Pascuala: MUNKÁCSI ANITA

Zenészek: BÍRÓ PÉTER, OLAJOS GÁBOR

Látványtervező: VERECKEI RITA

Koreográfus: TÚRI LAJOS PÉTER

Rendezőasszisztens: DEMÉTER ANNA

Rendező: SEDIÁNSZKY NÓRA

MARIK SÁNDOR

A bábművészet új térhódítása

Két premier között: beszélgetés Pallai Mara bábszínésszel

Pallai Mara színész, dramaturg, író a Budapest Bábszínház társulatának művésze. Nyíregyházáról Debrecenen, Győrön át vezetett szakmai útja a fővárosi játszóhelyig. Eredményesen, hiszen a közönség kedveli, s 2015-ben társulati, 2017-ben pedig állami elismerésben részesült. Nemzeti ünnepünkön a Magyar Ezüst Érdemkereszt kitüntetését vehette át, a hivatalos indokolás szerint „magas színvonalú szakmai munkájáért”. Kitüntetése alkalmából két premier között beszélgettünk.

– *A szakmai adattárban neve mellett három mesteriség szerepel. Mit gondol, az Érdemkeresztet melyik területen elért teljesítményéért adományozták?*

– A kitüntetés okiratában „bábszínész” szerepel, és ez jól is van így. Egyébként a három, jobban mondva inkább kettő „mesterséget” az én esetemben nem is lehet külön-külön értékelni, az egyik következett a másikból, írónak pedig semmiképpen sem tartom magam.

– *A Bábszínház mottója, amit a szakmai beszélgetésekben szinte mindig megemlítenek: „A báb nem korosztály, hanem műfaj”. Mit kell értenünk ezen?*

– Azt, hogy a bábművészet bármelyik korosztály számára képes maradandó élményt nyújtani. Azért kell ezt hangsúlyozni, mert sokak gondolatában az a régi kép él, hogy „a bábosok” kifeszítik paravánjaikat, és óvodái, iskolai termekben, netán vásárokon kesztyűs bábokkal szórakoztatják a gyerekeket, esetleg az unatkozó felnőtteket. Nos, egyáltalán nem erről van szó. A bábművészet több ezer éves, és hamarabb volt a felnőttek kedvelt szórakozása, mint a gyermekeké, szerencsés esetben igen magas művészi színvonalon.

– *A bábszínháznak azonban van egy óriási előnye a való élettel szemben...*

– ... igen, itt megvalósulhat az ember régi vágya: az élettelen életre keltése, ami maga a csoda. Ugyanakkor a fantáziaképekből valóság lehet, továbbá játékká vará-

Pallai Mara

Fotó: Falus Kriszta

zsolhatja a hétköznapi eseményeit – és nem csak a gyerekek kedvére! Persze korok és irányzatok változnak – mint ahogy történelemnek is vannak mérföldkövei –, a bábművészetnek is vannak felívelő évtizedei és lejtmenetei. Divatok jönnek-mennek, hagyományok születnek és merülnek feledésbe, a bábművészet azonban mindig képes volt a megújulásra. Érdekes, hogy a hagyományos kesztyűs bábozást éppen mostanában hozza vissza a színpadra a szakma, mert más – állítólag modernebb – műfajok egy ideig háttérbe szorították.

– *A Budapest Bábszínház hogyan viszonyul ehhez?*

– Főként a legfiatalabb korosztály igényeit szolgáljuk ki – mondhatnám, ez a mi piacunk... –, de elég erőteljes törekvés van arra, hogy visszatérjünk a gyökerekhez is. A gyermekeknek ajánlott előadások mellett erősödik az ifjúsági vonal, és vannak felnőtteknek szóló produkcióink. A 2017/18-as évad első bemutatója, a Befalazva című, 16 éven felülieknek ajánlott előadás – az Ország Lili emlékelőadás –, vagy a korábbi *Kabaré* 18 éven felülieknek szóló műsor. Előbbi a múlttal való szembesítés katarziszát boncolgatja, utóbbi pedig arra példa, hogy az egyik legismertebb Broadway-show is sikeres bábszínházi előadássá rendezhető – ha történetesen Alföldi Róbert kreativitásával párosul. *Az ember tragédiája* is műsoron van, az sem kimondottan gyerekelőadás. Mint ahogy *Az időnk rövid története* sem, amely egyfajta lírai szembenézés jövőbeli, időskori önmagunkkal, és a kapcsolódás révén a jelenlegi életünkkel. Tény azért, hogy nagyon nehéz áttörni azt, ami egy időben beivódott a köztudatba, hogy a bábozás csak gyerekeknek szól. Amikor azonban sikerül jól megtalálni az arányt és a prózával összhangban jelenik meg a báb, felerősíti a színpadi hatásokat. Ez a *Kabaré*-ban nagyon jól működött, ugyanis néha egy bábbal többet lehetett elmondani, vagy megtenni, mint az embernek a saját testével. Sokkal inkább tud sűríteni egy jelentést a báb, mint a színész a maga valójában.

Az időnk rövid története című előadásban

– *Említette a kesztyűs bábokat. Milyen más lehetőségek vannak még, amelyek háttérbe szoríthatják?*

– Rengeteg. Mozgathatunk például pálcás bábokat alulról, marionettet felülről, árnyfigurát hátulról, bunrakut változó helyen (ez sajátos, japán bábfigura, manapság nagyon kedvelt), és belebújhatunk olyan nagy óriásbábokba, amilyeneket többen mozgatnak. Képzeli csak el, milyen összhang és koncentráció kell ahhoz, hogy élethű legyen a báb, miközben az egyik színész mozgatja a fejét és a jobb kezét, a másik a bal kezét, a harmadik pedig a lábát... Nagyon látványos – és egyik személyes kedvencem – a feketeszínház is, amikor a színész szó szerint tetőtől tal-

pig fekete bársonyba öltözik és fekete háttér előtt játszik, a fénybe tartott figurák pedig tökéletes illúziót teremtenek.

– *Ezt mind tudnia kell egy bábszínésznek?*

– Legalábbis tudnia kell róla, és ha a színháza ilyet vesz műsorra, bizony, a gyakorlatban is meg kell valósítania.

– *Hol lehet ezt megtanulni?*

– Bő húsz éve volt a fordulópont, akkor kezdődött a hivatalos főiskolai bábos képzés, az első osztály 1999-ben végzett, diplomájukban az állt: végzett „a Színház- és Filmművészeti Főiskola színész szakán, bábszínész tagozaton”. Ők, és a később már Meczner János által indított, 2004-ben végzett osztály képezi ma a szakma derékhadát. Az időközben egyetemi rangra emelt intézményben bővült, specializálódott a képzés, ma már nemcsak bábszínész, hanem bábrendező-képzés is választható. Ezek a környező országok hasonló képzését tekintve is minőséginek számítanak, holott a cseh és a lengyel bábművészet és -képzés is első rangú. Ez tehát a „zászlóshajó”. Természetesen vannak más lehetőségek is. Magyarországon tíznél több bábszínház működik, köztük több igen jó színvonalon. Mindegyik körül csoportosulnak érdeklődő fiatalok, akik a társulatok keretében a gyakorlatban tanulják a bábszínészi mesterséget. Több vidéki egyetemen is van valamilyen bábos képzés, főképp ott, ahol erősebb báb-társulatok működnek, hiszen kell az utánpótlás. Akkreditált bábos tanfolyamok is elérhetőek, továbbá vannak kisebb képző műhelyek vezető bábszínészek vagy rendezők szervezésében. Sajátos továbbképzési lehetőséget kínál a Magyar Bábjátékos Egyesület – tehát aki vonzódik a báb-játékhoz, a legkülönbözőbb szinteken sajátíthat el speciális ismereteket. Külön szakma a báb-, a díszlet- és jelmeztervezés, illetve készítés.

A *Hoppá-boppá!* című mesedarabban

– *Egy csokor kérdést foglalnék egybe a kezdetekről. Mikor látott, vett kezébe először bábót, mikor gondolt először arra, hogy összeköti életét a bábozással?*

– Nyilván arra gondol, hogy már kislánykoromban próbálgattam a bábozást. Nem így történt. Már tíz éve játszottam különböző debreceni egyetemi színpadokon, amikor 2004 végén néhány társammal meghívtak a Vojtina Bábszínházba egy tréningre, ami tulajdonképpen színészválogatás volt. Számomra vonzónak, érdekesnek bizonyult az egész, és szerencsére bekerültem a következő produkcióba, ami a *Sellőének* című Andersen-adaptáció felújítása volt 2005-ben. Egy évvel később a társulat főállású színésze lettem. A korábbi munkáim és az új feladat között nem volt akkora

az eltérés, mint esetleg gondolni lehetne, hiszen ma sok bábszínházi produkcióban elmosódnak a határok. Tartalmas és kihívásokkal teli három esztendő következett, mígnem adódott egy új lehetőség a másik nagy vidéki bábszínházban, a győri Vaskakasban. Ott akkoriban komoly kísérletezés és műhelymunka folyt, csakúgy, mint most is. Nagyon sok új tapasztalattal gazdagodtam, sőt ott szereztem színészi képezést is – bizonyos feladatokhoz kellett „a papír”. De ezt nem bántam, tanultam, vizsgáztam, itt merészkedtem először a dramaturgia területére is. Azóta többször dolgoztam a Vaskakasban dramaturgként, amit aztán „hivatalosan” is elkezdtem tanulni a Színház- és Filmművészeti Egyetemen. 2012-ben átszerződtem a Budapest Bábszínház társulatához. Azóta itt vagyok, és jól érzem magam, igyekszem megfelelni a szakmai kihívásoknak.

– *Mi a szép a bábszínész munkájában, miért szereti?*

– Azért, mert nagyon különleges. Például a színházban is lehetnek bábok, de egy bábszínházi egészen más, mint egy színházi. Az utóbbi esetben csak egy tárgy, az előbbiben viszont mindegyiknek van külön élete, különleges jellemzője. Ha sokat dolgozom velük, egyfajta érzelmi kapcsolat is kialakulhat. Tudom, hogyan fog megmozdulni, ha így nyúlok hozzá, hogyan, ha másként. Van abban valami élvezet, hogy tudok bánni vele, szinte összenövünk, összehangolódunk, átélem az ő életét. Szeretem ezt az érzést – nem is tudom ezt tovább részletezni. Egyszerűen jó.

– *A bábszínész esetenként báb nélkül is szerepel a színpadon, mintha prózai színész lenne. Könnyű vagy nehéz az átjárás a kétféle lehetőség között?*

– A különböző műfajok között vannak lényeges különbségek. Azon lehetne gondolkodni, hogy kisebb vagy nagyobb, mint például az opera- és az operettszínpadon történő fellépés között. Mindenesetre ott látványosabb a különbség. A mi esetünkben talán érdekesebb a színész–bábszínész viszony, illetve a kétféle színpadon történő gondolkodás különbsége az alapvető. A bábszínpadon sokszor van élő játék, tehát színészként ugyancsak helyt kell állni, nem is ritkán. Mégsem mondanám, hogy ez megegyezik a prózai színész munkájával. Ha báb nélkül kell megalkotni egy figurát, egy szerepet, másképpen gondolkodom. Ugyanis bábszínészként legtöbbször van egy plusz eszközöm, a báb. Ez játék közben mindenképpen befolyásol. Van különbség a tárgyakkal alakított viszonyban is. Prózai színészként a színpadon egy tárgy csupán egy tárgy, bábszínészként viszont a báb az én részem. Tehát a tárgyak különböző használata mindenképpen utal a bábos gondolkodásra.

– *Bábszínészként melyik figuráját kedveli legjobban?*

– Nem is azt mondanám, hogy melyik figurát, hanem azt, hogy van kedvenc bábtechnikám, mégpedig a bunraku. Azért, mert ebben van a báb legközelebb az ember testéhez, így lehet a legjobban azonosulni vele. Ha mégis a szerepek közül kellene választani, akkor a *Kabaré* Schneider kisasszonyát említeném, amely olyan szerep volt, amibe nagyon sok érzelmi energiát kellett befektetni, hogy azonosulni tudjak a bábbal, annak szerepével. Az sem volna könnyű, ha a színpadon lennék Schneider

kisasszony, így viszont a bábbal együtt kellett azzá válnom. A figurának kifejezőnek kell lennie, el kell érnem, hogy a nézők is a kívánt érzelmeket táplálják iránta. Ez nagyon összetett feladat.

– *Van abba beleszólása, hogy milyen szerepet formál meg?*

– Nincs. A szereposztás a rendező kiváltsága. Sőt azt sem én választom meg, hogy milyen bábtechnikával formálom meg a kiosztott szerepet. A báb végső formáját azonban már befolyásolhatom. Szerencsére meg lehet beszélni a műhelyben dolgozókkal, hogy mit szeretnék, ez fontos közös munka. Nem közömbös ugyanis, hogy például milyen fogóval tudok legjobban játszani, miként esik kézre, nekem hogyan kényelmesebb tartani, mozgatni a bábót. Érdekes, ha kettős, vagy többes szereposztás van, a mások által is használt bábbal nem alakul ki olyan érzelmi kapcsolat, mintha csak az enyém lenne. Ha nekem készül, már menetközben formálódik a kötődés, ami a munka során egyre erősödik. Úgy vélem, ez nem csak velem esik meg, hanem sok, más területen alkotó művésszel is. Például hallottam már olyan hegedűművésztől, aki egy percre sem válik meg hangszerétől, a hosszú repülőutakon külön ülést vesz számára maga mellett.

– *Hány előadás kell ahhoz, hogy érzelmileg is magáénak érezze a szerepet, illetve a bábpartnerét?*

– Körülbelül tíz. Akkor lehet azt mondani, hogy abszolút kész az előadás. Annak megítélése, hogy ez sok vagy kevés, nagyon szubjektív. Most például a *Semmi* című előadásban a 2013. január 8-i premiertől 2017 végéig már több mint százszor léptem színpadra Elise Jensenként. Persze, hogy átélem a bábom szerepét, és kötődöm is hozzá. Itt a tíz nem sok. Ha, mondjuk, csak hússzor játszanánk egy darabot, sok lenne.

Semmi – Elise Jensen szerepében

– *Miről szól ez az előadás? Hiszen a címből, Semmi, valójában semmire sem lehet következtetni...*

– Egy sikeres, többszörös díjnyertes előadásról van szó, amelyet tizennégy éven felüli nézőinknek ajánlunk. Jeanne Teller dán író nő sikerregényét a világon mi mutattak be először bábszínpadi adaptációban, Hoffer Károly rendezésében. A darab azzal kezdődik, hogy egy nyolcadikos fiú azt mondja osztálytársainak, hogy „Semminek sincs értelme, ezt régóta tudom. Ezért semmit sem érdemes csinálni. Erre most jöttem rá” –, majd kísétál az osztályteremből, felül egy szilvafára, hogy onnan kiáltsa világgá az élet hiábavalóságát. Osztálytársai elhatározzák, hogy bebizonyítják neki az ellenkezőjét. A rendező szerint a „Semmi” útkeresés, kétségbeesés, próbálkozás, félsiker. Amelyben mindenki elveszít valamit, valamit meg talán nyer. Kimondottan érdekes darab.

– *Ismét egy kérdéscsoport. Hogyan jön létre egy bábfigura? Kinek az agyából pattan ki? Ki formázza meg? Ki készíti el? Milyen szakmák művelői vesznek részt ebben a munkában?*

– A színházakban mindenütt speciális csapatok segítenek a háttérben, hogy a színpadon tökéletes formát ölthessen az előadás: díszlet- és jelmeztervezők, öltöztetők, ügyelők, sugók, hangszerek és mások. Ezek többsége a bábszínházban is megvan, de profi bábkészítők csak itt vannak. A bábót legtöbbször (különösen, ha új figuráról van szó), a tervező álmodja meg, egyeztetve a dramaturg, a rendező elképzeléseivel. Először rajzokon, modelleken alakítják, csiszolják, hogy kifejező legyen. Amikor a bábkészítő kapja meg, már a színész is kérhet, javasolhat, hiszen közben megtörténik a szereposztás, elkezdődnek az olvasópróbák. Ki kell derülnie, hogy működőképes-e minden. Később már „felöltöztetik”, festik a bábót. Tehát rajzoló, varrónő, asztalos, festő közreműködése elengedhetetlen. Fontos is ez, mert egy-egy jól sikerült bábfigura évtizedeken át „él”, beivódik az emlékezetbe.

– *Mi lesz a műsorról lekerült darabok bábfiguráival? Megőrzik? Kiállítják?*

– Természetesen nem dobják ki, raktárba kerülnek az éppen nem használt, de jó állapotban lévő bábok. Annál is inkább, mert időről-időre felújítanak előadásokat. A színházi előtérben, vitrinekben is mindig láthatók bábok, főleg a már „befutottak”, de, természetesen a még csupán karrier előtt lévők is. Arra is volt már példa, hogy a színház külső helyszínre vitt bábkiállítást.

– *Hordoznak a bábok kereskedelmi értéket? Például kicsinyített másolatokat lehet venni emlékeknek a színházban?*

– A bábok eszmei értéket mindenképpen képviselnek, éppen úgy, mint pénzben kifejezhető is. A mi színházunk azonban nem foglalkozik ezek kereskedelmével.

– *A bábjátás köztudottan nagyon régi művészet, kedvtelés. Valójában honnan, mikortól eredeztethetjük?*

– Ez a színháztörténések terepe, ilyen régi időkre nem szeretnék visszatekinteni, hiszen Kínában, Japánban, Indonéziában több ezer évvel ezelőtti bábjátékokról is tudunk. Azt viszont érdemes megemlíteni, hogy ezek hatása ma is érződik, a japán bunrakut, a jávai wayangot a mai korhoz igazítva most is alkalmazzuk.

– *Akkor úgy kérdezem, kik voltak a bábjáték nemzetközi nagymesterei, mondjuk, az utóbbi száz évben?*

– Ez is túlságosan szerteágazó, ezért a gazdag hagyományokkal rendelkező francia bábjátásra szűkíteném a témát. A népi bábhős Pulcinella (vagy Polichinelle), a „kiskakas”, vagy „csibe”, az olasz vásári komikum megtestesítője. Ezt vitték tovább többek között Franciaországba. A francia forradalom után a selyemiparból jövő Laurent Mourguet hozott fordulatot. Üzletének reklámozására készített kesztyűsbábót, megalkotta a rokonszenves, mosolygós, kaján tekintetű Guignolt. Az új bábfigura azonban önálló életre kelt, meghódította egész Franciaországot. A forradalom születteként állandó harcban állt uzsorás háziurával, a tőkésulajdonossal, hosszú távú

sikere lett. A XVIII. század második felében jött létre a szalon-bábjátzás, ami a francia romantikus regény nagy írónjéhez köthető. George Sand fiával, önmaguk szórakoztatására létesített bábszínpadot vidéki házában. Csakhamar meglátta benne a lehetőséget, színpadát Párizsba költöztette, ahol már irodalmi és zenei művekkel marionett- és árnyjáték-előadásban szórakoztatták a közönséget. 1888-ban történt újabb emlékezetes esemény: Alfred Jarry – aki akkor még diák volt – bemutatta első színdarabját, az *Übű királyt*. Az eredetileg marionett bábukra írott mű lett a XX. századi francia szürrealista művészet és a modern drámaírás egyik kiemelkedő műve.

– *Érdeemes lenne az orosz bábjátzásról is beszélni, mégpedig két szempontból. Egyrészt a francia hatás a cári Oroszországban a művészetek számos ágában mindig erős volt, másrészt a második világháború után éppen az orosz bábjátzás gyakorolt nagy hatást a magyar bábművészetre Obrazcov révén. Megállja helyét ez az összevetés?*

– Az orosz bábjátzásra a keleti, főként kínai, és a nyugat-európai, tehát történetesen francia bábozás egyaránt hatással lehetett. Az ujjas-, később a kesztyűs báb volt a népszerű, a marionett például nemigen terjedt el. Itt is megvolt a vásári hős, Petruska, aki a nép igazságaért harcol. Az orosz vándorló bábszínházak versenytársai külföldről érkeztek. Nekik köszönhető például, hogy Nagy Katalin udvarában, francia hatásra, szintén meghonosodott a bábozás. A forradalom után – a Petruska-hagyományokra építve – új lehetőségek nyíltak, országszerte fellendült a művészeti ág. Ez főleg annak köszönhető, hogy híres művészek, szobrászok, festők foglalkoztak a bábművészetel, folytattak kísérleteket a bábjáték lehetőségeinek bővítésére. A XX. századi orosz bábművészetben olyan kiemelkedő művészek dolgoztak, mint például a már említett Szergej Obrazcov, aki elméleti munkáival is erősítette a műfajt. Nevéhez olyan rendszerező munka fűződik, amely más országok, így hazánk bábművészetének is tudományos alapját képezi.

– *Eközben mi történt Magyarországon?*

– A magyar bábjátéknak is vannak nemzetközi szintű csillagai. Csak néhányat említenék. Többen Blattner Gézát tartják a modern bábművészet megteremtőjének. Társulatával a múlt század harmincas éveiben Párizsban vendégszerepelt, kirobbanó sikerrel, merthogy újdonságokat vitt a bábjátzásba. Talán éppen ezért nyert aranyérmet a társulat az 1937. évi Párizsi Világkiállításon. Madách Imre *Az ember tragédiája* bábos feldolgozásával szerepeltek, amire illik kellő tisztelettel emlékezni. Figyelemre méltó, hogy az alapító milyen nagy gondot fordított a bemutatók, a társulati élet dokumentálására. Egy időben társulatának tagja volt André Kertész későbbi világhírű fotóművész, aki rengeteg képet készített Blattnerék életéről. Nálunk, a Budapest Bábszínházban elég körbenézni az épületben, hogy a hajdani nagyokról fogalmat alkot-hassunk. Ha a bábjáték szóba kerül, akkor Kemény Henriket nem lehet megkerülni. Van, aki egyenesen a bábos műfaj magyar királyaként említi. Nevét viseli színházunkban az új játszóhely, a Kemény Henrik Terem. Hozzá kötődik a népi hős, Vitéz László figurája, aki bunkósbotjával vagy palacsintasütőjével mindig elpáholja az ördögöt. Ő volt az életre keltője olyan emblemikus figuráknak, mint Hakapeszi Maki,

Furfangos Frigyes Mester, vagy Süsü, az egyfejű sárkány. Nem feledkezhetünk meg a szakma más kiválóságairól sem: Ország Lili festőművész a Bábszínház bábtervezője volt, a róla elnevezett Ország Lili Stúdió, egykori műterme a Bábszínház negyedik emeletén ma előadásoknak ad otthont. Az egyik legjelentősebb magyar bábtervező nevét viseli a Koós Iván Galéria, amelyben időszakos tematikus kiállításokon lehet ismerkedni a bábművészet múltjával és jelenével. És akkor még csak a legnagyobbakat említettem.

– *A számítógépek, okostelefonok korszakában lehet olyan fényes jövője a bábművészetnek, mint amilyen az elektronizált kor előtt volt?*

– Feltétlenül. Úgy vélem, a bábszínház éppenhogy a reneszánszát éli. Sok az újítás, a modern darab, amelyek alkalmazkodnak a felgyorsult életünkhöz, más ritmus, több inger kell. Érdekes, hogy a gyerekek ma jobban tudják követni az előadást, mint régen, ha több dolog történik egyszerre a színpadon. Ugyanakkor hamarabb megunták, ha lassan csordogálnak az események... De a jól ismert, mondhatjuk, klasszikus darabok ma is kedveltek, a karácsonyi időszak el sem képzelhető a *Diótörő* nélkül. A színháznak – így a bábszínháznak is – mindig van varázsa. Elbűvölő, amikor szülők, nagyszülők hozzák gyermekeiket, unokáikat, és nosztalgiáznak arról mesélve, hogy évtizedekkel korábban ők is látták az illető darabokat. Az okostelefon más szempontból vetélytárs. Nemcsak zavaró, illúzióromboló, amikor hangosan csöng egy-egy betévedt hívás, de elgondolkodtató és megdöbbenítő, hogy a színpadról a padsorok között sok-sok világító képernyő látszik: a gyerekeket kísérők jó néhányan a telefonjukat babrálják, leveleznek, híreket néznek. Ez nemcsak udvariatlanság, hanem sajnálatos is, mert megfosztják önmagukat a gyermekekkel közösen átélt érzelmektől, élményektől.

– *A Budapest Bábszínház előadásait egy évadban hány néző látja?*

– Jelenleg három játszóhely van a színházban, a négyszáz személyes színházterem, a száz fő befogadására alkalmas Ország Lili Stúdió és a tavaly szeptemberben átadott negyven fős Kemény Henrik Terem. A társulat évadonként 360–380 előadást tart, a nézőszám meghaladja a százezer főt. Az előadásoknál a színház megjelöli az ajánlott korhatárt, amely három, hat, tizenégy, tizenhat vagy tizennyolc év lehet, tehát óvodásoktól, kisiskolásoktól a már majdnem felnőtt fiatalokig. De, mint már említettem, vannak kimondottan felnőttek számára készült előadások is.

– *Úgy tudom, a Bábszínházi Világnap kezdeményezése néhány éve Budapestről indult, a báb-játékozás minél szélesebb körű népszerűsítése érdekében. Látszik már valamilyen eredmény?*

– Egészen pontosan a Budapest Bábszínház kezdeményezésére ünneplik közösen a magyar nyelvű bábosok határon innen és túl a Bábszínházi Világnapot március 21-én, immár 2014 óta. Tehát már kezd hagyománnyá válni. Kellenek az ilyen szakmai találkozók és fontos a bábjátékozás népszerűsítése. Ezen a napon a bábszínházak falain kívül is megmutatják magukat a hivatásos és független társulatok, nagy hagyományú amatőr csoportok, oktatási intézmények, szakmai szervezetek.

– *Térjünk át most egy kicsit személyesebb témákra! A kulturális média, így a színházi szakportál sorozatban nagyon jó méltatásokat ír önről. Például ilyeneket: „Sokoldalú színészként változatos feladatok találják meg... Mindig az adott előadás egyik legjobb teljesítményét nyújtja... Színházi alázattal, nagyon pontosan, empátiával éli karakterei minden hangsúlyát és mozdulatát... Báb és színház tökéletes összhangja mutatkozik meg minden kézrebbenésében.” Mit gondol erről? Örül? Ösztönzi?*

– Természetesen jóleső érzés, ha a közönségnek – és a kritikusoknak – tetszik a játékom. A lapokban megjelenő méltatásokat általában elolvasom, mindig van, aki felhívja rá a figyelmem. Én különösebben nem keresem ezeket, mindennél többet jelentenek a nézők reakciói, netán a síri csend egy lélektani pillanatban, vagy az önfeledt nevetés, hiszen ezekből is építkezik a játék. Egyébként lényeges lenne a nyilvános kritika, de ma a valóságban a bábszínházzal a lehetségesnél és talán az indokoltnál kevesebbet foglalkozik a média, hozzáértő kritikus pedig még kevesebb van. Szerencsére a belső, színházi kritika, a műhelyvita pótolja ezt, általuk csiszolódnak a produkciók.

– *A média jó véleménye megjelenik a hivatalos elismerésekben is. A magas állami kitüntetésről már szó volt, de a szűkebb alkotóhelyéről még nem: a Budapest Bábszínház Társulata 2015-ben titkos szavazással – ami külön nagy szó! – önnek ítélte a Havas–B. Kiss-díjat. Kérem, beszéljen erről! Kik a társulati elismerés névadói?*

– Valóban szívmengető érzés, ha az ember munkáját a kollégái ismerik el, mégpedig titkos szavazással, tehát érdek nélkül. Azért is örültem nagyon ennek, mert a harmadik évadom végén részesültem ebben az elismerésben. Igazán boldog vagyok! A hétköznapi a színházban általában nem bársonyosak, ha valaki nem teljesít elég jól, mások munkáját is hátráltatja, ezt mindenképpen igyekszünk elkerülni, de minden évadban vannak nehéz időszakok. Az évadzáró előtt aztán kisimulnak az apró gyűrődések, és ha az összkép jó, akár egyhangú is lehet a szavazás. Ami a társulati elismerés névadóit illeti: Havas Gertrúd 1947-ben alapító tagja volt az első állandó és hivatalos budapesti bábszínháznak, a Mesebarlangnak, neve összeforrt Mazsola alakjával. Férje, Bölöni-Kiss István, a pályatársa volt, Manócska megformálója. Mindketten a hatvanas-hetvenes évek kiemelkedő bábművészei.

Mazsola és Manócska sikeres figurái

– *A színházi portálon – port.hu – olvastam, hogy a nézők a legjobb musicalszínésznőnek jelölték, holott bábszínház. Mi ennek a története?*

– A *Kabaré* évada volt, tehát 2015. Maga az előadás megkapta a Színkritikusok díját, az évad legjobb zenés/szórakoztató előadásaként. Én pedig egy másik értékelés keretében – *Viva la Musical* – jelölt lettem az Arany Kotta Díjra, a szakmai zsűri és a közönségsvavazatok alapján. Ezen én lepődtem meg a legjobban. A díjat ugyan nem

én kaptam, de a szakmai zsűri – amelynek tagja volt Kútvölgyi Erzsébet és Siménfalvy Ágota művésznő, valamint Galambos Attila író-műfordító – külön kiemelte az alakításomat. Az tény, hogy szeretek énekelni, énekeltem is sokat, főleg a ZIG Singers Kórusban, de mégiscsak bábszínész vagyok. Ehhez képest már az is nagy szó, hogy a musicalszínésznők között jelöltek. Megtisztelő.

– *Ugyancsak a színházi portál információja, hogy több budapesti színház is felfigyelt önre, amit igazol is, hogy most vendégként a Radnóti Miklós Színházban játszik A párnaember előadásában. Hogyan jött létre ez a frigy? Ami az egyetemi, diploma utáni évek alternatív színházi tapasztalatai után végül is nem meglepő...*

– Egyszerűbb ez, mint amilyenek kívülről látszik. A darabban bábok is szerepelnek, így célszerű volt bábtervezőt és bábszínészeket is meghívni az előadásba. Talán azért alakította ezt így Szikszai Rémusz rendező – akivel egyébként már dolgoztam együtt Győrben, igaz, akkor ő is színészként szerepelt –, mert *A párnaember* torokszorító dráma az emberi kegyetlenségről és a történetmesélés erejéről. És amit – mint arról már szó volt – bizonyos részletekben bábokkal jobban lehet érzékeltetni, sőt megtenni, mint hús-vér emberekkel. Ez az előadás is példa arra, hogy a színművészetben ma mennyire elmosódhatnak a műfaji határok.

– *Az ímént utaltunk az egyetemi éveken formálódott színészi indulására. Ne lépünk túl ilyen könnyen ezen, és az alternatív színházi kezdeteken sem, mert ez az időszak majdnem tíz évig tartott... Milyen mértékben határozta meg ez az évtized a későbbi színészi pályáját?*

– Nyilván hatott rá. Jellemzően a nagyobb egyetemeken működnek diákszínpadok, főképpen a bölcsészkarokon, hiszen eleve sok fiatal hoz magával a középiskolából színjátszó tapasztalatokat. E körben sajátosak az idegennyelvi tanszékek, mert a színpadon sokkal jobban lehet gyakorolni a nyelvet – hiszen többet kell olvasni, beszélni –, mint az iskolapadban, miközben a tehetség is jobban kibontakoztatható. Tehát amikor debreceni diák voltam, a KLTE francia tanszékének hallgatóira alapozva működött az École des Bouffons nevű francia nyelvű egyetemi színpad. Kimondottan színvonalas alkotóműhely tagja lehettem mindjárt a tanulmányaim kezdetén. Lukovszki Judit vezetésével sok sikert értünk el itthon és külföldi fesztiválokon, vendégszerepléseken. Amit ott tanultam, annak ma is hasznát veszem számos területen. Megjegyzem, hasonló, angol nyelvű egyetemi társulat volt akkor az angol tanszéken. Ezekben az években a magyar nyelvű Kalipszis Egyetemi Színpadon is játszottam, majd a KonzervArtaudórium Színházi Műhelyben. Sok emlékezetes produkcióban vettem részt. Ezután következett a máig tartó bábos életem, amiről már volt szó.

– *Arról viszont nem beszéltünk még, hogyan kötött barátságot a francia nyelvvel...*

– Még a középiskolában, de hozzáteszem, nemcsak a franciával. Gyorsan tanultam, két év alatt tettem nyelvvizsgát. A franciát azért választottam, mert dallamos, szép nyelv, nagy hagyományai vannak. Ráadásul hazánkban sokkal ritkább is, mint az angol, amely már akkor kezdett eluralkodni, főképpen a számítógépek terjedése okán. A francia nyelvvizsga után azért én is tanulni kezdtem angolul, nyelvvizsgáztam is belőle. Később még belekóstoltam a spanyol nyelvbe, de aztán utóbbi háttérbe szo-

rult, mert az egyetemen nagyon lekötött a francia, amelyet hivatásul választottam. Az egyetemi évek, azt hiszem, minden fiatal számára emlékezetesek. Számomra is. Debrecenben erős francia tanszék működött, nagy tudású, tanárokkal. Egy szemesztert Erasmus-ösztöndíjjal Franciaországban is tanultam az Angers-i Egyetemen (Université d'Angers). Később dolgoztam tolmácsként, és tanítottam is a francia nyelvet.

– *Életrajzából az tűnik ki, hogy igencsak azonosult az élethosszig tartó tanulás eszméjével, hiszen éppen csak átvette okleveles francia nyelv és irodalom szakos tanári diplomáját, mindjárt beiratkozott az egyetem doktori iskolájába, ahol 2013-ban PhD fokozatot szerzett. Mi volt ezzel a célja?*

– Semmi különös, csak szerettem volna többet megtudni arról, amivel foglalkozom. Azt tapasztaltam, hogy ennek legalább két útja van. Megnézek, elolvasok mindent, amit a témával kapcsolatban érdekesnek tartok és hasznosítom, ha úgy adódik. A szervezett tanulás – ez esetben a doktori iskola – más. A személyes érdeklődés csak egy dolog, szervezett tematika szerint készülni, rendszeresen beszámolni, hozzáértő felkészítők kérdéseire válaszolni, disszertációt készíteni, megvédeni azonban lényegesen alaposabb tudást igényel. Sokat köszönhetek nagy tudású témavezetőmnek, Gorilovics Tivadar professzor úrnak, rengeteget tanultam tőle nemcsak a francia irodalomról. A tudományos munkáról is, ha fogyott a lelkesedés. Ugyanis az egyetem után lendületből kezdtem a doktori tanulmányokhoz, aztán kiderült: munka közben, különösen olyan rapszodikus elfoglaltság mellett, mint a színészet, nem is olyan egyszerű. De kellene az erőpróbák.

A *Befalazsa* című előadásban

– *Doktori (PhD) disszertációja „Drámai és színpadi tér a francia barokk-klasszikus hagyományban és az új színházban”. Milyen többletet adott ez a napi munkájához?*

– Ez bonyolult szakmai kérdés, nehéz röviden, nem szakmabeliek számára is érthetően válaszolni, de egy résztémával talán megvilágítható. Nagyon izgatott, hogy mitől „működik” egy szöveg. A francia szakon a drámára specializálódtam, tehát meglehetősen sok drámaszöveget olvastam. Az érdekelt, mitől lesz követhető a néző számára, mitől lesz jó, mitől marad fenn, hogyan, miért válik egy dráma klasszikussá, vagy miért nem. Amikor bábszínházban kezdtem dolgozni, azt tapasztaltam, hogy szinte minden darab ősbemutató, mert az adott előadásra eredeti szöveggel készült. Tehát nincsenek mértékadó előzmények, friss szövegekkel dolgozunk. Egyáltalán: nem egyszerű színpadra vinni egy szöveget. Attól, hogy valami bő terjedelemben megírva, sőt elolvasva szintén jó, nem biztos, hogy színpadon is élvezhető. Az átalakításhoz kell a jó dramaturg. A disszertáció írása közben úgy éreztem, közelebb kerültem az alapokhoz, legalábbis ami az elméletet illeti. Amikor már színházban dolgoztam, kíváncsi voltam arra, hogy ha megpróbállok szöveget írni, meg tudok-e felelni annak, amit színészként gondolok. Ugyanis sokszor

az a probléma, hogy a szövegek nem rejtenek magukban szituációt, tehát nehéz kitalálni, hogy miként lehet felépíteni egy adott jelenetet. Ezért kezdtem ilyen, részben elméleti kérdésekkel foglalkozni. És szerencsém volt, mert mindez egy olyan közegben, a győri Vaskakas Bábszínházban történt, ahol fogékonyak voltak a kísérletezésre.

– *Most éppen mit tanul?*

– A Színház- és Filmművészeti Egyetemen van még egy kötelezettségem a hivatalos drámainstruktur diplomáért: kész a szakdolgozatom, minden vizsgát letettem. A vizsgaelőadást kell még létrehozni, amit a következő évadra tervezek.

– *Nem valami bizalomgerjesztő a drámainstruktur megnevezés. Mit takar valójában?*

– A megnevezésről legkevésbé a hallgatók tehetnek. A név valóban félrevezető lehet, mert nem dramaturgiai képzés, hanem valójában színészképzés már évek óta aktívan működő színészeknek. Számomra egyébként sem a jogi megfogalmazás a lényeg, hanem az, hogy a mögöttes tartalom segítse a munkámat.

– *Munka pedig bőven van minden napra. De, gondolom, azért vannak távolabbi tervei is. Mi foglalkoztatja?*

– Szervezett tanulás szintjén most éppen nincsenek konkrét terveim. A franciatudásomat igyekszem karbantartani, hasznosítani színházi területen, és „szemezgetek” a meseterápiával, de ez még nem érett meg.

– *Végül szülővárosáról kérdezem. Milyen gyakran jár Nyíregyházán, elmegy-e például az érettségi találkozókra, esetenként a Móricz Zsigmond Színházba?*

– Fájjalom, nagyon ritkán jutok haza. Debrecenből még megtehettem, de Győrből már alig, és ebből a szempontból Budapest sem hozott nagy változást. A Móricz Zsigmond Színházba biztosan elmennék, ha hosszabb időt töltenék otthon, hiszen ott szereztem első színházi élményeimet, de már nem is emlékszem, mikor jártam ott. Nagyon szép színház, van hangulata. Régi iskolámról kevés hírem van, de amikor hívnak, igyekszem elmenni. A Zrínyi Ilona Gimnázium ebben a tanévben 100 éves, programjai közül a decemberi ZIG Singers gálára el is mentem – óriási élmény volt újra találkozni a régi tagokkal, és persze Bánhidiné Maróthy Magdolnával, a kórus vezetőjével. Fél évvel korábban, az évad műsortervének készítésekor kezdtem a szervezést, hogy a koncert napján ne legyen társulati előadásom. Színházi munkahelyen nem könnyű az ilyesmit elintézni, nagyon örültem, hogy most sikerült. Az énekkar középiskolás életem sok szép élményét jelenti. Magdi néni igazán csodálatos karvezető volt, számos hangversenyre, a nagyszerű csapatra, első külföldi útjaimra a kórusal ma is emlékszem. Az énekkaros múlt néha váratlanul mai munkámba is beköszön: ha egy darabban énekelni is kell, tudják, rám számíthatnak.

– *Befejezésül arra kérem, beszéljünk a családi indíttatásról is, milyen környezetből indult a bábművészet térhódítására?*

– Amikor szüleimmel éltem, még szó sem volt bábművészetéről. Hezitáltam a színészet, az ének, vagy valamilyen más értelmiségi pálya között. Édesanyám magyar-

orosz szakos volt, a rendszerváltás idején angolra váltott. Könyvek között nőtem fel, négyévesen megtanultam olvasni, mert nem volt türelmem kivárni, hogy a felnőttek meséljenek. Tizenévesként már azt láttam otthon, hogy egy diploma nem diploma, folytonosan tanulni kell, sőt megújulni. Megtapasztaltam azt is, milyen nagyszerű más nyelven olvasni, eredetiben megismerni más népek kultúráját, a híres regényeket, verseket, többet tudni, mint amit az iskolában tanítanak róluk. Szerencsére jó nyelvértékem van, könnyen tanulok és használok más nyelveket. Édesapám mérnök, Nyíregyházán, később Újfehértón, a Kutatóban dolgozott. Tőle azt örököltem, hogy ha eljön az idő, váltani kell, nem szabad leragadni, a problémáktól pedig nem tartani kell, hanem megoldani azokat. Ez eddig nekem is bevált. Nővérem teljesen más területet választott: biológus lett.

– *A színház nem csupán reggel nyolctól délután ötig ad munkát, ráadásul ön szinte mindig tanul is. Megengedi ez a magánéletet, a kikapcsolódást?*

– Valóban, sajátos életforma a miénk. Amikor mások pihennek, nálunk akkor van a munka dandárja, ritkán van szabad estém, hétvégém. Nálunk például a Karácsony az egyik csúcsidezőszak, naponta több előadással, legutóbb már novemberben elkelt minden jegy, teltházas időszak volt. Az én mérlegem: általában havi 20 előadás a Báb-színházban, egyeztetéssel néhány alkalommal másutt is, például a Radnótiiban vagy a Trafóban. Ezeket megelőzően bőven vannak próbák, a bemutatók előtt pedig rengeteg más előkészület, hiszen hónapokba telik, mire egy előadás színpadképes lesz. Persze ez nem panasz, megszoktam, imádom a munkám, a csapatot. A klasszikus magánélet nálunk nem jellemző, a párkapcsolatok is jobbára a színházban alakulnak, nagyon nehéz lenne másként. Ilyen felfokozott tempó mellett, vagy éppen ezért is, elengedhetetlen a kikapcsolódás, könyvek nélkül ma sem tudom elképzelni az életem.

NÉVJEGY

PALLAI MARA. Született: Nyíregyházán. **Érettségi:** Zrínyi Ilona Gimnázium (1994). **Diplomák:** Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, Francia nyelv és irodalom szak (2001), Színház- és Filmművészeti Egyetem, drámainstruktor szak (vizsgaelőadás 2018, előkészületben). **Tudományos fokozat:** PhD (2013). **Nyelvtudás:** francia, angol. **Munkahelyek:** École des Bouffons nevű francia nyelvű egyetemi színpad (1996–2000), Kalipszis Egyetemi Színpad (2000–2002), KonzervArtauditórium Színházi Műhely (2002–2005), Vojtina Bábszínház, Debrecen (2005–2007), Vaskakas Bábszínház, Győr (2008–2012). 2012 óta a Budapest Bábszínház tagja. **Elismerések, kitüntetések:** XVIII. ifj. Horváth István Nemzetközi Színjátész Fesztivál, a Legjobb női alakítás díja (2008), Budapest Bábszínház Havas–B. Kiss-díj (2015), Magyar Ezüst Érdemkereszt (2017). **Színészként** jelenleg 10 darabban játszik a Budapest Bábszínházban (korábban ugyanitt másik 6, előző munkahelyein 26 szerepben mutatkozott be). **További szerepei színészként:** Martin McDonagh: *A párnaember* (Radnóti Színház); *Az időnk rövid története* (Európai Szabadúszó Művészek Egyesülete–Vaskakas Bábszínház). **Bemutatók, amelyeket íróként jegyez:** *Hanyistók, avagy a grófkisasszony és a lápi szörny története* (Vaskakas Bábszínház, Csíki Játékszín), *Jansi és Juliska* (Vaskakas Bábszínház) *A Hold szerelemese* (Mesebólt Bábszínház).

HOLMÁR ZOLTÁN

A fehérgyarmati világháborús emlékmű története

Még javában zajlott az első világháború, amikor megfogalmazódott az igény a társadalom részéről a hősök emlékének méltó megőrkítésére és megőrzésére. Ezért 1915-ben létrehozták a Hősök Emlékét Megőrkítő Országos Bizottságot (HEMOB), melynek elnöke Lukács György (1865–1950) volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, nemzetgyűlési képviselő lett. Két évvel később, 1917. április 19-én az Osztrák-Magyar Monarchia uralkodója, IV. Károly szentesítette az 1917. évi VIII. törvénycikket, amely a harcokban a hazáért elesett hősök emlékének megőrkítéséről rendelkezett. A báró Abele Ferenc vezérkari őrnagy által kezdeményezett, száz évvel ezelőtt Tisza István miniszterelnök támogatásával megszületett jogszabály elrendelte, hogy minden magyar város és község anyagi erejének megfelelő, méltó emléket állítson a Nagy Háborúban hősi halált halt lakosainak.

Elsőként Hatvan városa állított katonaszobrot 1917. november 25-én, majd hét évvel később, 1924 májusának utolsó vasárnapján tartották meg először a Hősök Emlékünnepét, mely a királynéülkü királyság fennállásáig március 15. és augusztus 20. mellett Magyarország harmadik nemzeti ünnepnapja volt.¹

Szatmár vármegyéből elsőik között csatlakozott a kezdeményezéshez Fehérgyarmat nagyközség, melynek központjában, a református templom előtti parkban 1924-ben felavatták az I. világháborús emlékművet. Fehérgyarmat első köztéri szobrát az első világháború kitörése után 10 évvel leplezték le, egy puskájára támaszkodó katonát ábrázol. Az alkotás a későbbi évtizedek során a legnagyobb magyar nemzeti ünnepek zárándokhelyévé vált, talapzatán 1990 óta a második világháborús áldozatok névsora is olvasható, ezzel méltó emléket állítva Fehérgyarmat mindkét világháborúban elesett hőseinek. Ahhoz azonban, hogy alaposan meg tudjuk vizsgálni a szobor felállításának körülményeit, figyelembe kell venni annak történelmi hátterét.

Amikor 1914 nyarán a Nagy Háború kirobbant, a *Fehérgyarmat* című társadalmi hetilap a címlapon a következőket írta: „Mire e sorok megjelennek, már megindultak az ellenségeskedések Szerbiával. Ott harcolnak a Délvidéken a nemzet fiaival együtt a mi véreink is, Fehérgyarmat községnek, s a fehérgyarmati járásnak katonái. A közel ötven éves békeidő alatt harcias hangulatunk csökkent, a békeidőben való katonai

¹ KOVÁCS ÁKOS (szerk.): Monumentumok az első háborúból. Népművelési Intézet, Múcsarnok, Budapest, 1985. 29.

szolgálatot is sokan felesleges nyűgnek tekintették, de a mai idők megmutatták, hogy a fegyveres előkészület nemcsak szükséges, de elengedhetetlen kényszerűség.”²

Maga II. Vilmos német császár is a következőket ígérte: „Mire a falevelek lehullanak, katonáink visszatérnek!” Mint tudjuk nem így történt – négy évig tartó vérzivataros háború vette kezdetét, mely évtizedekig tartó traumát okozott a magyar társadalom egésze számára. Nem volt család Magyarországon, amelyet ne érintett volna valamely formában a nagy háború. Az arcvonalakban harcoló vidéki parasztfiú vagy a városi polgár éppúgy belekerült az éveken át tartó szörnyű pusztításba, mint a hátszágban helytálló asszonyok vagy éppen a munkásemberek helyét a gyárban átvevő gyerekek.

Az 1914–1918 között lezajló küzdelmekben méltó módon szerepeltek Szatmár vármegye derék fiai. Két gyalogezred kötelékébe adta a legtöbb katonát a vármegye népe: a magyar királyi 12. honvéd gyalogezredbe és a császári és királyi 5. közös gyalogezredbe. A szatmári 12-es honvédek és az 5-ös bakák minden harctéren vitézül helytálltak.³

A fronton harcoló fehérgyarmati katonákkal azonban nemcsak hazánkban, de messze a tengerentúlon is szolidaritást vállaltak a magyarok. Jó példa erre a *Szamos* című újság 1915. augusztus 6-i száma, melyben az *Adomány a háborúban elesettek özvegyei és árvái részére* című cikk olvasható: „Fábián Károly fehérgyarmati ref. lelkész egy Amerikába kivándorolt hívétől a következő levelet kapta: Mélyen tisztelt Nagy tisztelű úr! Bocsnatot kérünk a Nagytisztelű úrtól, hogy ezen pár sorainkkal alkalmatlankodunk mi Amerikába kivándorolt fehérgyarmati lakosok. Ezen pár sorainkkal tudatjuk a Nagytisztelű urat, hogy mi fehérgyarmati születésűek elhatároztuk, hogy mivel igen jól tudjuk és fájjaljuk, hogy édes hazánkban mily szomorú állapotban vannak testvéreink és azoknak árvái és mi nem osztozhatunk azoknak fájdalmukba, ott hol testvéreink kiömlött vérei borítják édes hazánk földjét, tehát elhatároztuk, hogy a háborúban elesett fehérgyarmati születésűek özvegyei és árvái részére küldjük ezt a pár koronát. Igen felkérjük az összes adakozók nevében a Nagytisztelű urat, teljes bizalmunkat benne vetve, tessék ezen pár koronát kiosztani csakis a háborúban elesettek özvegyei és árvái közt. Tessék a templomban kihirdetni az összes adományozók neveit és az adományt hírlapilag is nyugtatni. Nekünk igen fáj, hogy minket így elzártak édes hazánktól, mikor a legnagyobb örömmel sietnénk édes hazánk védelmére, de így csak fájó szívünk sóhaja szállhat feléje.”⁴

Az otthonmaradtak sem feledkeztek el családtagjaikról, szeretteikről, a frontokon harcoló apákról és fiúkról. Jó példa erre a Vörös Kereszt, melynek tevékenységéről a *Szamos* című újság 1916. február 10-én a következőket írta: „A Vörös Kereszt Egylet fehérgyarmati fiókja folyó hó 5-én a háborúban elesettek özvegyei és árvái javára szépen sikerült tombola-estet rendezett, melyhez a nyereménytárgyak a közönség adományaiból gyűltek össze. Az est tiszta jövedelme 663 korona 24 fillér volt. A ren-

² Fehérgyarmat III. 31. 1914. augusztus 2. 1.

³ FÁBIÁN SÁNDOR (szerk.): Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest, 1939. 516.

⁴ Szamos XLVII. 213. 1915. augusztus 6. 3.

dezást az egyesület elnöknője, Jékey Sándorné végezte. A terem világítását Frank Hermann villanytelep-tulajdonos ingyen szolgáltatta.”⁵

Az ehhez hasonló jótékony célú estélyek a későbbi években sem maradtak el. A *Szatmári Újság* 1918. február 2-i száma is beszámolt a következő ilyen rendezvényről: „A fehérgyarmati hadiözvegyek és árvák javára febr. 10-én, este, nyolc órakor a Fehérgyarmat és Vidéke Kaszinó nagytermében jótékony célú estély lesz. Belépti díj személyjegy 4 korona. Felülfizetések hírlapilag lesznek nyugtázva.”⁶

Még mindig a fegyverektől volt hangos Európa, amikor 1918. március 28-án a Szatmári Újságban először vetődött fel a fehérgyarmati világháborús emlékmű létesítésének gondolata. Az újság *A fehérgyarmati hősök emlékére – Estélyek az emlékmű javára* címmel a következőket írta: „Fehérgyarmat polgársága műkedvelő előadással, hangversennyel egybekötve Ünnepelte meg március 15-ét. Az ünnepély szónoka Tóth Sándor túrístvándi református lelkész volt. Hazafias hévvel, átérzéssel beszélt a 70 év előtti március hőseiről, s a mai hősekről, azokról a glóriás hősekről, akiknek emlékét megörökíteni szent kötelességünk. Ügyes gondolatszöveggel, találóan rajzolta meg a készítenő emlékművet. Az ünnepélyre összeállított férfi- és vegyes-kar szép énekszámokkal szerepelt. Az előadott darabok figyelmes kidolgozásáért, dicséret, elismerés illeti az éneklő tagokat, de főképpen elismerést érdemel a kar lelkes, szakképzett vezetője, Nemes Károly ig. tanító, ki hosszas, nagy türelmet igénylő munkával készítette elő az énekszámokat. Általános érdeklődés, feszült figyelem mellett adtak elő ügyes műkedvelő ifjaink és leányaink két kisebb színdarabot, Zilahy Lajos *A rongyos katona* című, háborús vonatkozású mesejátékát és Hevesi, Sterényi *Nyár* című egy felvonásos idylljét. A darabok szereplői egyéniségüknek megfelelő szerepeiket a legjobb tudással, a komoly szerepek alakítói átérzéssel, mások természetes humorral, többen mesteri ügyességgel szótték meg: Nagyobbrészt nyilvánosan nem szerepelt, vidéki műkedvelőkről lévén szó, annál inkább meglepő volt az eleven természetesség, otthonosság, mellyel a színpadon mozogtak. A közönség tetszésének, elragadtatásának legjellemzőbb fokmérője az, hogy március 24-én vasárnap este szép számú közönség előtt lehetett a darabok előadását megismételni. Az estély erkölcsi sikeréért a szereplőkön kívül köszönet illeti azokat, kik a színpad felállításában, a változatok s díszletek előállításában és elrendezésében, szakemberek jártasságával működtek közre. Az anyagiakban elért meglepő szép eredmény a közönség áldozat készségéről tesz bizonyosságot. A március 15-iki bevétel 2808 korona volt, mely a színdarabok március 24-iki megismétlésével 3351-re emelkedett. A felmerült kiadások levonása után, mintegy 2650 korona marad a hadban elesett fehérgyarmati hősök emlékművére.”⁷

Az esztendő végén, az 1918. november 3-án Padovában – még az Osztrák–Magyar Monarchia részeként – majd november 13-án Belgrádban fegyverszünetet kérő Magyarország elvesztette az első világháborút, így aztán szembe kellett néznie a soknemzetiségű Monarchia korábbi kisebbségeinek követeléseivel, aminek a háború előtti nagyhatalmi helyzetben azok nem tudtak érvényt szerezni. Az ország területén

⁵ Szamos XLVIII. 41. 1916. február 10. 3.

⁶ Szatmári Újság II: 29. 1918. február 2. 3.

⁷ Szatmári Újság II: 75. 1918. március 28. 2.

egyre-másra alakultak a nemzetiségi tanácsok, melyek programjában a háború előtti cseh, román, délszláv tervek párosultak az Antant ígéreteivel. Ezek a tervek Magyarország területének felosztását helyezték kilátásba. A tervezett békekonferencia jóindulata érdekében az őszirózsás forradalom után a népköztársaságot létrehozó Károlyi Mihály és kormánya nem állta útját a Felvidéket, Erdélyt és Délvidéket megszálló csehszlovák, román és szerb hadseregeknek.

Ezekben a nehéz időkben került sor újabb táncmulatságra Fehérgyarmaton, melynek egyértelmű célja ismét az volt, hogy a befolyó összegekből tudják majd fedezni a később létrehozandó I. világháborús emlékművet. A *Szamos* című újság 1919. március 13-i számában olvashatjuk a következő sorokat: „Táncmulatság Fehérgyarmaton. A fehérgyarmati ref. egyház 1919. március 16-án a kaszinó nagytermében a hadban elesett fehérgyarmati katonák emlékművének alapja javára műkedvelő előadással egybekötött táncmulatságot rendez.”⁸ Ez és az ehhez hasonló újságcikkek is tanúsítják, hogy Fehérgyarmat – szinte a legtöbb környező települést megelőzve – szeretett volna egy méltó emlékművel tisztelni elesett fiai előtt. A zűrzavaros belpolitikai állapotok azonban ezt a kezdeményezést megakasztották, így maga a megvalósítás időben kitolódott.

Pár nappal később, az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság hadereje közben kísérletet tett a Magyarország területén folyamatosan terjeszkedő csehszlovák és román erők visszaszorítására. A Felvidék visszafoglalásáért megindult sikeres északi hadjárat ellenére a Tanácsköztársaság vezetői elfogadták a franciák által kínált Clemenceau-jegyzéket, amely felhárította a magyar haderő jelentős részét, így az 1919. július 20-án indult magyar offenzíva a Tiszántúl felszabadítására kudarcba fulladt, a román hadsereg pedig megszállta az ország jelentős részét és bevonult Budapestre. Magyarország 1919 augusztusában egy szétesett, anarchikus, és valós központi irányítás nélküli országgá vált. A katolikus helyzet 1919 őszén már az antant-országokat is zavarta, ráadásul nem volt olyan politikai vezetés sem, mely elküldhette volna képviselőit Párizsba az első világháborút lezáró békediktátum aláírására. Ezért a békekonferencia egyik legfontosabb célja az volt, hogy az anarchikus állapotok megszüntetésével, a román csapatok kivonásának megszervezésével és az antant szemében tárgyalóképes magyar kormány megalakításával stabilizálja az országot. Az Antant hamar rájött arra, hogy Magyarországon tárgyalópartnerként a Nemzeti Hadsereget kezében tartó Horthy Miklós jöhet szóba, aki ígéretet tett, hogy megfelelő hatalom és a románok kivonása révén mindenben segíteni fogja a követelések teljesítését. Ennek értelmében a román hadsereg 1919. november első felében először az Észak-Dunántúlt adta fel, majd november 14–16. között kivonult Budapestről és a Duna-Tisza közéről, viszont továbbra is román megszállás alatt maradt a Tisza vonalától keletre eső országrész. Horthy 1919. november 16-án vonult be csapatai élén Budapestre, majd megalakult az Antant által is elismert magyar kormány, mely a következő év elején elküldte képviselőit az első világháborút lezáró párizsi békekonferenciára. A magyar törvényhozó hatalom visszaállítása és Horthy kormányzóvá választása az új hatalmi rendszer alkotmányosságának alappilléreit jelentette.⁹

⁸ Szamos LI: 62. 1919. március 13. 3.

⁹ VINNAI GYÖZÖ (szerk.): Tanulmányok választásokról és önkormányzatokról Szabolcsban (1848–1948). Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének közleményei 13. Stúdium, Nyíregyháza, 1994. 63.

A párizsi békekonferencia utasításának megfelelően a románok 1920. február 24-én megkezdték a Tiszántúl kiürítését is, mely március 30-ra be is fejeződött. Végül 1920. június 4-én aláírták a versailles-i Nagy-Trianon palotában azt a békediktátumot, mely területe kétharmadával megcsonkította a történelmi Magyarországot.

A megyei beosztás felülvizsgálatát elkerülhetetlenné tette, hogy a trianoni békeszerződés következtében számos vármegye területének csupán kisebb-nagyobb darabja maradt Magyarország területén, amelyek alkalmatlanok voltak a törvények által a megyékre rótt feladatok ellátására, illetve nem feleltek meg a közigazgatás hatékonyabb területi szervezéséhez sem. A törvényhozás ezért 1923-ban azt a megoldást választotta, hogy a korábbi vármegyei határokat lényegében érintetlenül hagyva a legkisebb csonka megyék önkormányzati és közigazgatási szerveit összevonta, és az így kialakított területi egységek számára a közigazgatásilag egyelőre egyesített (k. e. e.) vármegye elnevezést állapította meg. 1923-ban hét k. e. e. vármegye létrehozására került sor 17 korábbi vármegye területeiből – ezek közé tartozott Szabolcs és Ung k. e. e. vármegye, valamint Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye is.¹⁰

Szabolcsban, a formálódó új vármegye élére 1922 tavaszán dr. Kállay Miklós főispán, későbbi magyar miniszterelnök került, aki hét éven keresztül látta el feladatait ebben a tisztségében, míg Szatmárban nem volt szükség új főispánra, ugyanis Péchy László 1920-tól 1931-ig a bethleni politika szellemében irányította a megyét.¹¹

1924. január 2-án történt meg Bereg és Szatmár csonka vármegyék egyesítése. A tarpai alispáni hivatalban az egyesített vármegyék helyettes alispánja, dr. Streicher Andor, megrendítő hatású ünnepség keretében vette át Gulácsy István beregi alispántól Bereg megye ősi aranypecsétjét, január 19-én pedig az újonnan kialakított vármegye törvényhatósági bizottsága megtartotta első rendes közgyűlését.¹² A háború által meggyötört Fehérgyarmat, mint nagyközség és járásszékhely igyekezett az új körülményekhez alkalmazkodni. A kiegyezés után nem sokkal, 1872-ben még 3353 lakosa volt a településnek, 1910-ben 4610, 1922-ben pedig már 224 fővel kevesebb. Megállapíthatjuk ezekből a számokból, hogy az első nagy háború, annak demográfiai következményei Fehérgyarmat esetében is jól érzékelhetők.¹³

A csonka vármegyék egyesítése mellett az 1924-es esztendő a világháborús emlékművek történetében is fontos mérföldkő volt, ugyanis ekkor fogadták el az 1924. évi XIV. törvénycikket, mely a nemzeti ünnepek közé sorolta a magyar hősokról való megemlékezést, így a törvény május utolsó vasárnapját a Hősök Emlékünnepévé nyilvánította. Nem sokkal ezután, az első világháború kitörésének 10. évfordulójához közeledve, 1924. május 31-én, szombaton felavatták Fehérgyarmat központjában az I. világháborús emlékművet. Itt érdemes megjegyezni, hogy Fehérgyarmat első közteri szobráról egészen napjainkig nem lehetett tudni, hogy mikor és milyen körül-

¹⁰ 1923. évi XXXV. törvénycikk. II. fejezet, Szervezeti változások

¹¹ CSERVENYÁK LÁSZLÓ (szerk.): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Önkormányzata, Nyíregyháza, 1993. 386.

¹² FABIÁN SÁNDOR (szerk.): Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest, 1939. 90.

¹³ TAKÁCS PÉTER (szerk.): Fehérgyarmat múltja a megtelepedéstől a II. világháborúig. Fehérgyarmat, 2013. 109.

mények között avatták fel. Sőt, az emlékmű alkotójának kiléte is sokáig a homályba merült, hiszen az akkori sajtó sem említette meg a nevét.

Még 1981-ben sem volt pontos információ arra vonatkozóan, hogy mikor és ki készítette a fehérgyarmati szobrot. Ebben az évben Kovács Ákos, a Hatvany Lajos Múzeum igazgatója az egész országot lefedő kutatást végzett az első világháborús emlékművekre vonatkozóan.¹⁴ Az országos adatgyűjtést postai úton szétküldött kérdőívek segítségével kezdte meg, s amikor Fehérgyarmatra is eljutott az említett kérdőív, dr. Perku Lajos, az akkori V. B. titkár 1981. július 7-én a következőket írta válaszelevelében a múzeumigazgatónak: „Tisztelt Igazgató Elvtárs! Az I. világháborús szobrokra, emlékművekre, emléktáblákra vonatkozó megkeresésükre közlöm, hogy városunk területén van egy I. világháborús emlékmű. Sajnos az emlékművel kapcsolatban részletes felvilágosítást nem áll módomban adni, mivel erre vonatkozóan semmilyen helytörténeti írásos, vagy más vonatkozású anyag nem áll rendelkezésemre. Az emlékművet feltehetően – idős emberek visszaemlékezése alapján – 1918-ban állították fel. Az emlékművön volt egy felirat, amely neveket és egyéb feliratot tartalmazott, de ezt a feliratot tartalmazó tábla ismeretlen körülmények között még az 1950-es években eltűnt.”¹⁵

A Tájak–Korok–Múzeumok sorozat darabjaként 1999-ben megjelent *Fehérgyarmat – látnivalók* című kiadvány is csak megemlítette, hogy a szobor Kossuth-parkban áll: „A református templom előtti parkrészen található az 1970-es Tisza-Szamosközi árvízét idéző emlékmű, Szomor László alkotása. A parkban a városközpont felé haladva a világháborús hősök emlékművét, majd az 1896-ban felavatott Kossuth-emlékoszlopot láthatjuk, végül elérkezünk a székely kapuhoz, ami Fehérvári József alkotása.”¹⁶

A 2013-ban megjelent, Fehérgyarmat város történetét bemutató átfogó településtörténeti írás sem mutatja be az emlékmű történetét, csupán egy képet közölt a szoborról, illetve a talapzatán látható domborművekről.

Ha azonban fellapozzuk a két világháború közötti időszak Szatmár megyei újságait, akkor megtalálhatjuk azokat a cikkeket, amelyek csonka Szatmár vármegye emlékmű állításairól tudósítanak. A Fehérgyarmati járás települései élen jártak ebben az akcióban, hiszen Milótán már 1922-ben emlékoszlopot, míg 1923-ban Jánkon és Majtison emléktáblákat avattak. Az újságok közül a *Szatmár és Bereg* című hetilap számolt be az 1924. június 1-jei számában Fehérgyarmat világháborús szobrának felavatásáról: „Szombaton délelőtt díszes ünnepség keretében leplezte le Fehérgyarmat nagyközség hősi halottainak emelt emlékoszlopát. Délelőtt 10 órakor ünnepi istentisztelet volt, 11 órakor pedig a ref. iskola előtt felállított emlékoszlopnál Telkes Sándor főgimn. igazgató mondott megnyitó beszédet, a község nevében pedig Megyery főjegyző¹⁷ emlékezett a hősookról, akiknek emléksobrát több küldöttség koszorúzta meg.”¹⁸

¹⁴ KOVÁCS ÁKOS (szerk.): Monumentumok az első háborúból. Népművelési Intézet, Múcsarnok, Budapest, 1985. 29. 3.

¹⁵ Kecskeméti Katona József Múzeum, Történeti-néprajzi Gyűjtemény, Történeti Adattár 7-86.

¹⁶ DERCSENYI BALÁZS (szerk.): Fehérgyarmat – látnivalók. Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára. Fehérgyarmat, 1999. 8.

¹⁷ Megyery László, Fehérgyarmat nagyközség főjegyzője.

¹⁸ Szatmár és Bereg V: 22. 1924. június 1. 3.

Ami rögtön szembetűnik az az, hogy a cikk címében kissé megtévesztően először az „emlékoszlop” szó szerepel, míg a szöveg végén – immár helyesen – az „emlékszobor” kifejezést használta a sajtó. Ha alapul vesszük a Hősök Emlékét Megőrkítő Országos Bizottság (HEMOB) által 1923-ban kiadott tájékoztatóját, akkor észrevehetjük, hogy a két fogalom között bizony markáns különbség van. Az emlékművek alakzata eszerint háromféle lehetett: emléktábla, emlékoszlop vagy emlékszobor. Az emléktáblákat templomok, községházak, iskolák falára ajánlották elhelyezni olyan helyszíneken, ahol kevesebb hős neve kerül megőrkítésre. Az emlékoszlopok, obeliszkok, gúlák tetejére szívesen ajánlották a turulmadarat, kettős keresztet, koronát, sisakot, egyéb harci jelvényeket. Nagyságát 3–10 méter magasságban határozták meg. A szabad téren felállítandó emlékoszlopokat főként városok és nagyközségek számára ajánlották. A legdrágább emlékműnek az emlékszobor számított, így ezeket csak olyan városokban lehetett felállítani, ahol nagyobb volt az áldozatkészség. „Az emlékszobrok ábrázoljanak katonákat, turáni harcosokat, Hungáriát, egyéb alakokat vagy szoborcsoportokat”, javasolta a HEMOB. A költségvetés tekintetében a HEMOB az 1923-as állapotokat vette figyelembe, ezért meghatározták, hogy a művészek, kőfaragók a búza értékében adják meg az árakat. A művészi emléktáblák ára 1923-ban 3 métermázsa, az emlékoszlopok ára 10 métermázsa, az emlékszobrok ára 30 métermázsa búzánál kezdődött. A műalkotás költségeinek előteremtése a köz feladata volt.¹⁹

A másik érdekesség, hogy nem tudjuk meg a *Szatmár és Bereg* rövid cikkéből a szobrász nevét, valamint nem kapunk képet a szobor kinézetéről sem. A mészkőből készült emlékmű alkotója a magas talapzaton egy sebesült, félig térdeplő, szinte ülő helyzetben lévő katonát ábrázolt rohamsisakban, aki egy tölgyfa cserjére rogyva, puskájának csövére támaszkodik. Az emlékmű talapzatának két egymással szemben lévő oldalán katonákat ábrázoló domborművek láthatóak – a szemközti oldalon gyalogos katonák támadása, míg a hátoldalon egy huszárroham látható. A talapzat két másik oldalára 1990-ben Fehérgyarmat Város Önkormányzata márványtáblákat helyezett el: egyikre az első világháború 39 elesett hősenek névsorát, míg a másikra a második világháborús hősök neveit írták fel. A Nagy Háború hőseit megőrkítő tábla fölött a magyar koronás kiscímer, valamint „Az 1914–1918. évi világháború hősi halottainak kegyeletes emlékezéssel Fehérgyarmat község közönsége” felirat látható.

Ha alaposan megvizsgáljuk a Magyarországon fellelhető világháborús emlékműveket, akkor azt tapasztaljuk, hogy van még két olyan alkotás, mely szinte teljességében hasonlít a fehérgyarmati szoborra. Közülük az egyik a Pest megyei Szigetújfalu községben található, ahol 1924. augusztus 31-én leplezték le a település hősi emlékművét, míg a másik a Csongrád megyei Pitvaros község, ahol 1925. november 8-án került sor a katonaszobor felavatására.²⁰ Mind a két esetben Martinelli Jenő budapesti szobrász volt az emlékművek alkotója.

Szigetújfalu és Pitvaros esetében is egy mészkőből készült emlékmű tárul elénk, melynek magas talapzatán egy sebesült, félig térdeplő, szinte ülő helyzetben lévő

¹⁹ NAGY GYÖNGYI: Héjjahalomtól Kardoskútig. Hogyan emlékezett Vásárhely külterületi lakossága a nagy háborút követő években? In: A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve, 2016. Hódmezővásárhely 2016. 139.

²⁰ Pesti Hírlap XLVII: 257. 1925. november 13. 13.

katonát látunk rohamsisakban, aki egy tölgyfa cserjére rogyva, puskájának csövére támaszkodik – akárcsak Fehérgyarmat esetében. Sőt, Szigetújfalu szobrának talapzatán ugyanazok a domborművek láthatóak, mint Fehérgyarmat esetében – huszár- és gyalogosroham –, csupán annyi különbséggel, hogy a Pest megyei község emlékművének talapzatán az ábrák a fehérgyarmatihoz képest az ellenkező oldalon szerepelnek.

A szobrok közötti hasonlóságok arra is magyarázatot adnak, hogy a művész egyszerre több megrendelést is kapott egy-egy településtől és a fesztett határidők betartása miatt csupán minimális módosításokat tudott végrehajtani az alkotásokon. Itt érdemes megjegyezni, hogy ebben az esetben a fehérgyarmati emlékmű volt az első és egyben mintaadó alkotás is a később felavatott szobrok számára.

Ezek alapján megállapítható, hogy a fehérgyarmati szobor is Martinelli Jenő munkája volt. A fővárosi szobrász 1886. október 3-án született Budapesten. A Képzőművészeti Főiskolán végzett, többek között apjának, Martinelli Antalnak és Radnai Bélának volt a tanítványa. Hosszabb tanulmányutat tett Párizsban és Rómában. 1911-ben volt az első önálló kiállítása a Múcsarnokban, később rendszeresen állított ki itt és a Nemzeti Szalonban. 1921-től számos díjat nyert (Állami-díj, Halmos Izor-díj), művei nemzetközi kiállításokon is megjelentek. Főként akadémikus szellemű képmásszobrokat, aktokat, vallásos szobrokat és plaketteket mintázott. Több műve látható a Széchenyi fürdőben és tőle származik a szegedi Pantheonban Apáczai Csere János emlékműve.²¹

Ezen kívül számos síremlék és mintegy 14 világháborús hősi emlékmű elkészítése is az ő nevéhez fűződik. Ezek közül az első ismert alkotását 1923 augusztusában leplezték le a Tolna megyei Döbrököz községben, majd még az év őszén felavatták második ilyen jellegű művét, a ma Salgótarján részét képező Zagyvapálfalva községben. Ezek után következett Fehérgyarmat, majd Tiszapüspöki, Csanádalberti, Szigetújfalu, Zirc, Pitvaros, Jászládány, Mátraszele, Ambrózfalva, Budakeszi, Kőtelek és Bácsalmás települések.

A fehérgyarmati I. világháborús emlékmű a második világháború végéig minden évben a nemzeti ünnepek, különösen a Hősök Emléknapjának kiemelt helyszíne volt. Erről tanúskodnak a korszakban született újságcikkek is. Ezek az írások azért is fontosak, mert betekintést nyújtanak a korabeli Fehérgyarmat életébe és megismerhetjük azokat a szereplőket, akik részesei voltak a megemlékezésnek. Az első ilyen cikk a *Szatmár és Bereg* című újság 1926. június 13-i számában jelent meg, amely dr. Baltazár Dezső református püspök fehérgyarmati látogatásáról tudósított: „Május 30-án vasárnap, a csonka megye egyik, politikailag és egyházilag kiemelkedőbb pontjának, Fehérgyarmatnak volt szentelve, ahol a községi előjáróság élén, a majdnem teljes számmal megjelent vármegyei vezetőség és a város felekezeti különbség nélkül együtt ünnepelt a több, mint negyedfélezer lelkes, virágzó református egyházzal. A délelőtti Istentiszteleten, amelynek közönségét a zsúfolásig megtelt templom képtelen volt befogadni, a főjegyző bibliaolvasása és imádsága után a püspök mondott szívekiható prédikációt. Délben közebed volt a kaszinó összes termeiben, több mint 220 terítéssel. Ott voltak a vármegye vezető emberei, élőkön a főispánnal és alispánnal,

²¹ ÉBER LÁSZLÓ (szerk.): Művészeti Lexikon L-Z. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1935. 90.

az egyházmegye lelkészei nagyszámmal, többen feleségeikkel és még sokan mások. Lelkes köszöntőket mondtak a kiváló püspökre, mint hű főpásztorra, a főispánra, mint a vármegye nagyszerű első emberére és még többekre. Éltették a lelkek összeharátkozását, a lelki és világi vezetők nagyon kívánatos harmóniáját. Délután pedig éppen hősök emlék vasárnapja lévén, a község hősi halottainak emlékműve előtt a püspök mondott imádságot és Révész főjegyző beszédet. Különösen kiemelendő, hogy Barta Mihály fehérgyarmati róm. kath. plébános nemes hangú üdvözléssel jelent meg a püspök előtt egyházközsége nagyobb küldöttsége élén.²²

Az 1930. május 25-i Hősök Emléknapján megtartott megemlékezésről is a *Szatmár és Bereg* című újság számolt be: „Fehérgyarmat község társadalma is felekezeti különbség nélkül ünnepelte meg a világháború elesett hőseinek emlékezetét. A kegyeletes ünnepséget díszes külsőségek között rendezték meg a Hősök Emlékszobra előtt. Az emlékkőre hatalmas nemzetiszín-szalagos koszorút helyeztek, majd pedig színes mezei virágokkal díszítették fel. A római katolikus, református és izraelita hitközség templomaiban kegyeletes és mély hazafias érzéstől áthatott emlékbeszédet mondtak.”²³

A következő évi Hősök Emléknapi megemlékezésről szintén részletesen beszámolt a csonka Szatmár vármegye hetilapja: „Fehérgyarmaton délelőtt valamennyi felekezet templomában ünnepi Istentisztelet volt a világháború elesett hősi halottainak emlékére. Fél 12 órai kezdettel pedig a „Hősök emlékszobra” előtt emlék-ünnepélyt rendezett a magyar hősök emlékezetét megbecsülő hazafias közönség. A virágokkal díszített emlék körül mintegy ötszázan szorongtak. Az ünnepély a Himnusz éneklésével vette kezdetét. Az ünnepi beszédet Bartha Mihály róm. kath. plébános mondta. Remekbe készült beszédét hatalmas tapsvihar és éljen kísérte. Móra Lászlónak a *Hősök ünnepén* című versét Bilkay István m. kir. pénzügyőri fővigyázó szavalta. Szavalt még Bartha Mariska. Mindkettőjük szavalatát tapssal köszönte meg az ünneplő közönség. Végül az Országos Frontharcos Szövetség helyi alakulatának vezetője Dr. Kormány Sándor ügyvéd mondott közvetlen szépségű, lendületes beszédet. Megyery László főjegyző a község koszorúját tette le a szobor lépcsőzetére. Koszorút helyeztek még el a hadiözvegyek és árvák is. Az ünnepség a Szózat hangjaival ért véget pontban 12 órakor.”²⁴

A következő évben, 1932. június 5-én még Szabolcs vármegye újsága, a *Nyírvidék* is tudósított a Fehérgyarmaton megtartott megemlékezésről: „A világháborúban elesett magyar hősök emlékére a község elöljárósága vasárnap délelőtt fél 12 órakor nagyszabású ünnepet rendezett a ref. iskola előtti Hősök emlékköve előtt. Az ünnepségre felvonult a levették díszszázada vitéz Ötvös Károly levante főoktató parancsnoksága alatt. Ott láttuk a főszolgabírórság, m. kir. állampénztár, m. kir. járásbírórság, m. kir. pénzügyőrség, m. kir. csendőrség képviselőit és a város úri társadalmának színe-javát. Felvonult a helyi Frontharcos Csoport képviselőiben mintegy negyven frontharcos Dr. Ascher Kálmán és vitéz Gacsályi Zoltán elnökök vezetésével. Az ün-

²² Szatmár és Bereg VI: 25. 1926. június 13. 1.

²³ Szatmár és Bereg X: 23. 1930. június 8. 6.

²⁴ Szatmár és Bereg XI: 23. 1931. június 7. 4.

nepséget a Himnusz eléneklése nyitotta meg. Majd Szombathy Bertalan ref. s. lelkész mondotta el ünnepi beszédét. A Református dalárda *Nyugosznae ott a hős fiait* énekelte Hajdú Gusztáv karnagy vezényletével. Bilkay István pénzügyőri fővigyázó, tart. hadapródjelölt Szatmári diák *Jeltelen sírok* című költeményét szavalta et a tőle megszokott lendülettel és színes hanghordozással. A költemény szavait percekig tartó taps követte. A község koszorúját soha el nem múló megemlékezés jeléül Szaplanczay Ilonka helyezte el rövid beszéd kíséretében. A gyönyörűen elmondott beszédet az ünneplő közönség tomboló tapssal fogadta. A helyi Frontharcos Csoport koszorúját Fodor Jenő ref. iskolai igazgató, bajtárs helyezte el tömör ünnepi beszéd kíséretében. Mondatai történelmi erejű neveket, hősokeket emeltek a szívek pajzsára. Zúgó, hatalmas éljen kísérette szavait és a Frontharcos Csoport tagjai felemelt jobb kézzel vigyázz állásban hódoltak a Hősök neveinek említésekor, a magyar reménység diadalmasan fénylő csillagainak emlékköve előtt. Az ünnepség fél 1 órakor a Szózat eléneklésével ért véget.²⁵

A Szatmár és Bereg 1934. június 3-i számában ismét részletesen beszámoltak a Hősök Emléknapján megtartott megemlékezésről: „Fehérgyarmat társadalma is méltóan megünnepelte a hősök emlékét. A református iskola előtt felállított hősök szobra előtt nagy számú közönség gyűlt össze tiszteletadásra. Az ünnepély a Himnusz hangjaival kezdődött. Utána Báthory Rózsika Szabó Károly *Hova lettek?...* című költeményét szavalta el. Utána az Önképző Tűzoltóegyesület zenekara gyászindulót játszott, majd Ladányi Imre ref. s. lelkész mondott magas szárnyalású és nagyhatású ünnepi beszédet. Beszédében megkapó hasonlatokkal emlékezett meg a hazaért, elhalt, névtelen és ismert hősokekről. A beszéd után a Református Dalárda éneke következett, majd Lukács György Gyula diák: *Boldog szunnyadó* című gyönyörű költeményét szavalta el. Az ünnepély utolsó száma a Hiszekegy volt. Játszotta az Önkéntes Tűzoltóegyesület zenekara. Ezután az emlékmű koszorúzása következett. A község társadalma részéről Nagy Erzsike helyezte el koszorút. A frontharcosok részéről Schick Jenő ig. főmérnök rövid, de gyönyörű beszéd keretében koszorúzta meg a hősök emlékoszlopát. Az ünnepély a Szózat hangjaival záródott.²⁶

A fehérgyarmati I. világháborús emlékmű az évtizedek során szakrális kegyhellyé változott, amely az idegen földön harcoló és elesett magyar katonák emlékét jelképezi. A szobor alatt elhelyezett friss virágok és koszorúk, a mindenszentekkor meggyújtott gyertyák is azt bizonyítják, hogy igazi rendeltetését éppen napjainkban tölti be. 2014 őszén, az első világháború kitörésének 100. évfordulója alkalmából Fehérgyarmat Város Önkormányzata pályázati forrásból felújította a szobrot. A ma már hófehér színben pompázó, festett címerrel ékesített talapzaton térdelő, puskájára támaszkodó katona méltó módon állít emléket Fehérgyarmatnak a világháborúban elesett hősei előtt.

²⁵ Nyírvidék LIII: 125. 1932. június 5. 9.

²⁶ Szatmár és Bereg XIV: 22. 1934. június 3. 3.

SZILÁGYI LÁSZLÓ

A háromszor született iskola

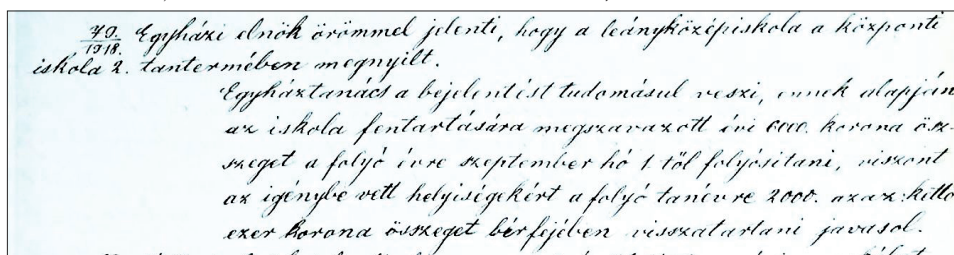
A 100 éves Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium alapítása és államosítása (2.)

Az első tanévek

A nyíregyházi evangélikus egyháztanács 1917. szeptember 19-i jegyzőkönyve örömmel tudatja, hogy a leányközépiskola az elemi iskola 2. tantermében megnyílt!

A leánygimnáziumok tanterve lényegében megegyezett a fiúgimnáziumok tantervével, azzal a különbséggel, hogy a görög nyelvet nem, latint is csak az ötödik osztálytól kezdve tanítottak, s megjelent az ének, a rajz és a kézimunka oktatása is. Az érettségi bizonyítványok természetesen jogosítottak a felsőfokú tanulmányokra is.¹

Az iskola léte nagyban függött a rendelkezésre álló anyagi forrásoktól, ezek pedig igen szűkösek voltak. Az iskola fenntartására megszavazott évi 6000 koronát már az első évben folyósította is a helyi egyház (ebből a helységekért, azok fűtéséért, világításáért bér fejében 2000 koronát kívánt visszatartani).²

Ugyanakkor illúziók vezették a püspököt, s az egyház megpróbálta önmagát is hermentesíteni: amikor Geduly Henrik válaszol az alapításért neki köszönetet mondó

¹ <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1354.html#1358>. FEHÉR KATALIN: Oktatásügy. In.: Magyarország a XX. században. V. kötet. Szekszárd, 2000. Babits Kiadó, 458. Összességében is 1914-ben csak 195 középiskola működött az országban.

² Nyíregyházi evangélikus egyháztanácsi jegyzőkönyv 1917. szeptember 19-i ülés, 79. sz. (493.) a Leányközépiskola megnyitásáról, s ugyanerről a szeptember 30-i képviselőtestületi ülés jegyzőkönyve (53. sz. (496.) A 493. oldalon elírásból az 1917. év helyett az 1918-as évszámot találjuk a jegyzőkönyvi számok mellett. A fűtésre és világítása a 2000 korona fejében 2-2 öl fát adott az egyház az első tanévben. Nyíregyházi evangélikus egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1917. október 29. (86/1917. 498.).

képviselőtestületnek, abban reménykedik, hogy „a megindult iskola virágozni és az egyház minden további anyagi áldozata nélkül fejlődni fog.”³

1921-ben is még a központi elemi iskola felső szintje adott helyet a leánygimnáziumnak, de már gondolkodtak volna végleges elhelyezéséről, mert a négy tanterem biztosítása gondot jelentett az elemi iskola számára, s áprilisban vonakodtak is átadni az egyiket.⁴ Ekkor még a püspöki hivatal titkári szobáját is ideiglenesen használhatták a lányok. Mindennek megvolt az „ára”: a leánygimnázium terhére alkalmas hangfogó felszerelését kérték az ajtóra, az iskolai tantermekért az egyházközség 1000 korona bérleti díjat szedett volna be, sőt „kárpótlásul” a szintén használatba vett elemi iskolai szolgálati helyiségért („szolgálatásért”) villanycsengőt kellett volna beszerezniük.⁵

Az anyagi terhek feletti méltatlan osztozkodással hozható összefüggésbe báró Buttler Sándor lemondása az iskola felügyelői és az igazgatótanács elnökségéről 1921. május 6-án. Az elnököt külön bizottság kérte maradásra, s ő csak úgy vállalta ismét a tisztséget, ha a képviselőtestület „a leánygimnázium jogos és méltányos igényeit a szívéen viseli”.⁶

Az anyagi nehézségekkel magyarázható, hogy az eredeti tervek helyett a felső leányiskolai tagozat nem jött létre, s az e helyett létrehozott felsőkereskedelmi ágazat is csak 1918–19-ben működött, majd megszűnt.⁷ Az iskola kizárólag leánygimnáziumként működött tovább.

A szülői-tanulói érdeklődés igazolta a várakozásokat: már az első évfolyamba 26-an az ötödikbe 38-an iratkoztak be. Dr. Popini Albert igazgatásával két tanárnő, Kálmán Piroska, Reguczky Ilona és négy óraadó, Busitiáné Nikola Kornélia, Kozák István, Szalay Sándor és Trajtlér Anna tanította a lányokat. Az első tanévet 61 tanuló fejezte be 1918. június 20-án.

Az első évek próbára tették a tanári kart. Ebben a háború okozta nehézségek, a járványos megbetegedések éppúgy szerepet játszottak, mint a politikai, ideológiai változások.

1918 nyarán, őszén a spanyolnátha (az influenza) szedte áldozatait szerte a kontinensen. Nyíregyházán is nagy volt a megbetegedések, halálesetek száma, októberben egy hétig szünetelt a tanítás.⁸

A legjelentősebb politikai változást az őszirózsás forradalom, az ország elleni antant támogatással indított román, cseh, szlovák és szerb támadások jelentették, majd a proletárdiktatúra. A Forradalmi Kormányzótanács állami tulajdonba vette az iskolákat. A tantestület egy része, s Popini Albert igazgató a változások híve lehetett, pontosabban azok ígéretében reménykedett. A Tanácsköztársaság Budapesten megszüntette az

³ Az alapításról ld. Geduly Henrik: A nyíregyházi ág. h. ev. leányközépfiskola megalapításának története. In.: A Nyíregyházi Ág. Hitv. Evang. Leányközépfiskola értesítője az 1917–18., 1918–19. és 1919–20. iskolai évekről. Közzéteszi Adorján Ferenc. Nyíregyháza, 1920. Nyíregyházi evangélikus egyháztanácsí jegyzőkönyv, 1917. június 10. 1917/38. sz. 484.

⁴ Nyírvidék, 1921. szeptember 4. 200. sz. 2. Nyíregyházi evangélikus egyháztanácsí jegyzőkönyv, 1921. április 24. 38. sz. 716.

⁵ Nyíregyházi evangélikus egyháztanácsí jegyzőkönyv, 1921. június 11. 83. sz. 730.

⁶ Nyíregyházi evangélikus egyháztanácsí jegyzőkönyv, 1921. április 24. 38. sz. 717., 1921. május 14. 47. sz. 720., valamint 1921. június 11. 57. sz. 724.

⁷ HORVÁTH SÁNDOR: A Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium története. In: 50 esztendő. A Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium jubileumi évkönyve. 1967. 6. [Horváth, 1967]

⁸ Nyírvidék, 1918. október 3. 223. sz. 3.

iskolai hitoktatást, a „vallás tanítását.” A megyében még tartottak, tarthattak órát a lelkesek és papok, de a sajtó már követelte, hogy a „régí rendhez leggörcsösebben ragaszkodók”-at hallgattassák el. A Leánygimnáziumban Molnár Kálmán római katolikus hitoktató, a 6. osztályban, a tanári szobában tartott tanítási órán kimondott szavainak fültanúja volt két tanárkolléga is: „vagy lever bennünket az antant és ezzel együtt leveri a szocialista aspirációkat... vagy a szocialisták győzedelmeskednek és érvényre juttatják eszméiket. A vallásos ember nem lehet forradalmi lelkületű...”. Jelentésük hamar elkerült az igazgatóhoz, aki vizsgálatot rendelt el a hitoktató ellen!

A koreográfia a későbbi évtizedekből jól ismert módon zajlott: a hitoktató beismerte, hogy „hibázott”, órát kellett tartania immár forradalom párti szellemben az igazgató jelenlétében, a városi direktórium pedig „kivételesen eltekintett” a szigorúbb megtorlástól és nem állította forradalmi törvényszék elé, hanem a nyilvánosság előtt bélyegezte meg.⁹ Az eljárás azonban őt is és a közvéleményt is arról győzhette meg: a magyarországi szocializmus valóban vallásellenes.

Az eset ugyanakkor igazolja: a vidéki értelmiség egy része ekkor már a forradalmi változásoknak is híve volt, anélkül, hogy tartalmával igazán tisztában lett volna. Hogy mindezt hogyan lehetett összeegyeztetni az iskola indíttatásával, szellemiségével és az addigi egyházi támogatással – megítélését az olvasóra bízom. Ahogyan ezt tette – az ország közvéleményére apellálva – Popini Albert is, aki május 11-én lemondott igazgatói tisztről. Az ellenforradalmi korszak kezdetén, 1920. július 20-án egyházmegyei törvényszék elé idéztek, s leánygimnáziumi tanári állásából is elmozdítottak. A tárgyaláson elhangzott: a Bessenyei Körben és a város művelődési életében megérdemelt tekintélyt vívott ki magának, megalapította a *Szabolcs* c. szabadkőműves nagypáholyt, amelynek mestere lett, a Tanácsköztársaság hatalomátvétele után belépett a Szociáldemokrata pártba – ez utóbbi lépéseivel azonban éppúgy szerzett magának barátokat, mint ellenségeket, s „a nyíregyházi társadalom egységét bontotta meg”. A vád szerint Popini a Tanácsköztársaság alatt fegyveres szolgálatra is vállalkozott (de ezt a direktórium elutasította), a piricsei tanácsválasztáson pedig elnöki tisztséget látott el, s ezzel a proletárdiktatúrát „tettleg szolgálta”. Az ítélet indoklása szerint összességében „a fennálló hazai és egyházi törvények ellen cselekedett.” Popini Nyíregyházát is elhagyta, Debrecenbe telepedett le,¹⁰ 1930-ban halt meg. 1945-ben özvegyét és ezzel tulajdonképpen őt rehabilitálta Dálnoki Miklós Béla kormánya.¹¹

A háború után – más okból – még egy veszteség érte a nyíregyházi oktatásügyet. A leánygimnázium alapítóatyái közül a város polgármestere, Balla Jenő (1869–1919) hunyt el. Eredeti nevén Sztempák Jenő kezdetben az árvaügyekkel foglalkozott, gazdasági és adóügyi tanácsos volt. A tehetséges, zeneszerető ember 1915-től töltötte be a város vezetői tisztségét, de ekkor már egyre különösebb, megalomán tervekkel állt elő: az Alpar Ignác tervezte városi Színházat is lebontatta volna, hogy egy még nagyobb

⁹ Nyírvidék, 1919. április 1. 73. sz. 2.

¹⁰ Az 1920. július 22-i fegyelmi ügyről: Nyírvidék, 1920. július 24. 167. sz. 2. Debrecenbe költözéséről: Horváth, 1967. 7.

¹¹ SZÜCS LÁSZLÓ: Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.-1945. november 15. „A” kötet (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 28. Budapest, 1997. 676. 26. lábjeget. Levéltári hivatkozása: MOL XIX-K-1-b 1945-6520.

építsen (bár az is kihasználatlan volt), újabb szinttel akarta megemelni a városházát és a Korona épületét... Az alispán részéről fegyelmi eljárás indult ellene, s idegállapota miatt klinikákon, elme- és idegyógyintézetekben ápolták. A család gyámság alá is helyezte, a fegyelmi helyett pedig nyugdíjazták, sőt közveszélyesnek minősítve végül Nagykállóba szállították: az ottani elmegyógyintézetben tengődve, szenvedve halt meg 1919. március 27-én.¹² Legmaradandóbb, a háborús körülmények között sokak szemében „örült”, de mégis értékteremtő és értékálló tette volt a leánygimnázium megalapítása.

Ekkor az iskola léte is veszélybe került: a megszálló román csapatok az iskolában megtelepedtek egy időre, dr. Moór Elemért Brassóba internálták, az ideiglenesen kinevezett igazgató, Reguczky Ilona pedig csak egy évig látta el feladatát. Mivel a forradalom alatt az iskola politikai értelemben „kompromittálódott”, voltak, akik már megszüntetése mellett érveltek a városháza és a fenntartó egyházközség részéről.

Sokkal jelentősebb volt azonban a leánynevelés ügye annál, mintsem hogy két év forradalmi és ellenforradalmi megrázkódtatásai hosszú távon befolyásolják az iskola jövőjét!

Az igazgató tanács által ekkor kinevezett Adorján Ferenc – magyar–vallástan szakos tanár, az ev. főgimnáziumi tanára – 1933-ig tartó igazgatósága alatt az iskola helyzete megszilárdult, az intézet szervezeti keretei teljesen kiépültek. Az igazgató mellett 14 tanár (fele-fele arányban nők és férfiak), pl. Fehér Gábor, Fehérné Popovits Margit, Polster Erna, Ambrózy Géza stb. valamint 5 hitoktató tanított.

Tanulói létszáma folyamatosan nőtt: a második tanév 145 főnyi diáklétszámáról, 1920–21-ben – immár valamennyi évfolyamon egy-egy osztállyal – 204 főre, 1943–44. tanévben 322-re. Pedig sokan abbahagyták tanulmányaikat, jellemzően 14 évesen, az ötödik osztályban. Az első évfolyamot általában 40 körüli osztálylétszámokkal kezdték (de volt 20 fős és 61 fős kis elsős osztály is), a nyolcadik évfolyamot viszont 21 fő körüli létszámmal zárták. Volt olyan év, hogy csupán 8, de volt, amikor 37 maturanda hagyta el sikeres érettségivel az intézményt.¹³ Az első érettségit 1921-ben tették le.

A tanítás–nevelés intézményi feltételei

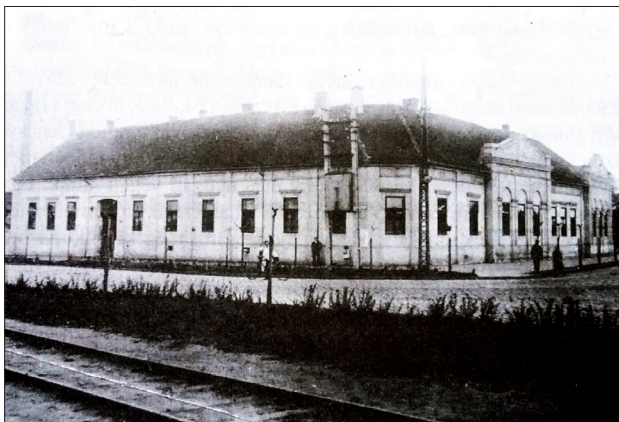
Hosszú ideig gondot jelentett a tanárhiány, a helyettesítések magas száma és a megnövekedett létszámú diákság elhelyezése: saját épület híján 1920-ban az ev. (Kossuth) főgimnázium épületében, utána a statusquo izraelita hitközség iskolájában, majd az evangélikus elemi iskola három tantermében és a püspöki iroda két szobájában tanulhattak, összesen öt helyiségben. Az ideiglenes helyzetben a megoldást a nap megbontása jelentette: a tanítás váltakozva folyt a nap folyamán: délelőtt öt osztály tanult, délután pedig három – s ez így maradt 9 éven át.

¹² M. OBERLÄNDER ERZSÉBET: Három nyíregyházi polgármester. Adalékok a nyíregyházi Bencs-család egyik ágának történetéhez, 333–335. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/321-347.pdf>

¹³ Az iskola népessége az 1920–21. tanévtől 1943–44-ig. In: A nyíregyházi Ág. Hitv. Evang. Geduly Henrik Leánygimnázium évkönyve az 1942–43. iskolai évről az iskola fennállásának 26. esztendejében. Közzéteszi Weiszter Gyula igazgató. Nyíregyháza, 1943. 37.

Az 1935–36-os tanévig az iskolai évkönyvek címe: A nyíregyházi Ág. Hitv. Evang. Leánygimnázium értesítője az (adott) iskolai évről. Szerkesztője 1919–1933-ig Adorján Ferenc igazgató. [Evangélikus Leánygimnázium évkönyve]

A felemás állapotok az 1926–1927-es tanévben az iskola, fennállásának 10. évfordulóján szüntek meg. 1926. szeptember 18-án költözhetek a Széchenyi utca 50. számú úgynevezett Huszár-épületbe.¹⁴ A tanévet már itt nyitották meg a „Jövel Szentlélek Úristen” kezdetű evangélikus énekkel, melynek dallama a nyíregyházi füleknek az Evangélikus Nagytemplom harangjátéka révén is ismerős lehet.

Az Evangélikus Leánygimnázium egykori épülete, a Huszár-épület (1925–1935) a Széchenyi utca 50. sz. alatt

Természetesen elhangzott a két világháború közötti időszak tanórakezdeti imája is: „Hiszek egy Istenben, Hiszek egy hazában,/ Hiszek egy isteni örök igazságban,/ Hiszek Magyarország feltámadásában!” Ennek megfelelően kívánta Szohor Pál egyházi felügyelő, hogy istenfélő, emberszerető, munkakedvelő ifjúság növekedjék itt „Nagymagyarország feltámasztásának harcos csapata!”¹⁵

A házat a város adta bérbe; valamikor az 1860-as években épült korcsmának, „Huszárka” illetve Vig Huszár nevű korcsmaként/vendéglőként ismerték, a 20. század elején 14-es k.u.k. huszárezred irodái és lakások voltak itt, 1914-től a tanítóképző internátusa, az 1960-as években pedig az 1. sz. Benczúr Gyula Általános Iskola. (A buszpályaudvar kialakításakor, 1985-ben bontották le a patinás épületet).¹⁶

A leánynevelő intézet vezetősege, az első bennlakó növendékek

Pisszer János ingyenesen elkészített tervei szerint és Hauszki János építőmester önzetlen munkájának köszönhetően, a 700 négyzetméteres épületet átalakítva és kibővítve egy tanteremmel, immár el lehetett helyezni a 10. tanévben beiratkozott 258 tanulót. Előnyeként említették,

¹⁴ Evangélikus Leánygimnáziumi évkönyve, 1926–27. 16.

¹⁵ Uo. 17.

¹⁶ A fénykép forrása: Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák. Újabb híradások a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza, START Rehabilitációs Vállalat és Intézményei, 1997. 63. A Vig Huszár vendéglőről: Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára [MNL.SZSZBML] Margócsy József jegyzetei (kézirat), Vig Huszár.

hogy a lányok még esős időben is tartózkodhattak a szabadban, hála a fedett (oldalt nyitott) folyosónak. Az épület átadását így kommentálta a sajtó: „az ág. ev. leányfőgimnázium oktató-nevelő munkájának kiválóan megfelelő, új otthona a kultúrának.”¹⁷ Elismerően szólnak „a népes és a maga nemében pótolhatatlan nyíregyházi leány középiskola”-ról. A jó levegőt biztosította az iskola területén négy vadgesztenyefa, két ezüstnyír és tizenkét zöldjuhar¹⁸ és a mellette elterülő Népkerthoz tartó ligetes területe, míg a civilizáció dinamikus erejének hangját adta a mellette húzódó vasút.

Amikor az 1926. évi XXIV. törvénycikk a leányközépsiskolák sorában a gimnázium mellett létrehozta a leánylíceumot és leánykollégiumot, az Evangélikus Leánygimnázium líceummá kezdett alakulni, így a latin helyett művészettörténetet és egy modern nyelvet oktatott. (A gimnáziumban is tanítottak ugyanakkor két modern nyelvet, németet és franciát). Adorján Ferenc igazgató már 1927 januárjában írásban kérdezte meg a szülőket, hogy a két iskolatípus közül melyiket tartják megfelelőbbnek „helyi társadalmunk szempontjából”. (Az írásbeli forma oka az volt, hogy a szülői értekezletek „gyér látogatottságúak” voltak.) A felhívást a Nyírvidék lapban is közzé tették.¹⁹ A szülők minden lehetőséget meg akartak adni a leányok továbbtanulására (bár mindkettő jogosított erre, de az eltérő profil miatt vagy különbözeti vizsgát kellett tenni, vagy utólag az egyetemen kellett pótolni a hiányokat) így kérésük folytán a harmadik évben az iskola visszatért a gimnáziumi formához.

Az iskolafenntartó Nyíregyházi Evangélikus Egyház az 1932–33. tanévben az egyik legnagyobb tantermet tornateremmé bővítette, majd külön rajztermet hoztak létre a várostól megvásárolt, korábban vámkirendeltség célját szolgáló épületben.

Évtizedes takarékoskodás után a fenntartói, az állami, volt tanulói és szülői segítséget is igénybe véve Weiszer Gyula igazgatósága alatt 1935. szeptember 9-én az új tanévet már egy új épületben, a Jósza András utca 2-6. szám alatt kezdhették meg.

Az elemi iskola épülete, egyben a gimnázium első ideiglenes helye és a saját épület a Jósza András utca 2–6. sz. alatt (ma a Nyíregyházi Vasvári Pál Gimnáziumnak ad otthont)

1939-ben készült el a tornaterem.

Az épület államosításkor felvett jegyzőkönyv szerint a Jósza András utca 2-4-6. sz. alatt három épület állt. Telke 1037 négyszögölnyi volt (85×40 m méretű). A 2. sz. alatti főépület épült 1935-ben. Itt 7 tanterem, tanári és igazgatói szoba, két mellékhelyiség és egy különálló tornaterem volt. A termeket vaskályhával (két helyen cse-

¹⁷ Nyírvidék, 1926. augusztus 31. 196. sz. 4. A gimnázium 1943-44. évkönyve szerint az egyház a város egyik legszébb helyén két egymás mellett lévő házat vásárolt meg, 1932-ben ezek mellett egy üres saroktelket, ahol 1935-ben épült fel a modern iskolaépület egy része. 1939-ben épült hozzá a tornaterem. A kollégiumot 1941-ben adták át. Evangélikus Leánygimnázium évkönyve, 1943-44. 3.

¹⁸ MNL.SZSZBML. Margócsy József jegyzetei. Evangélikus... címszó alatt.

¹⁹ Nyírvidék, 1927. január 30. 24. sz. 3.

répkályhával) fűtötték be, s egy részében már házi vízvezeték is volt. A folyosók, a termek világosak, jól szellőztethetők voltak, de az egész épület befejezetlen volt, hiszen a tervezett nagyobb épület egyik szárnya volt ez. Ásott kútjának vize ivásra nem volt alkalmas, udvarát is elég kicsinek mondják, az épület előtt viszont volt egy kis előkertje.

A Jósa András utca 4-6. sz. alatti további két egybeépült melléképület még korábban, 1920-ban vályogból vagy használt anyagokból készült, s a jegyzőkönyv szerint nem volt elég világos, a falak is nedvesedtek. Itt 3 tanteremben tanulhattak a diákok, s igénybe vehették a könyvtárat, olvasót, a fizikai és természetrajzi szertárakat. Az altiszti lakás szintén itt volt.

A megújulás az iskola nevének megváltoztatását is magával hozta. Az iskolaalapító Geduly püspök halála után 1937. április 6-án engedélyezte a minisztérium, hogy a gimnázium felvegye a Nyíregyházi ág.h. ev. Geduly Henrik Leánygimnázium nevet. Az iskola munkáját az odalátogató kerületi főigazgató így jellemezte: „...itt a tanítás és nevelés munkája állandóan fejlődően folyik, szinte mindig forr és erjed, amiből szakadatlanul újabb pedagógiai kezdeményezések tisztulnak ki.”

Az 1940-es években már az ország legnépesebb evangélikus leánygimnáziuma volt.²⁰ (Ahogyan a Kossuth a legnépesebb fiú gimnázium). 16 tanár nevelt, tanított 301 diákot.

1941-ben egy 30 fős kollégium („internátus”) is létesült a Jósa András u. 4-6. számú házak átalakításával, de a háború után már nem nyílt meg.

Az iskola létszáma viszont a háború után jelentősen megugrott: 1945 után a két első évfolyamon már párhuzamos osztályokat indítottak. 1947-ben 11 tanterem, 1 tornaterem, 1-1 ifjúsági szoba állt a diákok rendelkezésére.

Tanulmányi eredmények, színvonal

Az iskola negyedszázadát számokban tanára, Ambrózy Géza, a kitűnő matematikus, az igazgatótanács tagja és jegyzője, az egyházközségi képviselőtestület és több evangélikus egyesület tagja összegezte, akinek márványtáblája, most a gimnázium falán látható.

Az 1917–41 közötti huszonnégy évben összesen osztályozott 5871 tanuló 22,8 százaléka jeles, 36,4 százaléka jó, 34,5 százaléka elégséges volt, de nem volt kevés az elégtelenek aránya (6,3%) sem. (A gyakorlatban tehát négy jeggyel, 1 = jeles, 2 = jó, 3 = elégséges, 4 = elégtelen osztályoztak.)

Az érettségik szépen sikerültek. 1941–42-ben az Evangélikus Geduly Henrik Leánygimnáziumban 29 tanuló közül 13 tanuló érettségizett kitűnő és jeles eredménnyel.²¹ A 45 százalékos eredmény az országban legjobbak között volt. A színvonal később még nőtt is: az 1947. évi érettségén a diákok 50 százaléka ért el kitüntetéses eredményt.²²

²⁰ Tiszai Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyvei 1940–1952. 1943. szeptemberi jegyzőkönyv. Püspöki jelentés a tiszai kerület 1943. évi közgyűlése elé. 16.o.

²¹ AMBRÓZY GÉZA: Az iskola negyedszázada számokban. In: Evangélikus Leánygimnázium évkönyve, 1941–42. 25.

²² MNL SZSZBML, Margócsy József jegyzetei. Evangélikus... címszó alatt. Szak. 150/151.

Az első érettségi feladatokat az évkönyvek megőrizték:

1921-ben magyar nyelvből *A megcsónkított Magyarország gazdasági és kulturális jövője* címmel kellett fogalmazást írni, latin nyelvből és irodalomból *Bellum Jugurthinum* részletét (Micipsa beszéde Jugurthához) fordították, német nyelv és irodalomból műballadát fordítottak magyarból németre. (1926-ban pl. szabad tételként mutatták be *A német és a magyar kultúra érintkezéseit*, valamint magyarról németre fordítottak egy, Luther Márton világtörténeti jelentőségéről szóló írást.) Mennyiségtanból az érdekesség kedvéért közlöm a feladatot – több feladat nem is volt! Ha tetszik, próbára lehet tenni magunkat!

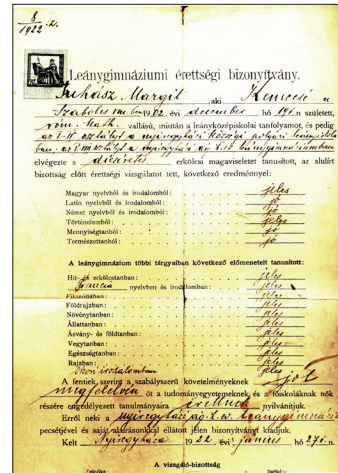
A mennyiségtanból: 1) Az atya leánya születésekor és születésének minden évfordulóján 4200 K-t helyez el gyermeke 18 éves koráig, hogy az a kamatok kamatjával megnőtt összegből 24 éves korától 50 éves koráig minden év végén egy bizonyos járnlékot étvezhessen. Mekkora ezen járadék $4\frac{1}{2}\%$ kamatokkal számítva?

Jellemző az 1926/27-es tanév irodalmi tétele is: Hazafias költészetünk a hanyatlás korában. A felsőbb (V–VIII. osztályok) évfolyamokban a tanév során 7-9 fogalmazást kellett írniuk a diákoknak. Tematikájuk a romantika irodalmát célozta meg (Vörösmarty, Arany művei), de elemezték egy Kossuth-beszéd szerkezetét, szónoki beszédek megírásának feladatával is megküzdöttek (március 15-i ünnepély, hősök emlékművének leleplezése). Az esszéekben – a kor diktálta módon – Mohács és Trianon kerültek egymás mellé, de bemutathatták legkedvesebb olvasmányaikat is.²³

Az iskola szellemisége, légköre

A nevelés célját a két világháború között „az evangélikumi szellemtől áthatott magyar leánylélek kialakítása” jelentette. A patetikus hangvétel a kor jellegzetessége, de a „leánylélek” kifejezés mégsem véletlen. Weiszer Gyula igazgató rögzíti, hogy nem szabad és nem is lehet tömeglelkek nevelésére törekedni: az iskola minden megnyilvánulása lélekformáló, ahol – mint mindenütt – érvényesülnek a lélektani szabályok: minden egyes szó és tett nyomot hagy a lélekben és – szemben a fizikai valósággal – egy és ugyanazon ok más és más eredményt hoz.²⁴

Az iskola akkori légköréről Margócsy József közölt könyvében személyes hangú részleteket. Megtudhatjuk, hogy az akkori fiúgimnáziumbeli diákok számára furcsaság volt, hogy alig volt férfi a tanárok között és

Méreiné Juhász Margit (1902–1965) érettségi bizonyítványa 1922-ből. Személyében képviselte a két nyíregyházi leánygimnázium közötti kapcsolatot. Az Evangélikus Leánygimnáziumban érettségizett, de az Angolkisasszonyok Leánynevelő Intézetének tanára lett. Később a MTA könyvtárának tudományos munkatársaként alkotott maradandót.

²³ Evangélikus Leánygimnázium évkönyve, 1926–27. 35–36.

²⁴ Evangélikus Leánygimnázium évkönyve, 1942–43. 33.

azt is, hogy „valamilyen régi nőnevelőintézeti, zárdai szellem hatotta át annak az iskolának a folyosóit.” Fekete harisnyát, komoly öltözetet viseltek a lányok, bevezették az egyenköpenyt és mindenhová csak szülői kísérettel lehetett menni, iskolaidőben vendéglőbe azonban még úgy sem. (A cukrászda kivételt jelentett és a jégpályára a cselédlány, vagy bejáró is kísérhetett.) Abban az esetben, ha érdeklődő fiatal férfit ember szólította volna meg a leányzót, a kötelezően megtanulandó válasz így hangzott: „Tisztelem és becsülöm önt, de iskolánk fegyelmi szabályai értelmében engem haza nem kísérhet. Legyen szerencsénk vasárnap délután otthon, ahol édesanyám társaságában egy csésze teát megihatunk.” Abban az esetben, ha a lovag nem tágitott, akkor pedig következhetett az „ultima ráció” az osztályfőnök szavai szerint: „Akkor szólj, fiam, a rendőrnek, hogy az illető téged molesztál. Majd elveszi a kedvét.”

Az iskolai évkönyvek is rögzítették a kívánatos viselkedést:

A találkozás lehetőségei a fiatalok számára tehát ajándék számba mentek, meg is becsülték azokat. A Bessenyei Kör előadásai, hangversenyei, a Koronában rendezett koncertek is alkalmasak voltak, hogy egymást láthassák

10. *Fegyelmi szabályaink* nemcsak az iskolai évben, hanem a *nyári szünidőben* is kötelezők mindazokra a tanulóokra, akik nálunk akarják tanulmányaikat folytatni. Szabályaink rendelkezései közül különösen a következőkre hívom fel a figyelmet: Tanítványaink fiatalemberekkel nem járkalhatnak; az erdőben, a Sóstófürdőn és a temetőkben egyáltalán nem, a városi parkokban pedig télen 4, nyáron pedig este 7 órán túl nem lehetnek jelen szülői kíséret nélkül. Ezen rendelkezés áthágása fegyelmi vétséget képez.

és a fiúk (hátuk mögött a felügyeletet biztosító szülővel!) hazakísérhessék a lányokat.²⁵

A Szekfű Gyula által „neobarokknak” nevezett magyar társadalomban ekkor a hagyományos értékek megtartására helyezték a hangsúlyt. A „neobiedermeier” stílusirányzat jellemzői – a hatalom elfogadása, a moralizáló vallásosság, a családi élet kultusza²⁶ – érvényesültek, melynek világnézetét Szerb Antal szerint egy csonka mondatban lehetne összefoglalni: »Bizony, amikor még...«²⁷ Az alábbiakban azonban látni fogjuk azt is, hogy az iskolában mindez praktikusabb formát kapott, s együtt járt a *társadalmi hasznosság és szépség* modern követelményeivel.

Hatalmas közönség előtt,
nagy siker mellett zajlott le az ág. ev. leánygimnázium műsoros estje

Az ev. leánygimnázium csütörtökön este tartotta meg műsoros estjét a Kónona dísztermében. Színlüdig megtelt nézőtér előtt, akiknek sorában megjelent társadalmi életünk színe-java, közöttük D. Geduly Henrik püspök, Thuránszky Pál főispán, Szógor Pál polgármester, Paulik János korm. főt. ig. lelkész, Dr. Vieriórsz József, Margócsi Emil főigazgatók és az egyházi élet számos más kitűnősége is. Az estnek egy érdekes vendége is volt, piros feztben megjelent Hadtsi Mussics Hasszán albán herceg is, aki az irredenta mozgalmak miatt már 16 esztendeje Magyarországon emigrál és a Debrecenben megtartott előadása után jött át Nyíregyházára.

A nagy gondal összedílitott műsort, amelyben a derű és irodalom szerencsésen párosult, Buzás R. künferálta be, az egyes számokról rövid kis irodalmi ismertetést adva.

A műsor első száma a képzőművelemnyerkek volt, amely érdekesen és újszerűen hatott Rezsényi Zoltán tanár kifogástalan betanítása és irányítása mellett. Berzsenyi centenáriumi idéte Bende Mária nagy sikert szavaltta. Móra Ferenc ar-

fogadás kis jelenetben, amelyben Bernáth E., Bíró I., Fried A., Fuchs K., Fülep E., Kárdos E., Németi M., Oberlander E., Pápay E., Simonfalvi K., Ungár A. aráltak megérdemelt nagy sikert.

Bénesik O., Bolgár K., Csutkay S., Erős L., Fábri E., Fried M., Fried N., Jakó B., Papp K., Simkovits L., Zoltán A. és Weiszler E. magyar táncot táncoltak, egyforma fehér selyem magyar ruhában. Olyan sikerük volt, hogy a közönség állig akarta leengedni őket a színpadról és percekig zuzolt utána a tapsokán.

A pelskel nőtársaság II. felvonásából adtak elő egy részletet Bende M., Danay Á., Elek M. és Tamáska M. a hivatásos színészeknek is dicséretre való rutinnal és készséggel.

A szünet után Mörz Zsigmond Sári bíró-jának harmadik felvonását Eördögh S., Gergely K., Karfunkel K., Komáromy K., Krómy K., Mester R. és Reisman M. vitték megérdemelt nagy sikerre.

Szinpompás tabló volt a lánccjáték a fonóban, amelyet Barabás M., Czápári G., Fried A., Hall E., Maklár E., Orbán V., Orosz M., Rényi E., Szilárd A., Tamáska M. és Törös

Weiszler Gyula igazgató szerint egyetlen elv vezeti az iskolát: „*meg kell becsülni a múlt értékét, amelyből erőt és hitet kell meríteni a jelenre.*”

²⁵ MARGÓCSY JÓZSEF: Utcák, terek, emléktáblák. Fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza, Nyíregyháza Városi Tanács V.B., 1984. 192–193.

²⁶ PUKÁNSZKY, 2006. 152.; SIPOS BALÁZS: „Asszonyfejjel férficélokért”. Olvasatok és ábrázolások egy újkonzervatív korszakról. In.: Palasik Mária – Sipos Balázs (szerk.) 2005. Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon. Budapest, 2005. Napvilág Kiadó, 21–25.

²⁷ SZERB ANTAL: Magyar irodalomtörténet. 1991. 496–497.

Nevelés és oktatás

Az első fennmaradt évkönyvben a tanítás és nevelés címszó alatt a kor pedagógiai kulcsszavait olvashatjuk: jellemfejlesztés, a kötelességérzet fejlesztése, a hazafias és vallásos nevelés, és olyan politikai, nemzeti sorskérdés is, mint „az irredenta gondolat ébredtartaása”. Fegyelmezett volt a kor és általában maga a tanuló ifjúság is: „erkölcsi magaviseletük ellen komoly kifogás” nagyon-nagyon ritkán volt.²⁸

Az evangéliumi szellem, Isten és az ember szeretete volt a mérce, belső elvárásaik szerint „a lányok szívében” kívánták ápolni a valóságosságot, a hazaszeretetet, a felekezeti türelmet, a jótékonyaságot és a munkaszeretetet.²⁹

Viszonylag későn, 1939/40. tanévtől tartottak közös reggeli áhítatot az evangélikus tanulók számára: minden reggel a fizikai előadóban gyűltek össze, hogy egy énekkel, Luther reggeli imájával, igeolvasással, a Fébé naptárának aznapra kijelölt része felolvasásával, a Miatyánkkal és egy újabb énekkel indítsák a napot.³⁰

A nevelés tantermen és iskolán kívüli formában a fiúgimnáziumok gyakorlatát vették át, azzal a különbséggel, hogy a katonás (fiús) megoldások helyett a lányok gondoskodásvágyának adtak nagyobb teret: pl. a cserkészet „szüneteltették”, de működött az Ifj. Segítő Egyesület, Önképzőkör, Ifj. Vöröskereszt Egyesület és daloskör. Az Önképzőkör különböző zenés számokkal, versekkel március 15-i ünnepséget, vagy más zenés-irodalmi estet rendezett, amelynek bevételét pl. a könyvtár létesítésére fordították. A vöröskereszt egylet vásárokat tartott a tagok legkülönbözőbb kis kézműves termékeiből: bevételüket további beszerzésre fordították. A felsősök 50 sírt gondoztak a hősök temetőjében és karitatív munkákat végeztek, vagy gyűjtést kezdeményeztek a „németországi segítségre szorult középosztály” javára.³¹

Nemcsak az iskola, hanem a város kedvelt eseménye volt, az évente megrendezett Tornaünnepély (amely az iskolai rendezvények sorában egészen hosszú életet élt, a közoktatásban még a 80-as években is létezett). A községi polgári leányiskola tornacsapatával közösen az év végén (június második fele) rendezték meg.

A bujtosi sporttelepre egy katonazenekar indulója vezette a lányokat. Katonás rendben vonultak be, majd nagyszámú nézőközönség előtt mutatták be a „szabad-

„Lángoló, könnyes szemmel Felvidékeink felszabadulását ünnepelni” mentek a VIII. osztályosok, amikor a gondolat megfogalmazódott: az iskolának legyen zászlaja. 1939-ben készült el.

²⁸ Evangélikus Leánygimnázium évkönyve, 1923–24. 5.; A nevelési elvekről, a tanév eseményeiről, 6–9.

²⁹ Evangélikus Leánygimnázium évkönyve, 1926–27. 24., Evangélikus Leánygimnázium évkönyve 1932–33. 12.

³⁰ Evangélikus Leánygimnázium évkönyve, 1939–40. 16.

³¹ Evangélikus Leánygimnázium évkönyve, 1923–24. 9.

gyakorlatokat”, szergyakorlatokat és kézi gyakorlatokat. „Szemet és lelket gyönyörködtetően” félezer kis nemzeti színű zászló villant egyszerre a kis kezekben a zene ütemeire. Akárcsak a mai olimpiai és világversenyegek megnyitóján, „szűnni nem akaró taps” jutalmazta a lányokat. Az eseményt a *Hymnus* és a *Szózat* keretezte.

A tanulmányi kirándulások igen változatos tematikájúak voltak, s középpontjukban nem csupán a művelődés, szórakozás, a kikapcsolódás élményközpontú helyszínei álltak, hanem üzemek is: pl. az ózdi vasmű, a helybeli villanytelep, Irsay Gusztáv vasöntődéje, a Májerszky-féle vasgyár. A nagyobb hazai és külföldi kirándulásokon (pl. Boldogkőváralja, Aggtelek, Budapest, Bécs, Ausztria, Bajorország) építészeti, kulturális és természeti értékeket csodálhattak meg osztálynyian. (Tehát ezeken csupán az iskola tanulóinak egy része vehetett részt – bizonyára tanulmányi eredményeik és szüleik anyagi lehetőségeinek függvényében).³² A látottakról az évkönyvekben számoltak be a tanárok.

Az értelmiségivé válás egyik „iskolája” volt a gimnázium saját ifjúsági lapja. A *Mi újságunk* 1936-tól jelent meg, kezdetben kézzel írott, majd litografált formában, s évente 4-8 számot adtak ki.³³

Az iskola inspirálta a nyíregyházi zenei kultúra fejlődését is. „Kodály hangversenyt” szerveztek, amelyen Kodály maga is megjelent és a vidéki zenei élet fontosságáról beszélt. A *Pesti Napló* így méltatta az alkalmat és a helyszínt: „Magyar város, melyet iskolás gyermekek tanítanak muzsikára.”³⁴ Az ifjúsági dalkört ebben az időben Krecsák László vezette, s repertoárjukban olyan művek is szerepeltek, mint Kodály *Gergelyjárása*.

A tanárok tudományos, irodalmi, művészeti és társadalmi munkássága általában is fontos volt, erről az évkönyvek minden esetben külön szólnak. A tantestületben olyan neves egyéniségeket, írókat találunk, mint Ambrózy Géza, Fehér Gábor.

Általánosságban a kor és a közoktatás elvei és nyelve is gyakorlatiasabb irányt vett az alapítás korszakához képest. Az 1924. évi 11. tv. szerint a gimnázium feladata, hogy „tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, hazafias szellemben általános műveltséghez juttassa és felsőbb tanulmányokhoz szükséges szellemi munkára képessé tegye.” Az 1934. 11. tv-ben már nem találkozunk a „vallás” kifejezéssel, szerepel viszont benne a „nemzeti jelleg”, a „humanisztikus és reális elemek”, s hogy műveltségük birtokában a „tanulók hasznos tagjai lehetnek a magyar társadalomnak, képzett munkásai a magyar közéletnek.” A harmincas években megjelent a „munkáltató iskola”, a „haladó iskola” fogalma, amelynek célja, akár a mai követelményeknek is megfelelhet: „a tanulót, mint aktív személyt bevonni a tanításba egyéni képességeinek és előismereteinek felhasználásával; önállóságra szoktatni a tanulót, ki lelkiélmény alapján, a közös munka ideje alatt, összes érzékszervei igénybevételével tegye tudatossá az új ismereteket.” Az iskolában tett látogatásakor dr. Bessenyei Lajos tankerületi főigazgató meg kellett állapítsa: a munkáltató iskola megvalósítása terén a

³² Evangélikus Leánygimnázium évkönyve, 1925–26. 14–17.

³³ LAKATOS ÉVA: Magyar irodalmi folyóiratok. Magyar Színház–Napkelet (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei, „A”. sorozat 14–16.) Budapest, 1979. 1325.

³⁴ Pesti Napló, 1937. május 16. 110. sz.

debreceni tankerületben ez az iskola vezet, és „az osztályfoglalkoztatás is teljes virágzásban uralkodik itt.”³⁵

Háborús évek

A második világháború időszakának fontosabb, az iskolát érintő eseményeit Horváth Sándornak az 50. évre írt iskolatörténeti tanulmánya is rögzítette – kritikus hangvétellel.³⁶ Arra is találunk példát ugyanakkor, amikor a gimnázium szellemisége meghaladta a kor pedagógiai és politikai színvonalát, s emberségből is példát tudott adni.

1936 szeptemberében az iskolaalapító Geduly Henrik éves püspöki jelentésében a tiszai egyházkerületi közgyűlésen mondja ki a nagy feltűnést keltő bátor mondatokat: „megengedhetetlen, hogy felekezeti szempontból első és másodosztályú állampolgári minősítés, megkülönböztetés létrejöhesse.”³⁷

A 25 éves évforduló alkalmával az iskola 268 tanulója és 20 kollégája számára Weiszer Gyula igazgató, az iskola maga „differentia specificáját” nem is egy adott kor szellemiségében, nem a kiváló sporteredményekben, ünnepélyekben, még csak nem is a tanulmányi eredményekben látta, hanem tanár és diák munkájában, evangéliumi szellemiségében, amelynek középpontjában az Ige szavai állnak: „Erős vár a mi Istenünk!”

A háborús évek felé haladva azonban szaporodtak a gondok: „állandó változás”, „idegesség”, „leromlott lelki egészség”, a család, az otthon, a társadalom „ezernyi baja” – így sorjáznak az évkönyvi minősítések. 1940-ben az épületet a honvédség foglalta le, s az osztályok csak a Kálvium polgári leányiskolában tanulhattak. Ennek ellenére a fenntartónak és az állami szerveknek is hivatalos látogatások alkalmával még mindig kellett állapítaniuk: az intézet a Tiszántúl legjobb leányiskolája.

Az évkönyvek megemlékeznek a háborús esztendőik sikereiről, a területnövekedésről, s tragikus eseményeiről (Teleki Pál miniszterelnök haláláról). A zsidótörvények és a kor emberellenes politikája érezte hatását: míg korábban a tanulók mintegy egyharmada volt izraelita vallású, az 1940–41. tanévben már csak három volt felvehető az első osztályba.

A fájdalmas veszteségek száma szaporodott. A jubileum évében (1941. december 1-jén) vesztette el a tantestület a harctéren szerzett betegségében Fehér Gábort, akit az 50. éves jubileum iskolatörténet-írója Horváth Sándor, mint a „legvilágosabban látó nevelő”-t mutatott be. Tanártársa, Ambrózy Géza írta róla a nekrológot, amely szerint erős, kérkedés nélküli magyarság, vallásosság és művészi érzék jellemezte. Tanítványainak „apja volt”, s azon kevesek közé tartozott, akik „a művelt középosztályba való tartozásuk mellett nem vesztették el néppel való együvé tartozás érzését”.³⁸ Hagyatékát (levelek, iratok, órai jegyzetek) a Móricz Zsigmond Megyei és Városi

³⁵ Evangélikus Leánygimnázium évkönyve, 1935–36. 29–30.

³⁶ A nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium jubileumi évkönyve. Nyíregyháza, 1967. 6–13.

³⁷ MARGÓCSY JÓZSEF: Geduly Henrik nyíregyházi évtizedei. Pályaképvázlat. In: A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára kiadványai I. Évkönyvek. Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 16. Nyíregyháza, 2003. 244.

³⁸ Ambrózy Géza nekrológja Fehér Gáborról. In.: Evangélikus Leánygimnázium évkönyve, 1941–42. 28.

Könyvtárban egy egész raktári polcon megtalálhatjuk – az utókor általi méltó feldolgozásra még mindig vár...

1943–44-es háborús évben a tanév csak november 2-án kezdődött és április 1-én már be is fejeződött. A 322 tanuló közül 46-ra várt családjával együtt a deportálás, a náci haláltáborokban a pusztulás. Hányan éltek esetleg túl, hányan tértek vissza? Nem tudjuk. Ahogyan pontosan azt sem, hogy a katonaként bevonuló családfejek közül hányan térhettek vissza harcterekről, a hadifogolytáborokból, később nők és férfiak a „malenkij robotról”. A politika által megnyomorított oktatást, az akkoriak és a későbbi generációk elfojtott emlékeit és gyászát jellemzi, hogy az áldozatokról, veszteségekről az 1943–44. tanév évkönyve egyetlen szóval sem emlékezik meg! Történet ez ismeretek hiányában, megalkuvásból, félelemből, vagy a még életben maradtak, életveszélyben rettegők védelmében, – mégis elfogadhatatlanul. Az évkönyv lakonikusan közli: a tanév háborús volt, a tanítást később kezdték és hamarabb fejezték be, s az előírt tananyagot ennek ellenére csaknem teljesen – a lényegét kiemelve, a tananyagot sokszorosítva és a tanítványoknak megküldve – átvették.

1944-ben a front elérte Nyíregyházát. Az iskola épülete vöröskeresztes, majd szovjet hadikórház lett.

Az utolsó évek

A front elvonulásával, a szovjet katonai parancsnokság utasítására 1944. november 20-án kezdődött meg a tanítás, az első tanítási napon – a Kossuth Gimnáziummal közösen és együttesen – mindössze 24 diákkal. Minden nap nőtt a létszám, s minden visszatérőre nagy örömmel tekintettek: „ő is él!” A vásott nebulóknak akkor és még később is megfelelő kifogás volt, ha valamit nem tudtak: „vojna, vojna!”, (oroszul háború, ezt hamar megtanulták a szovjet katonáktól), azaz „amikor vettük ezt az anyagot, háború volt, tehát nem tudom.” Megfelelő épület, felszerelés, tüzelőanyag nem volt – emiatt 30 percig tartották az órákat –, s a tanítással párhuzamosan kellett a feltételeket megteremteni. Tanárok és diákok egyként két kezük munkájával hozták rendbe az épületet, így az 1945–46-os tanévet már saját épületben kezdhették a lányok Labossa Lajos igazgatása alatt (1944–48-ig).

Akkor 14 éves fiától, Labossa Lászlótól (ma már nyugalmazott, Kölcsen szolgált evangélikus lelkésztől) tudom, hogy egyszerű ember volt, úriemberi, lelkészi büszkeség nélkül, nagy műveltséggel: három nyelven (francia, olasz, német) olvasta el a teljes *Bibliát*, összesen 67-szer! Felesége, Polster Erna (a nyíregyházi evangélikus gyülekezet örökös presbitere) szintén az iskolában tanított. (A mai iskola igazgatói irodája melletti fényképen a 1924-es tanév tanári karában, az első sorban ül, fehér ruhában). Az iskola államosítása után németet már nem, helyette oroszot kellett tanítani – a tanárokat átképezték. Többen komoly hitben jártak, vallásosságukat azonban egyre kevésbé tudták megélni. A tanári kar azonban maradt a régi – az átmenetet a diákok kezdetben nem nagyon érzékelték.

A „B” listázás célja a korábbi vezető és értelmiségi réteg és családtagjainak meghurcolása, egzisztenciális ellehetetlenítése volt. Labossa László elbeszélése szerint a

hatalom emberei szerveztek Nyíregyházán is olyan tüntetéseket a listázandók és „reakcióso”k ellen, amelyeken diákok is szép számmal részt vettek, követelve, hogy pl. a római katolikus pap, az Angolkisasszonyok Leánylíceumának korábbi hitoktatója dr. Száva János kanonok szólaljon meg („Lássuk Szavát, halljuk szavát!”), vagy a Posta vagy a Megyeháza előtt skandalva, hogy korábbi tisztviselők távozzanak a hatalomból.

A diákoknak csapatban, teherautókkal kellett a falvakat járni, a gazdákkal békekölcönt jegyeztetni, orosz dalokat énekelve. „Hangulatkelző sétákat” kellett tenni a nagyvárosokban is: meghatározott útvonalon mentek a diákok – leány- és fiúiskolák tanulói együttesen – nagyobb tereken, utcasarkokon megálltak és körben állva énekeltek kötelességből és/vagy egyszerűen a háború borzalmait túlélve örömmel, felszabadultan.

Az államosítás

Az 1945 utáni időszak az oktatásban is azonnali változást hozott. Létrejöttek a nyolc osztályos általános iskolák és ezzel párhuzamosan – az 1945–46-ban kiadott miniszteri rendeletekkel – a leánygimnáziumok négy osztályossá alakultak át a 14-18 éves leánytanulók számára.

Az elcsalt „kékcédulás választások” után összeült országgyűlés 1948. június 16-án megszavazta „a nem állami iskolák és nevelő intézmények állami tulajdonba és irányításba vételét” (1948. évi XXXIII. törvény). Az evangélikus Püspöki Kar körrendeletben (190/II./1948) utasította az egyházközségeket a törvény végrehajtására. A nyíregyházi Elnökség bejelentését pedig, hogy az egyházközség teljes iskolai vagyona 1948. július 1-jei hatállyal állami tulajdonba ment át, a Képviselőtestület – az 1948. július 18-i közgyűlésén (az elemi iskola dísztermében, azaz éppen ott, ahol a Leánygimnázium létrejöttét is kimondták harmincegy évvel korábban) – egyetlen mondatban, „sajnálattal veszi tudomásul”.³⁹

Az evangélikus Geduly Henrik Leánygimnáziumot 1948. augusztus 21-én államosította a IV. sz. miniszteri bizottság. A „Geduly” immár államosított intézményként, az Állami Petrőczy Kata Szidónia Leánygimnázium nevet kapta, de így csupán egy évig működhetett: 1949. augusztus 29-én a V.K.M. 1280 – M. -3/1949./IV. sz. rendelete alapján beolvadt az Állami Zrínyi Ilona Gimnáziumba, (az Angolkisasszonyok államosított Leánygimnáziumába), amely a Báthori utcából költözött ekkor a Jósa András u. 2. sz. alá. A „Zrínyi” a nyíregyházi tankerületi főigazgató értekezletén hozott döntés értelmében átvette a volt „Petrőczy” „ingó és ingatlan vagyonát”. (Ahogyan az államosított Angolkisasszonyok teljes ingatlan vagyona a Közgazdasági Fiúgimnázium tulajdonába került (Báthori utcai épületébe 1949. szeptember 12-én költöztek).

A Kéttagú Államosító Bizottság 1950. január 13-án, a Nyíregyházi Állami „Zrínyi Ilona” Ált. Leánygimnázium igazgatói irodájában döntött a Jósa András

³⁹ Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség levéltára. Jegyzőkönyv a Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Képviselőtestületének 1948. július 18-án a Központi Evangélikus Iskola dísztermében tartott üléséről. https://library.hungaricana.hu/hu/view/E_Nyiregyhaza_Vegyes_Jkv_1939_1950/?pg=330&layout=5

utcai ingatlan államosításáról⁴⁰ Az indoklás szerint az ingatlan „mivel az ingatlan tulajdonosa a nyíregyházi ág. ev. egyházközség volt, az intézet teljes egészében tanítási célokat szolgált, ezért az ingatlan teljes egészében állami tulajdonba megy át.”⁴¹

Az államosítás utolsó – jegyzőkönyvben rögzített – lépése volt, hogy miután minden az állam tulajdonába került, a bizottság a volt evangélikus leánygimnáziumban és az Angolkisasszonyoknál talált hét fészületet, a jegyzőkönyv megfogalmazása szerint, mint „120 Ft értékű ingóságokat” az evangélikus egyháznak illetve az Angolkisasszonyok zárdájának elküldte.⁴²

A „Geduly” államosításával kapcsolatban a volt fenntartó „semmi kifogást vagy észrevételt” nem tett – próbálta volna!

Az államosítás története azonban külön tanulmányt igényel, s itt elegendő rögzíteni: az MKP diktálta erőszak, a megfélemlítés, az egyházak, tanítók és szülők, megosztásának „szalámi-taktikája”, az ateizmus kérdésének taktikus elhallgatása, de különösképpen a középosztály és az értelmiség egyes csoportjainak változásvágya, egy demokratikus kor kibontakozásának rövid ideig tartó reménye és illúziója, s a tömegoktatás eredményei is az államosítás viszonylag egyszerű, helyi szinten gyors megvalósulásához vezettek. S még valami: az Angolkisasszonyok Intézetéből az apácáknak el kellett menekülniük, a két nyíregyházi leánygimnázium tanári kara azonban lényegében változatlan maradt. Még az egyetemisták legismertebb 1956-os követelése között sem találjuk az iskolák visszaadásának igényét sem helyi, sem országos szinten.

Mádi Gyuláné Fábíán Ildikó (Ildikó néni) generációk mértékadó nevelője, magyar-történelem szakos tanár – 1950–53-ig az iskola tanulója – e sorok írójának adott interjújában két szóval jellemezte, hogyan élték meg a két egyházi leánygimnázium egyesítését, államivá és világvá válását, az ötvenes évek diktatúráját, materialista ideológiájának szorítását az állandó félelemben, a családokat és korábbi értékeket feldúló és közben teljesen újat teremteni akaró világban: „skizofrén módon”.

De így élni nem lehet – mondta –, valamiféle belső harmóniát ki kell alakítani, s ez maga az emberi, tanári tartás volt. „Diákként a Dóczyból és Svetitsből érkezve ugyanazt a magas színvonalat találtam Nyíregyházán. Kiváló tanárok tanítottak és neveltek bennünket – neveltek a magatartásukkal, az erkölcsi tisztaságukkal, ami sugárzott róluk, a következetességükkel, s azzal, hogy közel engedtek bennünket, diákokat magukhoz. Mindenkit a keresztnevéen szólítottunk...”

⁴⁰ MNL-SZSZBML, VI. 501. Szabolcs vármegye tanfelügyelőjének iratai. 1950. 36. doboz. VI/a. iskolák államosítása, Középiszkolák. Jegyzőkönyv, 1950. január 13.

⁴¹ VI. 501. 36. doboz. Jegyzőkönyv, 1950. január 13. 1.

⁴² A Petróczy Kata Szidónia Gimnáziumban 30 Ft értékben 1 fészület, a Zrínyi Ilona Leánygimnáziumban 90 Ft értékben 6 darab fészület volt. VI. 501. 36. doboz. Jegyzőkönyv, 1950. január 13. 2.

KORMÁNY GYULA

Sokoldalú kultúrnövényünk, a burgonya A termesztés alakulása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a kezdetektől napjainkig

A burgonya élelmezésünkben alapvető kultúrnövény. Közkedveltségét elsősorban sokoldalú felhasználhatóságának köszönheti. Az emberi táplálkozásra, állatok takarmányozására—elsősorban a sertések számára – egyaránt alkalmas, ugyanakkor az élelmiszeripar, a keményítő- és a szeszgyártás, valamint a gyógyszeripar részére is fontos nyersanyag.

A dél-amerikai eredetű burgonya Európába – valószínűleg – a 16. században került spanyol hódítók által.¹ Annak ellenére, hogy a 17. század közepétől ismeretes a Kárpát-medencében, mégis csak egy évszázad múlva vált haszonnövényé, szántóföldi meghonosodása pedig a 19. század második felében kezdett igazán kibontakozni. Elterjedésének legfőbb akadálya részben alaktani adottságaiból ered, hiszen egészen más művelésmódot igényelt, mint az addig ismert és magról termesztethető növények. Másrészt pedig az a balhiedelem is gátolta a terjedését, hogy mérgező növény, amely különböző betegségeket okoz. A félelmet valószínűleg nem a talajban képződött gumók, hanem a száron keletkezett (más kultúrnövények terméséhez hasonlóan) keserű bogyók ízlelgetése válthatta ki.

Magyarországon a burgonya termesztésében az áttörés az 1790–1820 közötti évekre tehető, mivel ebben a három évtizedben inséges esztendőök követték egymást. Különösen az 1814 utáni évek krónikái szólnak a mostoha időjárásról, szárazságról, óriási gabonahiányról, ekkor a burgonya nagy segítséget jelentett az éhínség leküzdésében. Vagyis termesztése az éhínség hatása alatt lett általános, ekkor tudott a burgonya csatát nyerni. Röplapok, kalendáriumi cikkek oktatták a népeiséget a termesztés és a gumó felhasználásának változatairól. Eleinte a ház körüli kertekben kapott helyet, majd később a szántóföldekre is kikerült a burgonya. Magyarországon kezdetben a nyugati, északnyugati hegyvidéken élő német és szláv lakosság termesztette nagyobb mértékben. A növekvő urbanizáció következtében a városlakók olcsó élelmiszerellátása, a szeszgyártás, a háborús konjunktúra és a külkereskedelem is hozzájárult a növény nagyfokú elterjedéséhez.

A burgonya a mérsékelt meleg, csapadékos és párás éghajlat növénye, ezért termesztésére a kissé hűvös nyarú tájak felelnek meg a legjobban, vagyis a nedves kon-

¹ LÁNG GÉZA: Szántóföldi növénytermesztés. Budapest, 1976. Mezőgazdasági Kiadó, 185–187.

inentális éghajlat kedvelője. Gazdaságos termesztése arra a területre korlátozódik – talaj esetén – ahol a nyár legmelegebb hónapjának középhőmérséklete 15–21°C és az évi csapadékmennyiség 550–600 mm között alakul. Bár a vízigénye nem nagy, a szárazságot mégsem tűri jól, mert gyökerei nem hatolnak mélyen a talajba.

A burgonya – az erősen kötött, nedves, és szikes talajok, valamint a futóhomok kivételével – szinte minden talajon termesztethető. Nagyfokú alkalmazkodóképessége ellenére szűken behatárolhatók azok a területek, ahol biztonságosan, elvárható terméseredmények keletkeznek. Igazán jó termést azonban csak tápanyagokban gazdag, jó vízgazdálkodású talajokon ad. Legkedvezőbb számára a középkötött, humuszos homok- és mezősegi talaj. Nagy szervesanyag-tartalmú láptalajon jól díszlik, de étkezési minősége kevésbé jó.

A természeti adottságok, valamint a társadalmi-gazdasági viszonyok alapján a 19. század második felében már kirajzolódott a korabeli Magyarországon az északi nagy területen és a déli, valamint a keleti kisebb területen termesztő térségek elkülönülése. Ez a termegoszlás a század végére a hazai mezőgazdaság egyik jellegzetességévé vált. Kialakultak a burgonyatermesztésre alkalmas tájörzetek. A századforduló időszakában már tapasztalták, hogy egyes körzetek kiemelkedő eredményekkel tűnnek ki. A Magyarország mai területén a legnagyobb burgonyatermesztő táj az ország északi része: több év átlagában Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megye. A másik két nagy burgonyatermő táj Nyugat-Dunántúlon: Somogy, Vas és Zala megye.² Ezek közül a termőterület nagyságával, burgonyafajták széles skálájával kiemelkedik a Nyírség és Belső-Somogy területe.

Ebben a tanulmányban a Nyírség nagyobb részét elfoglaló Szabolcs-, majd a trianoni békediktátum után összevont Szabolcs-Szatmár-Bereg megye burgonya vetésterületének változásait, termesztésének főbb jellemzőit vizsgáljuk a 19. század közepétől napjainkig. Bemutatjuk azokat a természeti-, társadalmi-gazdasági erőforrásokat, amelyek mintegy százhetven év alatt szerepet játszottak a növény megyei térhódításában és hanyatlásában.

A burgonyatermesztés száz éve 1945-ig

Megyénk szántóföldi vetésszerkezetében a burgonya régóta jelentős helyet foglal el. A szabolcsi burgonya korai történetéről szóló tanulmányok arról tanúskodnak, hogy a növény hazai termesztésének első időszakában elterjedése itt is megkezdődött. Nyárádi Mihály³ szerint a 18. század végén (1786-ban) „három német telepesközségben: Rakamazon, Pócspetriben és Napkoron nemcsak a kertekben, hanem a község határában is olyan mennyiségben termesztettek burgonyát, hogy jutott eladásra is”. Fényes Elek Ibrány határának jellemzése során többek között ezt írja: „Földje terem búzát, rozsot, tengerit, zabot, árpát, burgonyát, de különösen dohányt...” Kék községnél azt olvashatjuk: „Földje terem búzát, rozsot, zabot, krumplit, kukoriczát,

² I. m., 185.

³ NYÁRÁDY MIHÁLY: A burgonya szerepe egy Szabolcs-Szatmár megyei község (Rakamaz) életében. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1956. 1–4. sz. 97–111. [NYÁRÁDY, 1956.]

lent, kendert, káposztát, dohányt”.⁴ Ugyanő arról is hírt adott, hogy „1848 előtt az Alföldön a legtöbb pálinkafőzde Szabolcsban volt, és leginkább burgonyából és gabonából főzték a szeszt.” Máshol így ír a terület mezőgazdaságáról: „... a Nyírség valódi hazája a’ tengerinek, dohánynak, s’ egy időtől fogva a burgonyának, mely itt nagyon jó ízű és szapor.”⁵ Az 1880-as évek statisztikai adatai szerint Szabolcs megye fő terménye a rozs és a dohány mellett a burgonya.

Szabolcsban az intenzív, országos jelentőségű burgonyatermesztés a 19. század második felében már jelentősebb volt a környezeténél, kiemelkedett az önellátó szintből, rendszeresen távolabbi piacok ellátására is termelt. A 20. század elején, 1901–1915 között eltelt másfél évtized alatt Szabolcsban a burgonya vetésterülete több mint 50 százalékkal növekedett. Ekkor kapta a terület a tréfás, de elismerő „Krumpliország” nevet.⁶ A háborús konjunktúra 1915-től jelentősen serkentette a további növekedést. A háborús kereslet volt a létrehozója az 1916-ban épült nagyhalászi burgonyaliszt gyárnak, az üzem azonban néhány évi működés után tönkre ment. Ezt követően 1916-ban épült meg a demecseri burgonyakeményítő gyár.⁷ Az első világháborút követő esztendőben igen fontos szerep jutott a szabolcsi burgonyának az ország élelmiszerellátásában. Nemcsak a fővárosba szállítottak burgonyát Szabolcsból, hanem a debreceni piacon is értékesítették. „Elmentek Miskolcra, elmerészkedtek Diósgyőrbe, a Sajó-völgyébe...”⁸ Több forrásanyagból ismert, hogy a fentiekén túl szállították a burgonyát Szegedre, Dunántúlra, folyton jelen volt a fővárosi piacon, de emellett jelentős mennyiség jutott exportra is. Az 1930-as években a megyénk 77 százalékkal, míg a többi alföldi megye csupán 11 százalékkal szerepel a főváros burgonyapiacán. Ez az arány meggyőzően érzékelteti, hogy megyénknek döntő szerep jutott Budapest élelmiszer-ellátásában.

Szabolcsban a burgonya vetésterülete a gabonaneműek rovására nagyobb volt, mint az ország bármely részén. A két világháború között a burgonya vetésterülete az ország szántóterületének 5,3 százalékát foglalta el. A megyében kevés kivétellel a szántóterület 10%-ánál nagyobb részt foglal el. *A termelésnek három súlyponti területe van* (1. ábra).

Legjelentősebb Kisvárdai körzete, ahol mindenütt legalább 20 százalék, számos községben 35–39 százalékos vetésarányal, (pl. Tornyospálca 39 százalék, Győröcske 37 százalék, Döge 36 százalék, Tiszamogyorós 35 százalék). E termővidék kialakulását természeti és közgazdasági tényezők egyaránt elősegítették. Az előbbieket között említjük meg a tápanyagban viszonylag gazdag rozsdabarna erőtalajt, ami a térségben összefüggő területet alkot. A klimatikus tényezők szempontjából is ez a terület a legalkalmasabb a burgonyatermesztésre, mert az évi csapadékmennyiség 50 mm-rel több, a nyári hónapok középhőmérséklete 0,5°C-kal alacsonyabb, mint a megye déli vagy a nyugati részében. A birtokviszonyok hatása is előnyös volt, Kisvárdai környéke ugyanis jellegzetes kisbirtokos térség volt, s ezért a burgonyatermesztéshez, mint munkaigényes gazdasági ághoz megfelelő számú munkaerő is rendelkezésre állt. *A*

⁴ FÉNYES ELEK: Magyarország geographiai szótára. I. kötet. Pest, 1851, 128, 193.

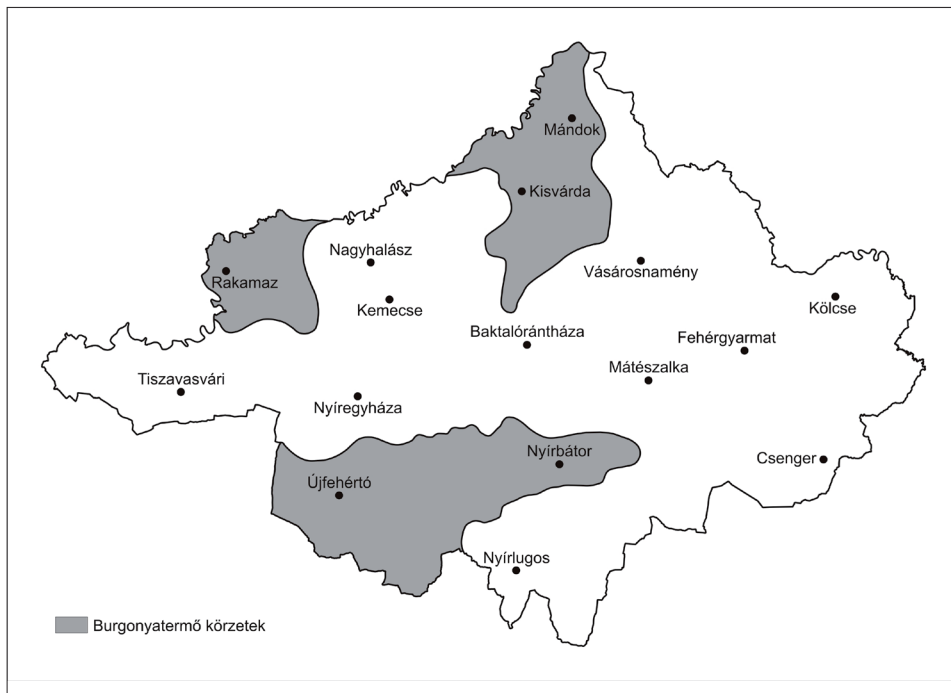
⁵ FÉNYES ELEK: Magyarország statisztikája. Pest, 1842, 248.

⁶ BERÉNYI DÉNES: A burgonya termelése és összefüggése az időjárással. Debrecen, 1942, 27.

⁷ KISS LAJOS: Földművelés a Rétközön. A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának Kiadványai. Debrecen, 1929, 16.

⁸ NYÁRÁDY, 1956, 108.

1. ábra. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye burgonyatermesztő közzetei

Forrás: Általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÓ), 2010.
KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Statisztikai Évkönyvei.

másik jellegzetes burgonyatermő terület Rakamaz környéke. Több község (Rakamaz, Timár, Szabolcs, Balsa, Gáva, Vencsellő) tűnik itt ki 20-30 százalékos vetésarányal. A homokos löszön kialakult igen jól termő (21–25 Ak szántó) mezőségi talajon főképpen a korán érő étkezési burgonya terjedt el. A megyéből exportra kerülő burgonya tekintélyes része innen származik. A rakamazi körzetben igen jelentős az újburgonya termesztés, amely primőrárúként a zöldségfélékkel vetekszik. *A harmadik burgonyatermő körzet Nagykálló és Újfehértó környéke.* Túlnyomóan laza szerkezetű, löszös homoktakarón kialakult mezőségi jellegű talajokra terjed ki. A vetésarány itt már 20 százalék alatt van, de nagyobb kiterjedésű, mint a Rakamaz környéki termővidék. A megye többi részében a burgonya 10–15 százalékot foglal el a szántóból. Különösen ott szorul vissza, ahol sok a laza, sovány futóhomok. A Nyírségen kívül a Nyíri-mezőségen és a Bereg-Szatmári kistájakon a szántóterület 2–5 százalékán termesztenek burgonyát, az utóbbi kistájakon kizárólag a burgonyának kedvező klimatikus viszonyok miatt.

A három jelentős burgonyatermő terület rendeltetése főleg az étkezési burgonya termesztése, kisebb területet foglalt el az ipari burgonya, amely nagyobb arányban a nagybirtokok szántóin található. Az ipari burgonyát részben sertések etetésére használják, részben szeszgyári melléktermékként (moslék) szarvasmarha- és sertéstakarmanyozásánál értékesítik. 1903-ban Szabolcs megyében 50, 1938-ban 72 szeszgyár

működött, melyek döntően a nagybirtokok kezelésében voltak.⁹ Ezek az üzemek a megye gyengén fejlett iparának törzsét alkották.

A burgonyatermesztés a legnagyobb arányban (60,2 százalékban) a kisbirtokokon történt, míg az 500 hektárnál nagyobb területen gazdálkodók a szántó 7–8 százalékán termesztettek burgonyát.

A megye területén 1930–1940 között nyolc állami minőségű fajtát termesztettek: Korai rózsza, Korai sárga, Gülbaba, Ella, Őszi rózsza, Wohltmann, Áldás, Krüger. A hazai piacon hosszú időn át a legkedveltebb burgonyafajta a Gülbaba volt. Jó termőképességével, kiváló étkezési minőségével tűnt ki. Nálunk sajnos gyorsan leromlik, mert hajlamos a vírusos fertőzésekre. Éghajlatunkon egyszer, legfeljebb kétszer lehet utántermeszteni, ezért csak rendszeres vetőgumóimporttal tartható fenn a termesztése. Hasonló sors érte a Rózsa-típusú burgonyafajtákat is. A hazai fajták közül a Somogy-gyöngye volt a betegségeknek ellenálló. A termesztés hatékonyságát erősen csökkentő állapot készítette az országot vírusmentes vetőgumó behozatalra, ezt az igényünket főképpen Hollandiából, Németországból elégítettük ki.

A burgonyatermesztés alakulása a II. világháború után

A II. világháború után Szabolcs-Szatmár megye továbbra is az ország legnagyobb burgonyatermesztő területe maradt. A vetésterület 1945-től 1950-ig az 1931–1940-es évek átlagához viszonyítva 3,2 százalékkal emelkedett, ami főleg az átlagosan egy főre jutó magas évi fogyasztás (130 kg/fő), s az árburgonya értékesítés biztonsága indokolt. Az ötvenes évek elejétől megfordult a trend, a vetésterület tartós csökkenése kezdődött (1. táblázat, 2. ábra). Ezt egyrészt a hatvanas évek kedvezőtlen időjárása okozta. 1963–1964-ben az aszály miatt volt jelentős terméscsökkenést, míg 1965-ben a kezdeti jó terméskilátások után a rendkívül csapadékos, párás időszakban a burgonyavész addig még soha nem tapasztalt mértékben pusztított. Másrészt a legtöbb gazdaságban nem voltak meg a korszerű nagyüzemi burgonyatermesztés szükséges feltételei, pl. ültető-, betakarító-, osztályozó gépek, gyomok és a kártevő rovarok elleni vegyi eszközök. Sok esetben a leromlott burgonyafajta felfrissítéséhez nincs elegendő fertőzésmentes hazai vetőgumó, a külföldi fajták behozatala pedig nehézkes, akadozik. A vetésterület apadásában jelentős szerepet játszott az is, hogy erőteljesen visszaesett az ipari és a takarmányozási igény, továbbá országosan is csökkent az egy főre jutó burgonyafogyasztás, a háború előtti 130 kg-ról 1965-re 81 kg-ra esett vissza, mivel a lakosság táplálkozása differenciáltabb, növekedett a zöldségfélék, a gyümölcs, és az állati termékek fogyasztási aránya.

Központi intézkedések nyomán (vírusmentes vetőgumók biztosítása, géppark korszerűsítése, stb.) az 1960-as évek második felében a burgonyatermesztési kedv élénkült, s ennek köszönhetően a burgonya lett a legfontosabb belterjes növényi kultúránk, a megye szolgáltatta hazánk árburgonyájának 24–25 százalékát.¹⁰

A rövid ideig tartó növekedést hosszan tartó folyamatos csökkenés váltotta fel. A burgonyaterület nagyobb mértékben 1975 után esett vissza, az 1961–65. évekhez vi-

⁹ KÓSA LÁSZLÓ: A burgonya Magyarországon. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, 90–91.

¹⁰ SIMON LÁSZLÓ: Belterjes mezőgazdaság a Nyírségben és a Tisza-Szamos vidékén. Földrajzi Értesítő, 1962. II. köt. 377.

szonyítva 12,1 százalékról az 1981–85. években 2,6 százalékra zuhant. A jelentősebb burgonyatermesztő megyék közül Szabolcs-Szatmárban volt a legnagyobb ütemű a csökkenés. Ennek ellenére a burgonya vetésterületének nagyságát, arányát tekintve Szabolcs-Szatmár megye az első az országban, itt terem az ország burgonyatermesztésének közel egynegyede. A megye fő burgonyatermő területein a vetésterülete megközelíti a 11 százalékot, a megye többi részein mindössze 2 százalékot foglal el.

1. táblázat. A burgonya vetésterületének alakulása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (ha, %)

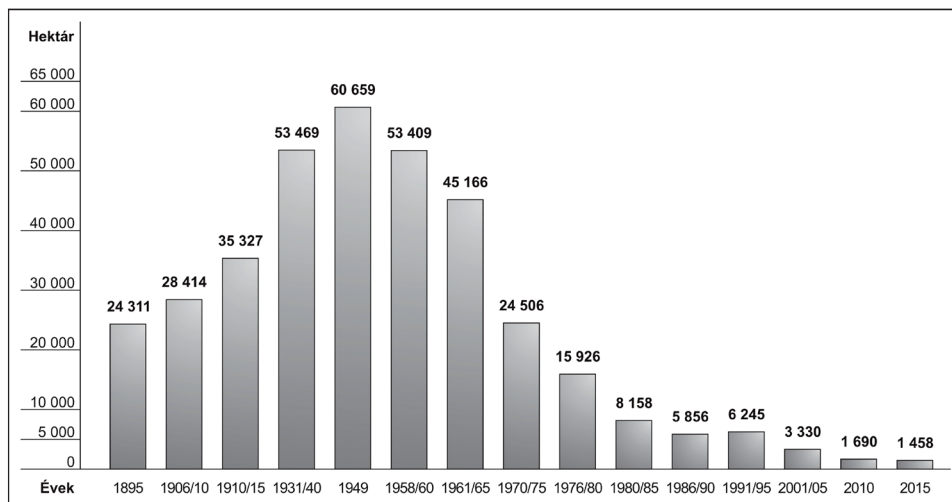
Évek	1895	1906/1910	1910/1915	1931/1940	1949	1958/1960
Vetésterület	24 311	28 414	35 327	53 469	60 659	53 409
%	6,3	7,6	7,8	12	15,2	14,9
	1961/1965	1970/1975	1981/1985	1991/1995	2001/2005	2010
	45 166	24 506	8 158	6 245	3 330	1 458
	12,1	6,8	2,6	2,6	1,4	0,6

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 66. kötet. Budapest, 1937. pp. 168–169.

KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Statisztikai Évkönyvei alapján a szerző számítása

1982-től a hetvenes éveknel kevesebb burgonyát ültettek minden szektorban. A nagyüzemek közül egyre több hagyott fel a termesztéssel. A korábbi évekhez viszonyítva a nyolcvanas évtized végére már többé-kevésbé állandósult a terület szektorok közötti megoszlása. A mezőgazdasági termelősövetkezetek közel felét, a háztáji, illetve a kisegítő és az egyéni gazdaságok 45–50 százalékát adják a vetésterületnek. Az utóbbiak a burgonyaszükségletüket többnyire a házkörülű és a zárt kertekben vagy illetményföldeken termesztik meg. A kilencvenes években tovább szűkül a burgonya vetésterülete. A csökkenésben a burgonya felhasználás egyoldalúsága játszik fontos szerepet. Drasztikusan lecsökkent az ipari

2. ábra. A burgonya vetésterületének alakulása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 1895–2015 között, (ha)

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 66. kötet. Budapest, 1937. pp. 168–169.

KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Statisztikai Évkönyvek, ÁMÖ (2010).

burgonya iránti igény. A szesz- és a keményítőipar feldolgozás a megyénkben teljesen megszűnt. (A privatizációt követően, a kilencvenes évek derekán a megyében egyedüli Demecseri burgonyakeményítő üzemet felszámolták). Takarmányozási célú hasznosításával a nagyüzemek nem, a kisüzemek közül csupán a sertéstartók foglalkoznak. Így nincs olyan csatorna, amely az étkezési burgonya iránti kereslet változásainak hatásait le tudná vezetni. Ugyanakkor a csökkenő termőterületen előállított termésmennyiség piaci értékesítése is évről-évre visszatérő gondot jelent.

A fajtaösszetétel tekintetében előtérbe kerültek az étkezési burgonyafajták. A nagyüzemi burgonyaterület döntő részén az intenzív termesztést, a gépesítést jól tűrő holland fajták terjedtek el: Desiree, Ostra, Jaerla. A kisüzemekben, háztáji gazdaságokban a korai primőr áruburgonya-ellátást a német származású Astilla biztosítja. Emellett még az Ostra, a Jaerla szerepel nagyobb arányban. A magyar fajták (Kisvárdai rózsza, Gülbaba) részaránya a fertőzéssel szembeni érzékenységük, az alacsony termés hozamuk miatt vetésterületük igen alacsony, alig haladja meg az 1–2 százalékot.

A rendszerváltással a mezőgazdasági földterület tulajdonában és használatában az 1990 utáni években gyökeres változás következett be. Jelentős változás történt a szántóföldi növénytermesztés struktúrájában. A tájjellegű kultúráink (burgonya, dohány, gyümölcs – téli alma –), valamint a cukorrépa, zöldségfélék területe nagymértékben csökkent vagy megszűnt, szektoraránya (az almások kivételével) a kisüzemi gazdaságok felé toldott el. A gazdasági szervezetek döntően a kenyér- és a takarmánygabona, az olajos növények termesztését helyezték előtérbe, míg az egyéni gazdaságokban jellemzően a gabonafélék mellett az ipari növényekre, a zöldségfélékre, és a gyümölcsstermesztésre összpontosítanak. A burgonyatermesztést kevés egyéni gazdaság vállalja a nehéz kézi munka és sokszor az értékesítési nehézségek miatt. Mindezek következtében a burgonya vetésterülete folyamatosan csökken. 2015-ben már az 1500 hektárt sem érte el, a megye szántóterületének csupán fél százalékát foglalta el, az ország burgonyatermő területéből csupán 13 százalékkal részesül, szemben a korábbi évtizedek 20–22 százalékával. A burgonyatermesztés erőteljes visszaesése miatt napjainkban ez az adottság drasztikusan mérséklődött, sőt vannak olyan évek, amikor a megye import burgonyára kényszerül, holott korábban a megye szolgáltatta hazánk áruburgonyájának 24–25 százalékát. A napjainkban leginkább termesztett burgonyafajták: Desiree, Kondor, Katica, Hópehely, Góliát, Agria, Bellarosa, Cleopatra, Pannónia, Kisvárdai rózsza, Rózsza.

A burgonya vetésterületének a folyamatos apadása főképpen a szélsőséges piaci viszonyok következménye. A burgonya piacát a kínálat határozza meg, s mivel a kínálat erősen függ az EU nagy burgonyatermelőinek mindenkorai termelésétől is, ezáltal a világpiac, illetve az európai piac hatását nem kerülhetjük ki. Más oldalról a burgonyatermesztés költségei igen nagyok, a minőségi vetőgumó, a növényvédelem, a művelés stb. együttesen igen magas önköltséget jelent, s ez a jövedelmezőséget gyakran lerontja. További fontos ok az időjárási való kitérttség, az étkezési szokások változása, és az egy főre jutó fogyasztás folyamatos csökkenése.

A burgonyafogyasztás az utóbbi években gyakran ingadozott, 2000 óta egy főre vetítve 60–65 kg/fő között alakult.¹⁰ Ugyancsak nehezíti a fejlődést, hogy nem ala-

kulnak elegendő számban termelői szervezetek, pedig nagyobb, szervezettebb összefogással többre juthatnának a termelők. A termelői együttműködés nélkül nem lehetséges a közös termelés-szervezés, a közös értékesítés, ami nemcsak az együttes piaci fellépés miatt lenne fontos, hanem elősegítené a közös feldolgozást is, illetve az áruburgonyának alkalmatlan tételek megfelelő hasznosítását. Jelenleg ugyanis nincs hazai feldolgozó iparunk, aminek az ágazat minden szereplője kárát látja. A burgonyaágazatban igen fontos lenne minél nagyobb hozzáadott értéket képviselő végterméket előállítani, azaz jelentősen növelni kellene a feldolgozást. Az ehhez szükséges beruházásokra a vidékfejlesztési támogatások nyújthatnak segítséget.

A burgonya termésátlagai évenként szélsőségesen ingadozóak. Ennek alakulásában döntő szerepe van az időjárásnak, valamint a termesztés folyamatában alkalmazott agrotechnikai eljárásoknak. Amíg az 1930–1940 évi átlagtermés 61,0 q/ha volt, az 1950. évi 54,3 q/ha, az 1961–1965. évi 115,6 q/ha, a korábbi átlagokat 47,2–53 százalékkal meghaladta. A megye gazdaságaiban a burgonya termésátlagai növekedtek, ugyanakkor az ország burgonya termésátlagait egyik évben sem érte el (2. táblázat). Az átlaghozamok a hatvanas évek derekán lényegesen kedvezőbben alakultak, mint az ötvenes évek első felében. A hatvanas évek utolsó éveiben a termés hozamok jelentősen, közel 60 százalékkal (59,4%) visszaestek, de néhány év múlva, a hetvenes évek közepére 52,5 százalékkal növekedett a termésátlag. 1980–2015-ig a megyében a burgonya termésátlaga 118,5–208,0 q/ha között változik, a korábbi évtizedekhez viszonyítva jelentős a növekedés, de ekkor sem éri el az országos szintet. A megyében a legjobb termésátlagokat Kisvárdai (Mándok, Pátroha, Tornyospálca, Kisvárdai) és Rakamaz (Tímár, Rakamaz, Gávavencsellő) környéki termelőszövetkezetek, gazdasági szervezetek érték el. A kisüzemek a termésmennyiségnek, a termésátlagnak csaknem mindig a legalacsonyabb értéket¹¹ adták ebben a kategóriában.

3. táblázat. A burgonya termésátlagának alakulása 1931–2015 között (ha/%)

Évek	1931/1940	1950	1955	1960	1970	1980
Magyarország	61	54,3	114	99,2	78,5	118,5
Magyarország	68,5	58,1	108,2	115	108,3	148,2
Évek	1990	2000	2005	2010	2015	
Magyarország	164	135,6	208	166,5	131,7	
Magyarország	169,2	152,9	230,2	204,2	225,3	

Forrás: KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Statisztikai Évkönyvei alapján a szerző számítása

ÖSSZEGZÉS. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye hazánk egyik legjelentősebb burgonyatermő körzetéhez tartozik. Vetésterülete az elmúlt századokban 17–20 százalék között változott. Kimagasló termőterülete elsősorban a terület kedvező természeti adottságainak, s a sokoldalú felhasználhatóságának köszönhető. A burgonyaterülete a 19. század végétől a 20. század közepéig növekedett, majd ezt követő években eltérő intenzitással, folyamatosan csökken. 1945 utáni években 1950-ig az 1935–1940-es

¹¹ KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Statisztikai Évkönyvei (1960–2010).

békeévek átlagához viszonyítva 3,2 százalékkal emelkedett, amit főleg az egy főre jutó magas fogyasztás, s az áruburgonya értékesítés biztonsága, az ipar és az állattartó gazdaságok növekvő kapacitása indokol. A vetésterületre a hatvanas évek elejétől országosan és Szabolcs-Szatmárban is – néhány évig tartó növekedéstől eltekintve – tartós csökkenés volt a jellemző. Ennek kiváltója részben a hatvanas évek kedvezőtlen időjárása, valamint eddig nem tapasztalt burgonyabetegségek, kártevő rovarok tömeges elterjedése. Másrészt legtöbb gazdaságban nincsenek meg a korszerű nagyüzemi burgonyatermesztés szükséges feltételei. Sok esetben a leromlott burgonyafajta felfrissítéséhez nincs elegendő fertőtlenítő hazai vetőgumó, így külföldi fajták behozatalára kényszerülnek a gazdaságok. A vetésterület apadásában jelentős szerepet játszott az is, hogy erőteljesen visszaesett az ipari és a takarmányozási igény, továbbá országosan csökkent az egy főre jutó burgonyafogyasztás, a harmincas és a negyvenes évekhez viszonyítva 130 kg-ról 60–65 kg-ra.

A burgonyaterület nagyobb mértékben a hetvenes évek második felétől esett vissza. Egyre több nagy- és kisüzem hagyta abba a termesztést. Ez főképpen a szélsőséges piaci értékesítési lehetőségek következménye. A megye gazdaságaiban a burgonya termés hozama a háború után fokozatosan növekedett, ennek ellenére a vizsgált időszak többségében elmarad az ország átlagától. A termelési kedv növelése érdekében elengedhetetlen kedvezőbb piaci lehetőségek biztosítása, valamint nagyobb hozzáadott értéket képviselő végtermékek előállításának. Például: félkész termék, gyorsfagyasztott, tisztított, előrecsomagolt, stb. burgonya készítmények kínálata. Ezáltal a fogyasztás is jelentősen növelhető lenne.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

Vásártér (részletek)

Nagyapa ül a lépcsőn, ölében szakajtó, abba fejti, morzsolgatja a málét. Megpróbálnám én is, de nekem nem adja meg magát a cső, vézna kis ujjaimmal meg sem tudom bontani az acélosra érett szemek tömören beágyazódott sorait. Igyekvésem láttán nagyapám kezembe ad egy félig fejtett csövet, s azzal, ha nehezen is, de már boldogulok. Az idő eközben telik, a nap már rendesen közénk pörköl, boglyas, sötét hajam alól csorogni kezd a víz. Pedig nagyapám régebben ül ott, ráadásul pufajkanadrágban, mégsem izzad. Hát az meg hogy lehet? – kérdezem. Neki, az ő közsvényes lábainak direkt jólesik a meleg – mondja. A tavaly egész nyáron le se vetette a vate-linnel bélelt nadrágot. Most is csak a gumicsizmát rúgta le lábáról, hadd süsse a nap, hadd fújdogálja a szellő. Odapislantok, s megállapítom, hogy az ő lába legalább nem olyan fekete, mint a Szaxon bácsié, aki – már láttam – pont így napoztatja, ha kiül a háza elé. A szomszédasszonya állítólag meg is kérdezte tőle, hogy szokta-e mosni a lábát? Az öreg, hogy válaszolni tudjon, kivette szájából a pipát, köpött egyet, s miután elégedetten nyugtázta, hogy nyála ez alkalommal is nagy, szabálytalan csillagalakban terült szét a porban, röviden csak ennyit felelt:

– Én, jányom, suha.

De az én nagyapám szokta, láttam már többször is, ám hagyjuk ezt az oktalan beszédet. Meg amúgy is készülődben van valami, mert a diófán megcsörrent a szarka. Nagymama kedélyesen kiszól a konyhából: – Csak nem vendég jön tán? Nagyapa nem válaszol, mert az efféle buta kérdést rendes, református ember meg se hallja, de engem felcsigázott vele, hát faggatom. Milyen vendég? Honnan veszi Nagymama, hogy jön valaki? Nagyapa kelleetlenül felel. – Hát, csak így szokás mondani: Csereg a szarka, billeg a farka, vendég jön. Ne törődj vele, pusztaság az. Pusztaság vagy nem pusztaság, de nyiszorog a kisajtó, s lassú, kacszázó léptekkel jön Ignatisin Jóska, a postás.

– Adjon az Isten, Elek bácsi! Sürgöny érkezett.

– Fogadj' Isten! – válaszol Nagyapa. – Oszt' mi áll benne?

– Az, hogy jön haza a fia, Árpád.

– Hallod má' Margit! – szól izgatott hangon be a házba – Jön haza Árpád!

A hírré Nagymama is kiszalad a konyhából, s amint kezébe kapja a táviratot, ruhája zsebét tapogatja izgatottan.

– Jaj, Istenem, hol a pápaszem, hova tettem a pápaszemet?

Visszalohol a konyhába, a Singer gép lapján meg is találja, s jön máris a fényre, hogy olvasni tudja.

– Asszonya: Szombaton, harmadikán érkezünk. Árpád. Mi is van máma, öregem?

– Csőtörtök – feleli Nagyapa, és mint aki még most sem akar hinni a fülének, fejét ingatva hozzáteszi: Úgy látszik, mégiscsak igazat beszélt a szarka.

A Nagymama gondolatai azonban már előrébb tartanak.

– Így legalább Laci elibek tud menni Csapra, oszt segít nekik cipekedni...

Árpád bátyám annyira hasonlít apámra, hogy Tácu, a vonat elé kirendelt szekeres meg is szólítja: – Laci, ezt a két bőrdönt én már viszem a szekerre, hozzátok utánam a többit. De elcsodálkozik, amikor a peronon feltűnik a másik Laci, aki a kis Margitkának és Gitta sógornőjének a magas lépcsőről való leszállását segíti. – Juj, hát akkor te meg biztosan Arpi vagy! – hozza helyre tévedését. – Emlékszel rám? Habár nem biztos, mer’ tik idősebbek vagytok pár évvel. Én meg a Biri fia vagyok – próbálja tisztába tenni Tácu az ismeretség eredetét.

Nagy otthon az öröm, mert mégiscsak sok, mint majd utóbb kiszámolom, az a tizenkét év, amióta nem látták egymást. Nagyapa megtisztálkodott, megborotválkozott és kiöltözött az alkalomra – az orosz módiból átvett pufajkanadrágot könnyű cájgpantallóra cserélte, és lábára cipőt húzott, hogy Árpád fiának ne kelljen szégyenkeznie miatta előkelőbb származású felesége előtt.

Arpi bácsi valóban nagyon hasonlít az én apukámra, csak egy jó tenyérynivel alacsonyabb, és bal arcán nem visel forradást. Hogy alacsony termetű, azt már az esküvői fényképükről is láttam. Az ügyes fotográfus egy sámedlire állította, hogy ne tűnjék túl alacsonynak hosszú, fehérruhás menyasszonya oldalán, s a ruha visszafordított uszálya lazán át van dobva a kisszéken, hogy leplezni próbálja ezt a kis csalást. Gitta néni a valóságban is magas, erős csontozatú és tartózkodó természetű asszony, aki nem hajol le hozzám, hogy megcsókolja az arcomat, mint más rokonok, az irántam való rokonszenvét, ha érez egyáltalán irántam valamit, egy számomra érthetetlen dicsérettel intézi el, „Te aztán vagány gyerek vagy” – mondja. De mit várhatnék tőle, amikor saját kislányát is két szemének villanásaival fegyelmezi, és úgy jár köztünk, mintha karót nyelt volna. Margitkát pedig, akit én nagyon, de talán még annál is jobban vártam, szinte azonnal kistestvéremként fogadtam el. Ő olyan komoly és jól nevelt kislány, aki kezet nyújt egy fiúnak is, amikor bemutatkozik, és olyan igaz, gyermeki szeretettel és ragaszkodással néz nagymamánkra, akit végre megismert, mintha csak attól tartana, hogy bármelyik pillanatban elszakíthatják tőle. Hát tessék, ez egy újabb ok, hogy azonnal megszeressem, s miután szóba került, hogy orvos leszek, ha megnövök, mindenáron injekciót akarok adni Margitkának a nagyapám által faragott fecskendővel. De nem a karjába, azt hiába tartja olyan engedelmesen, hanem a hasába, a szoknyája alá, mert engem – egyelőre – a kislányok másságában leginkább a szép fehér hasuk érdekel. S míg a jelképesen meghegyezett szűrőeszközt hasára szorítom, szemét és arcát figyelem, mert gyermeki érző szívemmel a világért sem szeretnék neki fájdalmat okozni, addig szúrom csak, amíg türelemmel viseli.

De hamarosan előkerülnek az ajándékba hozott dolgok, a barack- és cseresznyepálinkás üvegek, s mivel a többire már figyelni sem érdemes, a férfiak egyiknek azonnal kitekerik a nyakát, s isznak egy kupicával a találkozás örömeire. S ebben a pillanatban, hogy teljesebb legyen az öröm, Pista bátyám, a legkisebb fiú is megérkezik. Iszik egy nagyon keveset Nagymama, és isznak az asszonyok is, majd asztalra kerül a vacsorára sült friss oldalas, s az emberek az étvágy fokozása végett, vagy a cseresznyéhez való ragaszkodásuk jeleként isznak még egyet. A vacsora végén Nagyapa előveszi a Kövesditől vásárolt fehérbort, egyre inkább csillognak a szemek, kipirulnak az arcok, s egyszer csak énekelni kezdenek. Árpi bátyámnak jó hangja van. Magyar nótákat, operett-részleteket hallgatunk, apám helyenként tóditja, de aztán a bátyám abbahagyja, meghúzza a borospoharat, és indítványoz: – Akkor most az Apuka nótáját! Nagyapa pironkodva megcsóválja fejét, hogy ez meg mire való, de amint Árpád rázendít a legénykort idéző régi nótára, ő is beleerősít: Vesz nekem édesanyám kalapot, / Fújja a szél rajta (j)a szalagot. / Ha nem fújja, magam is lobogtatom, / Ezt a kisjányt ide csalogtatom.

De úgy látom, Pista bátyám nagyon szeretné, ha őt is felnőttként kezelnék, emberszámba vennék végre, hogy a figyelem egy kevésbé ráirányulna. – Amikor Dobászon vótam, egy Munkács-környéki legénytől ezt tanultam – mondja lelkesen, s ő is belekezd egy nótába: Hej (de) rézpénzt adjál, kutya zsidó, nem bankót, / Mer’ a bankó a betyárnak nem való. / Mer’ a betyár hun megázik, megfázik, / Oszt a bankó a zsebébe széjjelázik.

Apám arca erre elkomorul, szúrós szemmel Pista öccséhez fordul, és mindenki számára érthetően tiltakozik a nóta ellen:

- Ebből elég! Nem kell a zsidókat bántani. Épp elég szenvedést mért a sors rájuk így is.
- Bátyám, de hát evvel én mi rosszat mondtam? Különben is, e’ csak nóta!
- És azt már elfelejtetted, amikor a kűhíd alatt a zsidó gyereket békával ettetétek?
- Az már régen vót, még a csehek alatt. És ha tudni szeretnéd, abban a gazember-segben én nem is vótam benne, csak ódalrul láttam.

Gitta néni most kezd igazán odafigyelni az éleződő párbeszédre, s férje mellé teledve faggatni kezdi:

- Mondd csak, hogy is volt ez a békás dolog? Engem érdekel.
- Á, nem nagy ügy – feleli Árpi bátyám, én nem voltam ott, csak hallottam, hogy a Bajuszkirály, vagyis Endre, a testvére, Gyula, meg Tibi, de Szilágyi Laci is ott volt, a csináltút kőhídja alatt kártyáztak, aztán ott gibicelt mellettük az egyik zsidó gyerek, azt hiszem, a Szaporafaszú fia. Mamuka, mi is volt a rendes neve annak a zsidónak?
- Az, ha jól emlékszem, a rőfös Gelb Lajosnak az egyik bátyja vót. Azért híjták így, mert sok gyereke vót. Igen, Gelb vót az is – magyarázza Nagymama.
- Na, hát annak az egyik csenevész kölyke csak ott lábatlankodott, ezek meg azt mondták, ezen túl akkor lehet köztük, ha megtér kereszténynek. De az csak vigyorgott, és rázta a fejét. Akkor Tibi meg Szilágyi Laci elkapták, a két karjánál fogva a híd kőfalának szorították, és úgy próbálták belőle kicsikarni a hitvallást:
- Hiszed a Krisztust, az anyád úristenit? De az csak ingatta a fejét. Ekkor Gyula kikapott a vízből egy nagy zöld békát, elő mindjárt a bicskát, oszt a kövön négyfelé vágta, s egy darabot mindjárt az orra alá tartott. Akkor oszt már ő kérdezte:

– Hiszed a Krisztust? De a fiú most is azt mondta, hogy nem.

– Ha nem, hát nem. Így is jó – hagyta rá Gyula. – Na, de akkor nyeljed, Bumi!

De a fiú összeszorította fogait, nem volt hajlandó kinyitni a száját. Gyula erre bedühödött, a kés hegyit a nyakának szegezte. Megijedt erre rendesen, csak úgy járt a két szeme, de látta, hogy ezek nem tágítanak, hát nagy nehezen csak kitátotta, az meg gyorsan belenyomta az undorító cafatot. Hanem annak esziben sem volt, hogy lenyelje, csak forgatta a szájában, de nem volt mese. Gyula a szájára szorította a tenyerit, megforgatta szeme előtt a bicskát, így oszt csak legyűrte a torkán, csak úgy düjjedt a két szeme. Na, akkor megént megkérdezte tülle:

– Most már hiszed a Krisztust?

– Menjete a francba! – kiáltotta a szegény gyerek, és mindenképpen szabadulni akart a fogságból. De erre Endre már hozta is a béka következő darabját, és nyomta egyenesen a szájába. Hát erre inkább meggondolta magát a zsidó fiú, és sírva mondta, hogy hiszem, hiszem, csak ne csináljátok ezt velem, engedjete már! Hát, ez bizony így volt.

Gitta néni még ült egy keveset maga elé meredve, majd felállt bátyám mellől, álló helyzetéből visszanezett rá, aztán sógoraira emelte szemét. Egy másodperc töredékéig nekem is sikerült elkapnom a tekintetét, és mély kiábrándultságot láttam benne. Aztán csak ennyit kérdezett:

– Mit tudtok róla, megúsza a háborút az a Bumi nevű gyerek? Árpád bátyám és öccsei lehajtott fővel hallgattak. Helyettük Nagymama válaszolt:

– Elvitte innen mindenkit, őket is. Oda is vesztek. Az egész család. De a nagybátyja, Gelb hazajött.

– Jobb is, hogy nem kell vele találkoznotok, nem kell a szemébe néznetek. Vegyétek tudomásul, hogy a gyermek lelke, vagy, ahogy mostanában nevezni szokás – a tudata pontosan rögzít minden sérelmet, minden ellene elkövetett erőszakot, és csak az emberen múlik, hogy később, ha módja is nyílik rá, hogyan válaszol: a bosszú, vagy a megbocsátás nyelvén? És tudjátok, miért? Mert a lélek örök és nem öregszik a testtel, legfeljebb nemesedik – mondta Gitta néni, s elindult az ajtó felé, mintha éppen csak friss levegőre vágya.

Árpi bátyám meg, mintha lelkiismeret-furdalást érezne az előbbi téma miatt, mintha a beszélgetés folyását szeretné visszavezetni odáig, ahol a zsidó gyerek esete felvetődött, s hogy ez alkalommal említetlenül hagyhassa a vele esett gyalázatot, nagymama felé fordulva megszólalt:

– Istenem, de jó újra itthol lenni! – tört fel belőle a sóhaj, s ezzel mintegy áthangolódva beszélni kezdett. – Igaz, a Vásártér nem olyan már, mint azelőtt volt, sok minden változott itt is, de azért nekem csak a Vásártér maradt. Jól emlékszek még, amikor apróbb gyerekek voltunk, apuka fuvarokat vállalt, oszt midig hozott nekünk jó krumplicukrot, no meg a lacikonyha körül terjengő finom illatokat se lehet felejtetni. Meg ott volt az a sok mester. A csizmadiák, a szabók, a fazekasok, számját se lehet tudni, hányféle sátor állt, mind kínálták a portékájukat! Mutatványosok, meg léggömbárosok is jöttek, ahol meg a forralt bort mérték, ott hamar lábra kapott a jókedv, ott osztán a cigány muzsikuskoknak is leesett néhány pengő.

S ahogy sorolta az emlékeket, arca teljesen kisimult, szinte gyerek lett újra.

– Apuka – szólt váratlanul nagyapához, aki már alig győzte a sok egyetértő bólogatást – hogy is történt az az eset az ökrös gazdával, meg a léggömbökkel? Sokszor hallottam már, de félek, hogy valami részlet mindig kimarad.

Nagyapa simított egyet bajszán, fogatlan szájában mosoly fakadt, s beszélni kezdett ő is.

– Ez még legénykoromba történt, a békeidőbe. A nagypaládi gazda négy szép hízott ökröt hozott a vásárba, mer’ férjhez készült adni a jányát, oszt’ stafirung kellett neki. Négy gyönyörű jószág vót, hamar elkótt mind, a’ meg örömben áldomást ígért a vevőnek, de útjába került a léggömbárus is, oszt’ eszibe jutottak az apróbb pulyák. Vett is nekik vagy öt-hat színes lugalomot¹ a szárukat meg hozzákötötte a bugyellárisához, azt meg a kiskabátja övébe dugta. Oszt’ ahogy itták a bort, hamar kedvük kerekedett, oszt’ ahogy magyarázott, hadonászott jókedvibe’, az öve meglazult, a léggömbök meg szépen emelkedni kezdtek. Atya egy égl! Mire a paládi gazda észbe kapott, a léggömbök a bugyellárisal a torony tetejibe’ jártak. Szaladt az ember utána, kiabálta: Emberek, ott repülnek az ökreim, ott repülnek! A nép meg csak nézte, azt hitték, hogy megháborodott. Hát így vót.

Engem, aki az egyik sarokban meghúzódva hallgattam Árpai bátyámat és nagyapát, a vásári történet cseppet sem hozott lázba. Agyam újra a zsidó fiú körül forgott, akit az én nagybátyáim a békahúsrá kényszerítettek. Olyan érzésem támadt, mintha nagyapa beszéde közben elszenderedtem volna, s valaki váratlanul nyakon legyintett, hogy ébresztő. Mintha a „Nyeljed, Bumi!” nekem szólt volna. Pontosan ezekkel a szavakkal szokott anyám még jobb étvágyra buzdítani, amikor azt látta, hogy valamit jó ízzel eszek. Így már teljességgel ismerős a mondás, de azt mégsem gondoltam volna, hogy ennek egy ilyen durva történet az eredete. El is döntöttem, hogy ezen túl nem fogom eltűnni neki sem, hogy így beszéljen hozzám. Hát nincs nekem saját nevem?

* * *

Senki sem tudott olyan nesztelenül jönni-menni, mint Boriska néni. Nagyapa sógorasszonya, vállán a sötét nagykendővel úgy érkezett most is, akár az árnyék. Én a reggelire kapott, tejeskávéban áztatott kenyeret kanalaztam éppen, s csak azt vettem észre, hogy már le is ült. Akkor mondta csak, hogy aggyisten, aztán mindjárt mondanója közepébe vágott. Kész tényként adta elő, hogy ha eddig nem volt elég dolga, ezen túl bizony megsokasodhat, mert az öreg Pákhné ágynak esett, s mivel nem igen fog már talpra állni, csak kell valakinek jární utána. Közelebbi rokona nincs Berta néninek rajta kívül, így az csakis ő lehet.

– Miután a nyár vége felé eltemette az urát, hamar leesett a lábáról, oszt’ se kutyája, se macskája, de valakinek csak kell lenni mellette. Asszongya Berta néném, mindenit arra irassa, aki gondozni fogja, de csak akkor, ha meg lesz vele elégedve. Hát az időmből éppen kitelik, akkor meg miért ne járnék utána?

– Pedig nemsokára itthon is szükség lesz rád – kapcsolódik a beszélgetésbe Nagy-

1 Luftballon

mama. – Elvállaltad, ahogy hallom, az ágybeli mosást is a dongós iskolába.² Még jó, hogy az csak néha esedékes, de tizenöt-húsz garnitúrát, ugyi, mindjárt nyakunkon a tél, megszáritani se egyszerű, nemhogy kimosni, osztán még vasalni is. Meg kell avval dógozni.

– Ezt a mosást csakugyan neki köszönhetem, Elinek. Ű szerkelte azt a dógot a nyakamra, mer ű ott a buháter³ vagy mi az isten csudája, de asszongya, ne aggódjak, meg leszek érte fizetve.

– De azt is hallom – vette vissza a szót Nagymama –, hogy a jányod, Eli megint várandós, neki is csak eljön az ideje, csak elvárhat akkor ű is tüled egy kis segítséget. Nem gondolod, Boris?

– Hát ami igaz, az igaz. Ez a Jani megént csak jól hozzávágta a jányomhoz a gatyáját. Jányom, mondom neki, én valahogy mégse értem, hova siettek avval a pulyával? Várhattatok vón még. De mondtam a vejemnek is, hogy értem én, hogy annyira oda van azér' a kis valamiér', mer' vót má' evvel így más is. Hát szántson, szántson, amennyi jól esik, de nem muszáj mindig vetni is.

Fogalmam sem volt még arról, amit Boriska néni a szántásról-vetésről összehordott. Tudtommal nem volt Jani bácsinak se lova, se ekéje, de úgy látszik, Nagymama mégis érthette, mert valami olyasmit mondott sógorasszonyának, hogy az a mag akaratlanul is a földbe kerülhet, amit neki is tudni kellene, ha már meg is vénült.

– Értem én – mondja erre Boriska néni –, de e' már a harmadik. Hát arra nem gondol, hogy fel is kell űköt nevelni? Nem az a világ van már, mint a mi időnkbe. Akkor egyik nevelte a másikat, most meg... jászliba kűdik, meg mit tudom én... a bőcső már nem elég, kocsi kell neki. Oszt' mi az a kis kereset, amit a vejem a Tiszaszt-rojbul⁴ hazához? Még jó, hogy hargászni szeret, oszt' a hallal, amit fog, avval is csak pótol valamit.

– Te meg ne hánytorgass nekik, Boris, semmit se! – Kapcsolódik Nagyapa is a beszédbe a spar mellől. – Elfelejtetted tán, hogy te is nyócat hoztál a világra? Ha eccer jön az a gyerek, hadd jöjjön, azt a Jóisten adja, visszautasítani nem lehet. Űk meg hát, ugyi, csak fiatalok még, hadd szeressék egymást. Meg osztán a jányod is dógozik, csak nem tanult hiába. Csak lendít ű is valamit a háztartásba. Oszt' ha Pákné nem húzza már sokáig, a végin még gazdag leszel, mer olyan ház, mint az övé, tán nincs is több Újlakon. Azt még Balog építette, nála jobb kűművest meg keresni se lehetett az egész környéken.

– A' már eccer igaz, hogy szép nagy, díszes ház, nem olyan összedobált, mint ezek a faházak itt szembe.

– Nanal – Vonja össze szemöldökét Nagyapa. – Nem olyan utólsók éppen ezek se. Én még jól emlékszek rá, milyen ügyesen dógoztak azok a hucul mesterek. Csak megállt a nagy rönk felett, oszt a plenkáccsal fél ódalrul úgy arasonként bevagdosta, aztán meg szedte le rulla a felesleget, oszt' fordult mindjárt a másik végire. Ojjan egyenletes, meg egyforma vót az, mintha fűrésszel vágták vóna. Én meg vittem neki-

2 Dongós iskola – a méhészképző szakiskola megnevezése a helyi szóhasználatban.

3 Buhalter (orosz) - könyvelő

4 Tiszasztroj – orosz mozaikszó, a Tisza-töltések építésére, javítására létrehozott állami vállalat neve.

jek egy jó darab szalonnát, egy kis tejet, oszt' rakhattam a szekerre a sok jó forgácsot, amennyi csak fért. Én is jól jártam, meg űk is – meséli Nagypapa elégedetten.

De most váratlanul rángatózni kezd nagyapám arcizma, s azzal együtt a bajusza is. Olyan hangtalanul tud nevetni, hogy aki éppen nem néz rá, észre sem veszi. Csak valami halk, szagatott sziszegésféle hagyja el a száját, de Nagymama, bár háttal űl neki, észreveszi.

– Na mi az, öregem, csak nem tán az angyalodat látod?

– Azt éppen nem, csak eszembe jutott az öreg hucul – bökte ki, és nevetett tovább.

– Csak nem az tán, amék király szeretett vón lenni?

– De – helyeselt az öreg. – űlt a rönkön, miután elkötötte a früstököt, nyújtózott egy nagyot, oszt' ábrándozott: Ha én eccer király vónám! A többi meg csak nézett rá, hogy mi lenne akkor? Oszt' azután mondta tovább: Vaj ennám! Zsír innám! Minden reggel zújabb, zújabb bocskor húznám! – Így mondta – utánozta nagyapám az öreg ruszin tört magyarságát, és ismét nevetett, aztán még magyaráztaként hozzáfűzte: Azt gondolta, a király is olyan, mint űk, csak egy kicsivel módosabb.

A konyha derűjét az udvarról beszaladó Jánoska, Gizi néném kisebbik fia zavarta meg.

– Nagymama! – fakadt mindjárt panaszba – Jani bácsi meg csúfolkodik.

– Miért? Mit mondott neked?

– Azt, hogy János, tokányos⁵ a lábos!

– Oszt te nem tudsz neki válaszolni? Mondjad, hogy nyalja ki.

De Jánoska már nem érkezett megfogadni a tanácsot, mert Jani bácsi az ajtóban állt.

– Jó napot – köszönt mogorván. – Magát keresem, anyós – fordult mindjárt Boriska nénihez. – De gondolhattam vón rögtön, hogy a soron űl. Na, jöjjön csak haza, mert Elinek fel kell menni a Zöldkeresztbe, én meg már készülök szögálatba fele, vigyázzon egy kicsit a kisjányra, mer' nincs kire hagyni.

– Na, lássátok? Én már csak erre kellek itthon – szolt az öregasszony, s elindult a veje után.

Ahogy felszabadult a terep, Nagypapa előkereste a Kálmán fiától kapott takaros tajtékipát, s a disznóhólyag zacskóból jó alaposan megtömté. Legalább kétszer annyi vágott dohány fért bele, mint a megfakult, a sok piszkálástól kilyukadt cseréppipába. De amint a gyufa után nyúlt, izegni-mozogni kezdtem, mert napok óta ott ágaskodott már bennem a tűzgyújtás iránt való kíváncsiság.

– Nagypapa –, termettem egy hirtelen mozdulattal előtte – tessék nekem ideadni a gyufát, most én hadd gyújtsam meg!

Az öreg határozottságom láttán meglepődött, s bár hitetlenkedve, tétovázva, vagy talán alkalmasságomban kételkedve, de mégis kezembe adta a skatulyát, majd szeme sarkából figyelte, hogy boldogulok-e? Én épp elégszer láttam már ezt a műveletet ahhoz, hogy egyetlen mozdulattal lángra lobbantsam, és a pipa szájához tartsam a gyufaszálat. S amikor a fölfelé igyekvő láng az első szippantásra rálapult a dohányra, a másodikra pedig bele is kapott, nagyapám elismerő biccentéssel vette el tőlem az égő gyufaszálat.

5 A tokány Ugocsában puliszkát jelent.

– Na jó lesz már, mer’ megégeted a kezed – figyelmeztetett, s aztán nyúlt a skatulya után, de bennem már ott remegett az elfojthatatlan vágy, hogy a gyufát magamnál tarthassam.

– Nagyapa! – Szóltam bátran, szándékában megelőzve, s közben elszántam marokoltam a skatulyát. – Hadd maradjon most nálam a gyufa, és ha Nagyapa majd megint meg akarja gyújtani a pipát, itt lesz nálam, és akkor is én fogom majd meggyújtani. Jó lesz, Nagyapa?

Mit tehetett az öreg, mint megvonta vállát, s rám hagyta, de bár ne tette volna, mert az én tervem darabkáit ekkor már az ördög rakosgatta. A pipa csak pipa, az nem fog lángot, de vajon hogyan ég a kertben a jól kiszáradt kukoricaszár? De én majd nem hagyom elégni az egészet, csak egy kicsit meggyújtom, mert látni szeretném, mint kap lángra, aztán gyorsan el is oltom. És egy alkalmas pillanatban, mintha csak a gangon lenne valami dolgom, kisurrantam a házból, s hátra-hátratekintve lesomfordáltam a kertbe, egyenesen a nagy jonatán almafa köré rakott kóré kupához. Hűvös, száraz ősz volt, a kórélevelek a legkisebb szellőtől is zörögtek. Amikor kinyitottam a skatulyát, ismét hátra tekintettem, hogy nem követett-e valaki? Megnyugodva vettem elő egy gyufaszálat, és végighúztam a doboz szélén. Sercent és mindjárt lángra kapott, a láng pedig fellobbantotta a száraz kórólevelet. Azt hiszem, az első néhány másodpercben remegtem a gyönyörtől, de amikor úgy döntöttem, hogy elég a játékból, el kellene oltani, már nem voltam ura a szemlátomást hatalmasodó lángnak. Riadtan és tehetetlenül nézem, mint emészti a tűz tehénként téli takarmányát, s a hirtelen támadt hőségtől ijedten hátrahőköltem.

Elsőként nagyanyám rohant le a kertbe, szeme és karja már útközben az eget faggatta. Nyomában nagyapám igyekezett a görbepottal, egy vödörben vizet lötyögtetve, s futottak a szomszédok is egymás után: Boriska nénénk, Zsiga bácsi, Mariska néni, Eli és Jóska. A vider és a lánc szaporán zuhogott le a kútba, a vizes edények kézzel kézre jártak. Valaki egy karóval szétdobálta a kévét, de azok közt már nem sok menthető akadt. Nem volt már mit oltani sem, és az almafa tüzet fogott törzsére se volt gondja senkinek, mert minden szempár rám szegeződött.

– Margit, legalább verd el jól a seggit egy vesszővel! – biztatta Mariska néni nagyanyámat.

– Dehogyan nyúlok én hozzá, majd az apjától megkapja a magáét, ha megjön a gyárból!

A délelőtti műszak végeztével apám félig szaladva vágott át a Vásártéren, mint aki tudja már, mire érkezik. Be sem jött a házba, rohant le a kertbe, s miután széttekintett a büntett helyszínén, egyenesen felém tartott, aki a gangon állva vártam sorsomra. Semmit sem szólt, csak leoldotta derekáról a kopott nadrágszíjat, szemrehányóan szemembe nézett, s a büntetőeszközt feje fölé emelte. Mit tehettem volna, mint hozzá menekültem, lábát térde fölött átöleltem, és büntudattal telve vártam a megérdemelt ütések. Háromnál többet akkor sem tudtam volna összeszámolni, ha már iskolás vagyok, s a szíj nyomán maradt hurkák égető fájdalmára sem emlékszem már vissza. De amikor lehajolt hozzám, hogy magához öleljen, s homloka felől forró könnyek hullottak arcomba, akkor fakadtam csak sírva, az volt nekem az igazi büntetés.

CSABAI LÁSZLÓ

Pogány vágyak

Ködbe fullad a gyár: a fűtőkemencékből a füst dől, a főzőüstökből a pára. Nem csak a biztonsági szelepeken. Pogány Tamás, függetlenített alapszervezeti MDP-titkár rosszul csóválja a fejét. „Aligha így kell ezeknek működni.” De fél, ha lemegy és magyarázatot, intézkedést kér, kiderül, hogy egyáltalán nem ért a konzervgyártáshoz. Amit persze mindenki tud. Mert mit is érthetne hozzá egy volt biztosítási nyomozó?

Pogány amúgy a biztosítási nyomozáshoz sem értett. Ügyvéd nagybátyja (akinek a biztosító egy szívességgel tartozott) dugta be ebbe az állásba. Miközben a bakák és a munkaszolgálatosok ezrével pusztultak a fronton, Pogánynak például azt kellett volna kiderítenie, hogy egy hónapokig tartó kóma után 98 évesen elhunyt órásmesternek a halálát nem siettette-e a rokonsága. Az esetvizsgálatok során Pogány pénzt nem szerzett a cégének. Magának jó ismerősöket igen. Elytársakat is. Akik bűjtatták a SAS-behívó előtt a sötét évek legsötétebb hónapjaiban. És állást szereztek neki a háború után, amikor a magánbiztosítókat fölfalta az újszülött népi „demokratikus” állam. Melynek Pogány Tamás mégis egyre lelkesebb fia lett. Már nemcsak a feljebbjutás haszna miatt járt a szemináriumokra, gyűlésekre, hanem hitte és vallotta az elnyomásból és szegénységből (bár ő a háború előtt nem volt szegény) való megszabadulás nagy tervét. A ’47 augusztusi választásokon vitorlaként dagadozó fehér ingben száguldott társaival a teherautó platóján, hogy a Párt kékcéduláival a legeldugottabb falvakban is érvényre juttassák a dolgozók akaratát. („Áldj meg engem, nagy tetterre készülünk!” – kérte anyját az indulás előtt. És a nő, sírásra álló, riadt szemmel keresztet rajzolt a rózsafüzérrel fia homloka előtt a levegőbe.)

Az erőre kapó áprilisi nap lassan felszívja a gyárudvarról a gőzölgést. Megjelennek a dísztribün körvonalai (Pár napja, a felszabadulás ünnepén itt tartott beszédet a gyárigazgató, arról beszélt, hogy a tüdőbaj, az írástudatlanság és a rablótőke legyőzése után az ellenforradalmi Rajk-klikk ügyködésétől is sikerült megszabadulni.), rajta zöld fityulás alakok sűrögnek. Nem a konyha személyzetét küldték ki rendet rakni: az egész gyár zöld szakácssapkát visel. Ezt küldte – talán tévedésből – a fővárosi Vörös Meteor Munkaruhagyár, és a szállítmányt nem tűnt célszerűnek visszajuttatni a feladóhoz, elvégre sapka-sapka, ez is megteszi.

Az emelvény díszítéseit, transzparensait lebontó és óvatosan becsomagoló munkásnőket egy kis pirosposztag, kerek asszony, Martos Jenőné irányítja. A titkár ked-

veli Martosnét. Beszédét, mely úgy pattog, mint a kizsírozott serpenyőbe vetett nookedli, ringó járását és határozott karmozdulatait, okos, meggyőző arcát, amikor a brigádgyűléseken előadja a Párt legújabb határozatait. (A titkárnak ilyenkor nem is kell beszélnie, mindent rábízhát.) Legjobban mégis a nő nagy, körteforma, öblösen lehajló mellei tetszenek neki. Pogány imádja bekapni Martosné bal mellbimbóját. Közben a jobb mellét a tövénél megragadva, az azon lévő bimbóval a fülét cirógatja. A férfi ilyenkor köpködve, fuldokolva vonyít az élvezettől, a nő meg harsogóan kacag. Persze, csak ha a titkár otthonában van a találka. Ha a gyár göngyölegraktárában csilapítják gerjedelmüket, muszáj visszafogniuk magukat, hiába volt Dolmány Pista, a raktárvezető tüzér a Don-kanyarban, a nagy duhajkodást még az ő süket füle is meghallaná. Pogány Tamás segít Martosnénak, hogy az elszökhessen otthonról a titkár Takarékpályatában lévő szolgálati lakásába. Azért van elvégre az embernek elméje, a Párt emberének meg a néptől származó hatalma, hogy használja: Pogány rendre behívattatja Martos Jenőt éjszakai műszakra. (Műszakpótlékért!) Legszívesebben minden éjjelre berendeltetné, de az előkészítő üzem vezetője (itt dolgozik Martos Jenő) van, amikor vonakodik teljesíteni a kérését, mondván, hogy nem tud neki ilyenkor hasznos munkát adni, míg másokat nappal agyongyötör a százalékteljesítésért. És Pogány Tamás ezen érvek előtt általában meghajol. Mert a gyár, a gazdaság, vagyis a nép érdeke mindenek előtt! Mindenek előtt!

Az értekezlet a szokásos unalmat hozza a függetlenített alapszervezeti titkár számára. Az igazgató, a főmérnök, a főkönyvelő mindenféle számmal dobálóznak és szidják a beszállítást vállaló téeszeket a késlekedésükért. A tanácskozótermet az egykori tulajdonos-igazgató (Grünfeld Salamon) kaktuszházában alakították ki. Grünfeld imádta a kis szűrős növényeket, közvetlen az irodája mellett tartotta őket, és az értékes vendégeknek adott egyet-egyet. A csupa üveg tanácskozóterem igazán világos, felüdülés télen belépni ide, de ha a nap kiszabadul a felhők közül, ami a tavasz derekához érkeve egyre gyakoribb, pillanatok alatt felhevül. Most is ez van. Pogány izzad, törölgeti a homlokát. És még az unalom is! Kinyitja jegyzetfüzetét és rajzolni kezd. Egy ötágú csillagot. Szeret ötágú csillagot rajzolni. Fel sem kell emelnie a ceruzát: jobbra föl, jobbra le, balra föl, jobbra egyenest, balra le, és már kész is a csillag. Aminek közepébe most egy mindent látó szemet biggyeszt. Amilyen a templomokban szokott lenni. Besatírozza gyorsan, nehogy valaki észrevegye. És a csillag köré kalászkoszorút rajzol, ahogy a népi állam címerében is van. Aztán még egy kalászkoszorút. Csak így meg nem hasonlít semmire. Vagy mégis? Elfordítja a képet 90 fokkal, és elmosolyodik a látványra: egy kitarulkozó női nemi szervet lát maga előtt.

Erről Martosné jut az eszébe. Martosnéról meg Pankotai Gizella.

Pankotai Gizi még a háború előtt, svájci tanulmányai alatt belebolondult az antropológiába. Nyárligetre visszaérve hozzámment egy doktor úrhoz, és biztatására euritmia-kört alapított. Sokan társultak hozzá. Esténként a sóstói Vigadó teraszán ugráltak, forogtak, hogy kapcsolatba léphessenek a világot uraló nagy energiával. A sóstóhegyi plébános viszont kiprédikálta őket, mondván, az egyetlen igaz hittel össze nem egyeztethető eretnekszagú dolgokat művelnek. (Talán ezért is vitték el a frontra a doktort,

ahonnan nem jött vissza.) Ez az „egyházi átok” nagyon jól jött Gizinek az új rendszerben. Mint a klérus egykori üldözöttje, le tudta mosni magáról a polgári származás bélyegét. Gimnasztikaszéanszait is folytathatta, persze a metafizikus háttér mellőzésével, immár „Konzervgyári Nők Munkás Testedző Köre” néven. Esténként jönnek össze az étkezőben. A gyár vezetői élvezettel figyelik az asszonyok terpesztéseit, hajlongását.

Pogány Tamás most arra gondol, milyen jó tenne Martosnének, ha egy kicsit jobban tudna tekeregni a testével gyakás közben.

– Pogány elvtárs! – fordul hozzá az értekezlet végén Bartha Jolán, a gyár Feodora Kornylilova Nőbizottságának vezetője. – Lenne néhány dolog, ami már megérett rá, hogy pártszinten is foglalkozzunk vele. Mikor beszélhetnénk?

– Akár most. Fáradjon le hozzám, elvtársnő!

Mikor a konzervgyár nőszervezete felvette a pártfőtitkár feleségének (aki egyúttal az MNDSZ tiszteletbeli elnöke is) a nevét, maga Kornylilova, vagyis Rákosiné jött el díszvendégnek. Nagy fekete autó hozta, s mivel a gyárat és környékét ellepték a fekete öltönyös biztonságiak, a kis jakut nő a fehér ruhájában, mint egy friss sírhalomra helyezett virágcsokor ékeskedett. S mellette testi-lelki barátnője, a híres művésztanár: Kovács Margit. Nyelvtanilag sem mindig helyesen, és erős orosz-jakut akcentussal beszélt Kornylilova. De ha nem volt feltétlen szükséges kinyitnia a száját, akkor hallgatott. Csak bólogatott a szép tablók, a Himalájaként égbe törő diagramok láttán. Tiszteletteljesen meghajtotta fejét az üzemben, amikor megtudta, hogy férje hatvanadik születésnapja tiszteletére minden brigád kommunista szombatot vállalt. Aztán mégis mikrofonhoz lépett, és arról beszélt, hogy fontos jól dolgozni, mert azzal épül a nép állama. Majd egy általa készített kerámiát nyújtott át a gyárigazgatónak, mely egy alacsony nőt ábrázolt, amint a fazekaskorongon egy edényt formáz éppen. Bartha Jolánnak pedig egy zománcos kerámia kitűzőt adott. A kitűzőbe is egy népies formájú edény vonalát vették be. Bartha Jolán ezt azóta a szíve fölött hordja. Most is itt van rajta, amikor Pogány Tamás irodájában az árpakávéját kavargatja.

– Kezdjük, elvtársnő! Nagy a gond? – fordul felé a függetlenített alapszervezeti titkár.

– Nagy, Pogány elvtárs. Gyárunk férfi dolgozói, ami az elvárható társadalmi viselkedési normákat illeti, a morális tudatosság alacsony fokán állnak. („A morális tudatosság alacsony fokán állnak...” – mi ez a bikkfanyelv-mánia? „A dolgozóink otromba tuskók” – így kell ezt mondani!” – van Pogány fejében.) Nem fogják föl, hogy a nők munkába állásának csodálatos lehetősége egyúttal növeli az asszonyok vállára nehezedő terhet. Ahelyett, hogy a férjek igyekeznének, ahol csak lehet segíteni nekik, mert az asszonyoknak és a lányoknak is joguk van a pihenésre, a boldogságra...

– Igen, igen erről már sokszor volt szó. Konkrétumokat mondana?

– Például Novákné esete. Négy kisgyermeket nevel. Ápolja magatehetetlen édesanyját. A gyárban is megállja a helyét. Erre nincs olyan hét, hogy ne kék-zöld foltokkal jöjjön műszakba. Próbálja szerencsétlen elrejtetni az ütések nyomát de...

Bartha Jolán nem tudja azt, amit Pogány Tamás tud: Novákné ügyében már próbáltak intézkedni. A szakszervezeti titkár telefonon beszélt a rendőrkapitánnyal, aki

megígérte, hogy gondjuk lesz a férfire. De ehelyett hamarosan visszahívta, hogy a Novákné veréséből nem lehet ügyet csinálni. Ez pedig valószínűleg azt jelenti, az asszony férjének olyan kapcsolata van a – még a rendőrség számára is kifürkészhetetlen működésű – államvédelemmel, ami megvédi minden támadástól. Bár olykor az efféléket is elsodorja egy tisztogatási hullám. De ezeket a hullámokat csak felülről kelthetik.

– Igen. Ez felháborító. Felírtam magamnak, megnézem, mit tehetek.

– Aztán itt van Pórné Erzsó.

– Őt is veri a férje?

– Nem. De fűvel-fával csalja. Az a szerencsétlen nő egy kész idegromcs. És betegesen sovány. Zörögnek a csontjai.

– Hol dolgozik a férje?

– A cipőosztály vezetője az Állami Áruházban. Ott, az osztályon, azokkal a könnyűvérű kis nőcskékkal... – A titkár arcára irigykedő mosoly kerekedik ki. El kell fordulnia, nehogy a másik észrevegye. – Erzsó bement az áruházba, beszélt az igazgatóval. De az azt állítja, hogy nem tehet semmit, Novák a szép szóra nem hallgat, ki meg nem rúghatja, mert az ő osztálya van mindig élen a munkaversenyben. Azt a kollektívát nem szabad megbontani.

– Hát igen. Kényes helyzet. Mérlegelni kell – dűnyögi a titkár, és már megbánta, hogy lehívta magához Bartha Jolánt.

– Martosné helyzete meg ennek épp a fordítottja.

– Ma-a-artosné? Miféle helyzete? – s Pogány hangja elkomorodik a név hallatán.

– Nem tudja lerázni a mihaszna férjét. Pedig szeretne az új párjához költözni. Persze, előtte tisztességgel megesküdni.

– Miféle új párjához?

– Hát... Szép szál ember. Áruátvevő. A háborúban egy szilánk levitt a vállából egy darabot, de kítőmi a zakóját, és így nem látszik.

– Maga Tahí Józsefről beszél. Ő a mázsáló az átvételen. Miért nem mondja ki nyíltan a nevét?

– Róla van szó, igen.

– Martosné mondta, hogy hozzá akar költözni?

– Nem ő. Tahí híreszteli...

– Azt tudja, hogy Tahinak nem csak a válla, hanem a feje is megsérült a Don-ka-nyarnál? A feje!

– Én még nem tapasztaltam...

– Beszél az össze-vissza. Nőkről. De egyiket sem kapta meg.

– Azért van akit... – mondaná Bartha Jolán, mert olyan férfihiány van a gyárban, hogy Tahinak is jut zsákmány, de elnyeli a szavakat, minek védené ő a mázsálót.

Pogány lehajtja fejét és a homlokát ráncolja. Valószínűnek tartja, hogy a nőnek nincs viszonya Tahival. De csak valószínűnek. Nem biztosnak. Így felmerül benne, hogy tehát nem ő szórakozott a kis Martosnéval, hanem az vele. „És így kell értesülnöm róla? Ettől a fonnyadt vénlánytól? Aki talán tudja is, hogy mi van köztünk. De megjátssza magát!” Legszívesebben lekeverne neki egy mérettest. Legszívesebben.

– Lárifári! – mondja összeszedve magát Pogány Tamás.

– Hogyan? – kérdez vissza pislogva a nőbizottság vezetője.

– Morális tudatosság meg közös teherviselés a családban meg a többi marhaság!

Mert csak egy dolog számít: a gyakás!

– A gyakás?

– Gyakás! Izelés! Üzekedés! Hogy mondjam még? Miért veri Novák a feleségét?

Mert nincs ereje a nőnek, hogy este az ágyban a férfi kedvére tegyen! Miért csalja Pórnét az ura? Ugyanazért! És miért hagyná el Martosné a férjét? Mert az ipse minor! Nem kell neki *úgy* a nő. „Ebből végképp rájöhet, hogy közöm van Martosnéhoz”

– fut át a titkár fején, ezért gyorsan folytatja. – Kielégülést nyerni az ágyban: ez a lényeg! Minél többször! Akkor menni fog a munka is! Akkor teljesülnek a tervek. Ha nem sikerül kielégülni, tovább kell állni! Minél hamarabb!

– És a felelősség? A családi sorsközösség?

– Frászt! – kiált Pogány, és a másik megrökönyödő arckifejezése valóságos mámorba kergeti. Rácsap az asztalra. – Ezek még mind az elnyomó burzsoá-klerikális erkölcs maradványai. A nagy Szovjetunióban már rég túl vannak ezeken. Csak mi szajkózzuk állandóan. A szovjetek a Fekete-tengernél külön üdülőket hoztak létre azért, hogy a dolgozók nyugodtan bujálkodhassanak. Zenekar, étel, ital, minden ingyen van! A kölykök sem zavarnak. És akiknek nincs párja, azoknak kerítenek. Egy hegesztő brigádot összehoznak egy varrónő brigáddal.

– Igen. Mi is beszéltük már a nőszövetségben, hogy a sok munka miatt kevés ismerkedési lehetősége van a fiataloknak. És elhatároztuk...

– Összejönni kevés. Mert nem tudnak egymással mit kezdeni! – s Pogáynak eszébe jut néhány rosszul sikerült aktus, amikor a nő olyan volt közben, mint egy jegelt holttest. – Áh, de mit beszélek, maga úgysem érti, miről van szó!

– Mért ne érteném! Mért feltételezi ezt? Nincs joga véleményt alkotni rólam, amíg nem ismer meg!

És a nő arca fellángol, a düh, a sértés keltette indulat elűzte féltékenységét és megdöbbenését.

A titkár azonnal felfigyel erre a változásra.

– Érti? – és Pogány közelebb lép Bartha Jolánhoz. Egészen közel.

Eszmehűség. Aztán a tömegek felvilágosítása. Legfelül pedig a szolidaritás. Ezek mutatták meg, ki igazán a Párt embere. Az eszmehűség nehéz dolog volt. Mert az eszme folyton változott. Vagyis nem változott, csak másként látták azt a Párt daganatai, a frakciók. Ezek forrongtak, szétoszlottak, szaporodtak, elhaltak, feltámadtak, hatalomra kerültek. Nem lehetett tudni melyik elvű frakció lesz holnap már reakciós. A tömegek felvilágosítása sem ment könnyen. Mert a Párt be volt tiltva. Az elvtársak még egymás közt is félve beszéltek, nemhogy idegenek előtt. (Bár lehet a munkásság idegen a Párt emberei számára?) A szolidaritás viszont egyértelmű volt. És gyakorolható. Mert a háborúba lépés óta mind gyakoribbak lettek a razziák, a kihallgatások, a házkutatások, sorra buktak le az elvtársak. És maradtak utánuk szükségét szenvedő feleségek, gyermekek. Segíthetett rajtuk a Párt pénzsegélye. De csupán a pénz nem

éleg egy nőnek. Bízgatás, eszmei támogatás is kell neki. Meg segítség a háztartásban, a gyereknevelésben. És kell az ölelő kar is. A bajba jutott elvtársnők megkapták az ölelő kart. Különösen, ha jól néztek ki. Olyankor harc dúlt a szabadon lévő elvtársak között, kinek sikerül levadászni szegény szalmaözvegyet.

Pogány Tamás a háború alatt Pankotai Gizellát tartotta az elsőszámú nőnek az életében. És még most is őt tartja. Ha Gizi elkötelezné magát mellette, nem kellene más nő Pogánynak.

De Gizi megfejthetetlen és megtarthatatlan. Egész nap kedvesen évődik a férfival, a Konzervgyári Nők Munkás Testedző Körét tréningezve mindig úgy áll, hogy hajlongáskor a tompora Pogány felé domborodjon ki, aztán este durván visszautasítja a férfi ajánlatát. Másnap meg beállít hozzá, és lehordja lustaságáért, tehetetlenségéért, latorkodásáért, majd ledobja ruháit és ráveti magát. Gizi nem jön el megbeszélt randevúra. Akkor sem jelenik meg, ha, bár nem beszéltek meg semmit, de a férfi számírt rá. Ha Pogány számonkérő határozottsággal próbál vele beszélni, kikéri magának. Ha Pogány hízeleg neki, begurul. Ha Pogány gyöngéd hozzá, dührohamot kap. Ha még továbbra is gyöngéd hozzá, vagy tombolni kezd, vagy hirtelen ellágyul és a másik ölébe veti magát. Pogány kolosszális lustaságában, kellemetlenségektől való irtózásában a legkevésbé sem vágyik egy ilyen viszonyra. Mégsem tudja kiverni Gizit a fejéből. Vagyis órákra, napokra igen. Főleg szeretői ágyában. De véglegesen nem.

A függetlenített alapszervezeti titkárnak tetszik, ahogy Gizi az utcán lóbálja a bevásárlótáskáját. (Mindig olyan lendülettel csinálja ezt, mintha balettyakorlatot végezne, vagy legalábbis jókedvében meg akarna fordulni a tengelye körül.) Tetszik neki a nő csípőjének a ringása is. (Gizinek remek teste van, derekán, combjain, mellén egy kis ráadáshájjal, ami nem lerombolja karcsúságát, hanem, annak vonalait folytatva, kiemeli.) Tetszik neki, ha a nő a tarkóját vakarja. Legszívesebben megharapdálná utána a nyakát, megrágsálná a körmét. Tetszik neki a vitatkozás közbeni pír a nő arcán, és a kék szemének könnyes csillogása. Tetszik neki a nő prüszkölése. Tetszik hasának zubogása.

Bartha Jolán fölhajtott szoknyával és lehúzott bugyogóval meg harisnyával fekszik a földön. Nem a kielégülés eufóriája, hanem a váratlan aktus keltette meghökkenés miatt kell idő, míg magához tér.

Azért lassan rendbe hozza magát. Megkeresi cipőit, sorba rakja jegyzetpapírjait.

– Kedves Pogány elvtárs, azt fogom írni a naplónkba a megbeszélésünkről, hogy megállapítottuk: a Nyárligeti Vörös Csillag Konzervgyár asszonyainak és lányainak is joguk van a boldogsághoz. Ez eléggé hangzatos és ugyanakkor megfelelően semmitmondó.

– Írja ezt, jó lesz.

A nő behajtja naplóját, megrántja szoknyáját. És vár. A függetlenített alapszervezeti titkár nem fordul felé: ne higgye a nő, hogy ő tudja, hogy a nő rá vár. Pedig a nő természetesen úgy hiszi.

Megszólal a gyár dudája. „Nincs műszakváltás. Akkor meg mire a dudálás?” Pogány Tamás nem tudja. Meg kellene kérdeznie a nőtől.

De az ekkor már az ajtónál áll. Még egyszer a férfi szemébe néz, aztán távozik.

Pogány Tamás képtelen nem gondolni az elmúlt perc történéseire. Sietős rángatózására a nő testén, s a közben érzett örömrre. Majd a nő csalódott arcára. Ott van előtte. A férfi árpakévéét tölt magának, rendezgeti az iratait, bekapcsolja-kikapcsolja a rádiót, de az arc nem távozik. És egyre csalódottabb.

„A fene vinné el, hogy az ember nem tud egy kicsit gondtalanul szórakozni!”

A Vesszős étterem mennyezetéről három rövid láncon széles kandeláber lóg. Rajta körben kövér gyertyák és korongok, melyekbe minden ajtónyitáskor belekapaszkodik a huzat, s így hol jobbra, hol balra forogni kezd a szerkezet. Ez pedig azt jelenti, hogy a plafonon meg lenn a földön, az asztalokon és a vendégek arcán táncolnak a fények. Van pedig külön kis táncpódium is. A pult mellett.

– Hanem azért jól megmutattuk az amerikaiaknak! – mondja Kisző Béla, a nyárli-
geti tanácsitkár a most ivócimborának hozzá szegődött Pogány Tamásnak

– Hogyan? Az amerikaiaknak?

– A békekölcsönnel. Várakozáson felüli eredményt hozott.

– Igen, tényleg... – bólogat Pogány, pedig jól tudja, aláíráskor olyan megjegyzése-
ket tesznek a munkások, hogy mindet elvihetné az ÁVH.

– Korea mellett is bátran kiállt a népünk.

„Egymásra kéne uszítani a sárgákat, akkor nem jelentenének ránk veszedelmet”
– ilyeneket sugdostak az emberek, mikor a készáru-raktárban megtartott szolidaritási
gyűlésen kínai és koreai munkásindulókat zengett a gyár asszonykórusa. Pogány em-
lékszik erre.

– Most a malájokon meg indiaiakon van a sor. Fogadok, egy éven belül elsöprik a
feudálburzsujokat.

– Meglehet.

– Egyedül Japánban nehéz a dolgunk. A japán dolgozók nagyon átítatódtak a
japán militarizmussal, most meg ehhez jön az amerikaiak imperializmusa. Ez a japcsi-
amcsi szövetség a világ veszedelme.

– Szövetség? De hát a jenkik nemrég még atombombát dobta rájuk!

– Ez igaz. De Truman eredetileg Vlagyivosztokot akarta bombázni, csak nem
voltak jók ehhez a légköri viszonyok. Elhiheted, Moszkva és Budapest számára is
elkészült már az atombomba. Német fasiszta mérnökök segítik az amerikaiakat. Re-
pülőőről már nem tudják ledobni ezeket, mert a szovjet légyvédelem áttörhetetlen, ezért
Bécsben, metróépítésnek álcázva, egy hatalmas alagutat kezdtek ásni. Pestig szeretné-
nek eljutni vele, hogy majd a város alatt robbantsanak. Csakhogy mi meg a szovjete-
kel, szintén metróépítésnek álcázva, egy ellenalagutat építünk, így...

Pogány megfigyelte: a reakciósook örült híreszeléseire – mint például hogy a Nyu-
gattal lepaktált Jugoszláviában ezer angol csapatszállító repülőgép áll készenlétben,
hogy ejtőernyősekkkel meginduljanak a Hortobágy felé, felszabadítani Magyarorszá-
got, meg hogy utána nagy elszámoltatás lesz, és az emberi vérmintából meg fogják
tudni állapítani, ki volt kommunista, és ki nem –, a Párthoz hű emberek hasonló
örültségek terjesztésével válaszolnak.

Unja már ezeket a függetlenített alapszervezeti titkár, ezért új témát vet föl Kiszőnek:

– Ezek az ávós lányok tényleg olyan... szóval... *engedékenyek*? Mert azt beszélük róluk.

– Te... Hát... – és a tanácsstíkárra a nemzetközi helyzet fokozódását rögtön feledve széttárja karját, mint a Marathónból érkező futár, hogy a hír nagyszerűségét kiemelje. – Igaz! De még mennyire! Te... Ott egyszerűen letépi rólad a ruhát. Akár többen is. És... Durr bele! Mindenki előtt! Nincs majré meg szarakodás. Adjad neki! El kell velem jönnöd a szállásukra!

– Á, az nekem is sok lenne.

– Nyolc ágy van egy szobában, és mindegyiken...

– Nem, tényleg. Nem azért kérdeztem...

– Holnap hatkor indulunk. Szerzek hivatali kocsit.

– Csak te méssz, rám ne számíts, már mondtam... – ellenkezik Pogány, s szerencséje van, mert ekkor megjelenik a kicsi színpadon egy táncos, így mindenki figyelmé feléje fordul.

Az alak arcán az örömet szélsőségesen, a nemi jelleget megszüntetve kifejező maszk, testén bokáig és csuklóig omló, pazar ráncokat vető fehér khitón, fején, a nyakat szabadon hagyva, égszínkék selyemkendő. Tehát nő ez a tünemény.

A pianínó mögé ül váratlan komolysággal arcán a bárzenész, és érzéssel megszóltatja hangszerét, miközben, szokott rekedtségétől megszabadulva, valószínűtlenül lágy hangon szavalni kezd.

A táncos pedig követi. Szökelléssel, forgással, legfőképp pedig kézmozdulatokkal. Mintha minden beszéd- és zenei hangnak meglenne a tükörmozdulata. A bő ruha légiessé teszi a jelenést, de az minden kilobbanás után legalább egy pillanatra visszatér a testhez.

A közönség, mely kezdetben gunyorosan nézett erre a csudabogárra, álmélkodó gyönyörrel figyeli immár a produkcióját. A cigaretták elhamvadnak az ujjak között, a kávéscsészék kipárolgása követi a művész mozdulatait: combok, karok, térdhajlatok képződnek meg a levegőben.

„Fehér szentek fején megülő fényesszemű és szelíd galambok” – szavalja végül a zongorista, és leüti az utolsó billentyűt.

A teremben csend. Aztán nagyon halk taps. Ez most nem a nemtetszés, hanem éppen az elragadtatás jele. Félő megzavarni a művész és a mű auráját.

A táncos meghajol, majd leveszi álarcát. Pogány persze végig tudta, ki van a maszk mögött. Pankotai Gizella.

Odamegy hozzá. Megszólni készül, de a nő szólal meg hamarabb:

– Mindenképp beszélni akarok veled Pogány Tamás. Várj meg a Sárkányölő-szobornál!

A nyárligeti villamos egyik érdekessége, hogy a váltóknál szikrázik a kereke. Különösen, ahogy a Takarékpalatánál befordul Sóstó felé. Ez persze csak este látszik. Mint most. Az első kocsi első kereke: és szikrazuhatag. A második: újabb zuhatag. A két kocsi kerekei ritmusra vetik a szikrákat és csillagokat, mintha egy hatalmas kalapács

csapna rendre az üllőre. Ehhez jönnek az április negyediki ünnepség még le nem szedett díszei: csillagok ezek is. És ezek is vörösek. És mintha így csillognának a járókelők szemei is.

Van az érzékeknek olyan részegsége, mely megfojtja a szavakat, s mivel azok nem szülehetnek meg, maguk helyett könnyeket küldenek.

Pogány ma, Giza tánca közben, megértette: az egy lehet több, mint a kettő, mint a sok. Mert minden igazi nő egy végtelen is lehet. És egy olyanért érdemes küzdeni. És főleg várni.

A Vesszősből kilép egy csillogó szempár. Határozottan elindul a férfi felé. Gizella az.

A függetlenített alapszervezeti titkár megszólalna, de a nő megint gyorsabb.

– Figyelsz rám Pogány Tamás?

– Igen. Amit csak akarsz, én...

– Soha többet nem akarok veled együtt lenni!

– Én bármit...

– Mondtam, hogy figyelj! Soha nem akarok találkozni veled! Még látni sem akarok! Ha mégis összefutnánk a gyárban, ne köszönjünk egymásnak. Ne nézzünk egymásra!

– De hát miért...

– Te menthetetlen vagy. És engem is megrontasz. Te rontasz meg!

Az oroszok '44-ben bejöttek, és hozták magukkal a vodkát. Az oroszok maradtak. És maradt a vodka is. Olcsó ital. Az íze undorító. Vagy egyáltalán nincs is íze. Ilyet árulnak a Vesszősben is. Pogánynak éppen megfelelő. Kiütni magát. Lát feléje hajoló pincéretet, hátát veregető vendégeket. Kiszót, amint egy hölgynek a fenekét lapogatja. Aztán egy üvöltő lovat.

A lakásában még eltántorog az ágyáig, és ott a hányást meg a fájdalmas veszteséggel való kikerülhetetlen újbóli szembesülést megelőzve betakarja a jótékony álmot.

Reggel csengő ébreszti. Morogva száll ki az ágyból. Martosné áll az ajtóban.

– Hát te? – kérdi ásítva és vakarózva a férfi. – Ilyenkor nem szoktál jönni. Mi történt?

A nő szó nélkül, könnyezve bújik hozzá.

– No, Tahit már meguntad? – kérdi gúnyosan Pogány Tamás.

– Csak nem hiszed, hogy én és Tahit... Istenem, legalább te ne hidd el ezt az alávaló...

– Jól van, ha nem igaz, hát nem igaz. Vedd úgy, hogy nem mondtam semmit. Igyunk egy teát!

De a nő úgy rátapad a testére, hogy nem tudja feltenni a teafőzőt. Le akarja fejteni magáról Martosné, amiből az lesz, hogy a ruháit fejtje le. És a nő kerek combja, mellei felélesztik a vágyát. Az ágyban kötnek ki.

Martosné megnyugodván és megvigasztalódván azt kérdi:

– Tudtad, hogy Amerikában az asszonyok csak akkor vannak együtt a férjükkel, ha kedvük van hozzá? És a hét minden napján más selyemharisnyát vesznek föl. Meg isszák a sok egészséges dzsuisztét.

– Hát, ha egészséges... Mi az a dzsuisze?

– Gyümölcslé. Azt fogunk mi is gyártani. Kóstoltam. Finom, édes.

– Édes?

De a férfi szájában megkeseredik a nyál. A vodkától, meg a tegnapi esti fiasco miatt. „Jól lepattintott Gizi. Így még nem jártam! És én már az életemet tervezgettem vele!” De túl vidám ez a reggeli napfény, és túlságosan is jólesett az előbbi bujálkodás ahhoz, hogy fájdalomában elmerüljön. „Legalább leszámoltam egy illúzióval. Nem vesztegetek Gizire több időt. A fenébe Gizivel!” – mondja magában, s közben az eseményeket átgondolva rájön: az előző nap sem csak a kudarcról szólt. Hiszen az a kaland Bartha Jolánnal végül is igazán élvezetes volt. Gondolatban elkezdi összevetni Martosnét és Bartha Jolánt. „Nincs bennük semmi hasonló. De épp ez a jó. A változatoság elvégre gyönyörködtet.”

És kéjesen mosolyogni kezd. És a hasát vakarja.

– Mi az? – kérdezi tőle a nő.

– Semmi, csak... Eszembe jutott, milyen szerencsés vagyok.

– Szerencsés vagy?

– Persze, hisz itt vagy velem.

TOMASOVSZKI ANITA

Értékelni a szépet*

Sári Antal festményeiről

Tisztelt művészetszerető közönség! Kedves vendégek! Kedves Sári Antal!

Öröm és megtiszteltetés volt számomra, amikor Sári Antal felkért e megnyitó beszéd megtartására, hiszen míg Debrecenben dolgoztam, szoros, mondhatni baráti viszony alakult ki köztünk, valamint több helyi művész között. Hálás vagyok munkájukért, hiszen műveik – ha néha csak egy-egy percre is – elgondolkodtatják a befogadót, s megtanítják valamire. Megtanítják más szemmel nézni a világot, értékelni a szépet. Könyvtárosként nem könnyű megfogalmaznom azt, amit a művész ecsettel, festéssel, vászonnal tud kifejezni.

A nádudvari születésű Sári Antalt gyermekkorában lenyűgözte a táj szépsége; mesés világ sejtett fel előtte, melyet már akkor is igyekezett megörökíteni: festett, rajzolt, iskolai versenyeket nyert. Ezeket a hajdani fantáziaképeket eleveníti meg a *Tóparti festménye*. Érettségi után szakfényképész lett, fotográfusként kezdett dolgozni. A szakmunkásképzőben olyan tanárai voltak, mint Várkonyi Károly és Vencsel-lei István. Ebben az időszakban az ecsetet a fényképezőgép helyettesítette. Festeni nyugdíjasként kezdett újra, de gazdag életútja meghatározta kialakult látásmódját. A Hajdúszoboszlón élő Sári Antalnak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kötődése is van, hiszen 1977–1984 között fényképész volt Baktalórántházán, a Fotó- és Műanyagipari Szövetkezetben. Vallomása szerint, amikor Nyíregyházára érkezik, olyan, mintha haza jönne. Itteni emlékeit az *Utcán* című alkotása mutatja meg.

Kedvenc témája az ember és környezete, a természet idillikus szépsége. Sokat utazott, s ha eközben valami látvány megragadta, megfestette. Az Egerben készült *Tavaszi tájat* szemlélve szinte érezzük a szellő lágy susogását, miközben a tavaszi napsugarak melegítik bőrünket. A *Tisza-tó* békét áraszt: a víztükör, a fák, az ég kékje mintha mind azért került volna ecsetvégre, hogy pihentesse a szemet, a szívet, a lelket. Hajdúszoboszlóiként nem csodálkozom azon, hogy a híres termálfürdő, a gyógyvizek varázsa, a fürdőző lányok látványa több alkotásán feltűnik. Sárít egyébként is megfogja a folyóvizek, tengerek sodrása, hullámozása, a folyton változó színek kavalkádja, ami számára az élet folyamatos változását szimbolizálja. *Édes pihenő* című alkotása a szerelem megjelenítése: olyan téma ez, melynek ábrázolása valamennyi művészetben örökkön volt és örökké lesz. A szeretet a létezés értelme, az ember örök

* Elhangzott Sári Antal kiállításának megnyitóján, 2018. január 11-én, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár kamaratermében.

vágya; minden festő másképpen tekint erre az érzelmre. Az érzelem itt a kulcsszó; az az igazi alkotás, amely valamiképp megérinti szívünket: emlékeztet arra, milyen szeretni szeretőt, anyát, gyermeket, a maga minden fájdalomával és szépségével együtt. Az *Édes pibenő* a szerelem boldog mindennapjait örökíti meg; pillanatkép: a szeretett nőt az ölünkben tartani, a szeretett férfi karjai közt megpihenni felemelő dolog.

Sári Antal egykori baktalórántházi műterme ablakából ősszel varázslatos kilátás nyílt az utcára: ezt rajzolja meg az *Őszi fények* című alkotás. Portréi, életképei erősek és megragadóak; ilyen a pásztor-portré, amelyről egy napbarnította gulyás fáradt, de őszinte tekintete néz ránk. Elképzelt festménye a *Disznók völgye*, amely erdélyi tájat ábrázol: magasodó hegy, mögötte az ég, a festő és a hegy között elterülő völgy. A hegyvidék mindig megihleti: ez jelenik meg *Sziklás tájban* is. Alföldi emberként Petőfi Sándor sorait idézi: „Szép vagy, alföld, legalább nekem szép! / Itt ringatták bölcsőm, itt születtem. / Itt boruljon rám a szemfödél, itt / Domborodjék a sir is fölöttem.”

Az *Őstőlgyénel* számomra az életfa, mely a földi világot kapcsolja össze a föld alatti és a mennyei világgal. Ahogy Weöres Sándor mondja: „Egyetlen ismeret van, a többi csak toldás: Alattad a föld, fölöttem az ég, benned a létra.”

Egy festmény erejéig visszatérünk Hajdúszoboszlóra, a strandra: a kép, mint egy reklám, arra hívja fel a napozók figyelmét, hogy mennyire fontos a fényvédelem... Itt állnak a számomra legkedvesebb alkotások, az életképek, a *Büszke gazda a Hortobágyon*, a *Kofák között*, a *Hajnali piac*: ezek a művek realiztikusan ábrázolják az élet mindennapi történéseit. A piac meghatározó Sári Antal életében, hiszen méhészként gyakran jár ő is ki ide, ahol megragadja a lármás forgatag, az áruk látványa, illata, az alkudozók, a még álmosak, a nők s a férfiak arca. Számomra megkapó a *Táncos lábi*: szinte látni a táncosok mozgását, a szoknyák libbenését. A tánc érzelmeket kíván kifejezni: a festők a pillanatot, s azon keresztül a mozdulatot adják vissza a vásznon. Ha a mozdulat jól elkapott, benne van minden: hév, mélység, feszültség, vagy akár szerelem. Sári Antal életképe a táncot a maga felszabadult örömeiben ábrázolja. A *nagymama* úgy tekint ránk a kapu mögül, mintha a saját, fejkendő nagymamánk lenne, aki szeretettel várja családját, unokáját vasárnapi ebédre. Egy mű attól lesz jó, ha mindenkinek mond valamit: mindenkinek valami mást. A *Bálák között* és a *Füirdőzők* a nyarat vetíti elénk, azt a hangulatot, amelynek képei finom színezésükkel elbűvölő módon tolmácsolják az évszakra jellemző vonásokat.

A kiállítás zárasaként a művészportrékat kell megemlítenem. Amellett, hogy érzelmi kötődés is van a festő és az alkotók között, minden mű visszaadja az ábrázolt ember egyéniségét, kifejezi szellemi világát. Így láthatjuk Nagy Sándor szobrász arcképét, Várkonyi Károly grafikus-, Koncz Zoltán és Torok Sándor festőművészt. Az *Arctájak–Tájarok* című tárlat Sári Antal tizenötödik egyéni kiállítása. Az érdeklődők alkotásait láthatták eddig Vácot, Püspökladányban, Vaján, Debrecenben, Hajdúnánáson és Hajdúszoboszlón, de számos csoportos bemutatkozáson is részt vett. A legutóbbin munkáját különdíjjal értékelték. 2012-ben, a Hajdú-Bihar megyei Őszi Tárlaton Nívó-díjat kapott. Gratulálok és további munkájához sok sikert, jó egészséget kívánok! A kiállítást Miksa Bálint festőművész szavaival nyitom meg: „Festeni jó. Igazán erős, szép, izgalmas, fantáziadús, mesterien megmunkált festményeket látni is lélektisztító, gondolatébresztő, motiváló erejű élmény.”

Sári Antal kiállítása pontosan ilyen.

Történetírás dokumentumregényben

Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Korhatáros film pereg előttünk a kötet olvasásakor. A film első, nagyobbik részében Sára-film-szerűen arcokat látunk, az események szereplőit, akik visszaemlékeznek a több évtizede történetekre. A második rész újfajta werk-film, és az igényesebb fajtából, amely nem a forgatás technikai érdekességeit és a szereplők intimitásait mutatja be, hanem a film utóéletét, hiszen a dokumentumregény a mű 2000. évi első kiadása óta a valóságban érdekes fordulatokkal folytatódott.

A könyv alaptémája a felvidéki, évszázadokkal ezelőtt összenőtt két magyar falu, Nagyszelmenc és Kísszelmenc második világháború utáni különleges sorsa, szinte példa nélküli kálváriája. A két település az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, a trianoni békediktátum után Csehszlovákiához került, majd 1938-ban, az első bécsi döntés után vissza Magyarországhoz. 1944-ben, amikor a Szovjetunió bekebelezte Kárpátalját, a csehszlovák-szovjet határt úgy húzták meg, hogy az a falu főutcáját kettévágva, elzárta egymástól az összenőtt település két részét. Nagyszelmenc Csehszlovákiába került, Kísszelmenc „önként csatlakozott” a Szovjetunióhoz. A Szovjetunió felbomlásával Kísszelmenc 1991-ben a független Ukrajna része lett, Csehszlovákia két részre szakadásától, 1992-től Nagyszelmenc Szlovákiában van. A ha-

tár változatlanul ottmaradt. Hivatalosan még a közép-európai és a kelet-európai időzónát is hivatva lett volna „elhatárolni” egymástól. A 2004-es magyar és szlovák uniós csatlakozás óta pedig ez a határszakasz a schengeni határ részévé is vált, így a két Szelmenck között a vízumkényszer is életbe lépett.

Önironikusan, de joggal mondhatták a kárpátaljaiak, ki sem kellett évtizedekig mozdulniuk a falujukból, mégis az idők során 4–5 ország állampolgárai lehettek.

A határ felborította a falu teljes addigi életét. Családokat választott szét,

több esetben a gazdák házát és földjeit is elzárta egymástól, „Nagyszelmencen rekedt a református meg a görög katolikus templom.” (10. o.) A határ felborította az iskola működésének folyamatosságát, volt olyan évfolyam, amelyik ugyanazt az osztályt háromszor járta, különböző nyelveken tanulva. Éles Pálnak 1953-ban került először magyar történelemtanórájára a kezébe – egy első világháború előtti kiadás... (33. o.) Kiszelmencen nincs óvoda, iskola. Még temető sincs. És elzárta a határ azokat a kapcsolatokat is, amelyek a másik oldalra kerültek nagyobb településekkel kialakult évszázados kapcsolatok voltak.

A visszaemlékezések keveset foglalkoznak a nagypolitikával, a határról gyakran, nem mint két ország között húzódó vonalról beszélnek, hanem inkább mint a Tóth Vince és Lizák Péter háza közötti kerítésről.

És a határral megjötték a felszabadítók is. A falubeliek összképe a szovjet hadseregről nagyon messze volt a Berling menetelő, legyőzhetetlen ármádiáról hirdetett mítosztól.

Szelmenc is rögtön szembesült a hatalom szervezetlenségével, a győztesek hatalmi önkényével és a saját kiszolgáltatottságával. A történet szereplőit nem foglalkoztatta a propaganda fényes jövő ígérete, a szocializmus építésének perspektívája sem. Ők azt látták, hogy az új hatalom képviselői „rombolni, eltüntetni, lebontani, azt nagyon tudták” (Veres Péter, 224. o.). Kárpátaljáról negyvenezer civil férfit hurcoltak el „málenkij robotra”, Csapon a református templomot felrobbantották (Balogh Sándorné Gönczy Mária, 213. o.), az oroszok túloldali parancsára 1961-ben lebontatták Lizák Péter csűrét, mert azt mondták, onnan

„beszélnek át”. (31. o.) A terjedelmes listából ez a három esemény azért emelhető ki, mert jelzi, nagyon hamar kiderült, az új hatalom az emberi életet nem tartja értéknek, a vallást, az egyházat, a papokat teszi meg az egyik fő ellenségnek, illetve, hogy ez a határ sem két egyenrangú fél között húzódik, és ezt jó, ha a szelmen-ciek is tudják.

A kötet szereplőinek emlékezéseiből, az emléktöredékekből áll össze a falu összekuszált történetének vázlata. Visszaemlékezés? – kérdezi Bakajcsa Árpád. „Évek kellenének, hogy mindent el tudjon sorolni az ember. Nagyon nehéz akár egyetlen napot is elbeszélni.” (139. o.) Az egymás után koncepciózusan következő visszaemlékezések az átlagos kárpátaljai falu kálváriájának bemutatását fokozatosan tágitják ki az utódállamok, főként a Szovjetunió államának, közigazgatásának, társadalmának jellemzésévé.

Az egész kötet Tóth Vince szürreális történetével kezdődik: „Kutyával kerestem saját magamat”. Az történt, hogy bál után italosan a kertben, a szalmában aludt, a többiek keresték. A katonák is megtudták, mindenki azt hitte, átszökött a határon. Kutyákkal keresték, közben a keresett a kiabálásra felébredt, bódult volt, a katonák behajtották a keresők közé, s csak jó idő múlva derült ki neki, hogy őt keresik... A történet meghökkenítő, de úgy adja meg egy kaotikus világ, egy abszurd dráma alaphangulatát, hogy a kötet végére érve nem érezzük hangulateltű kúriózumnak, hanem szimptomatikusnak, amelyet a sok-sok meghökkenítő „kis” történet hitelesít.

A visszaemlékezések sorrendje dramaturgiailag jól felépített. Fokozatosan érzékeljük, a falubeliek számára a határ egyszerre megmagyarázhatatlan, misz-

tikus fogalom, és ésszel felfoghatatlan valóság. Minden megaláztatás, minden értelmetlen dolog forrása. Még meg is személyesíthető: „attól a perctől fogva, hogy a határ idejött hozzánk”... (Tóth Vince, 10. o.) Éles Pál úgy érezte, csak hárman látták, meglopózva, hogyan történt a határ kijelölése, mert mindenki félt, elzárkózott a házába. A kijelölés gyorsan ment, egy óránál sem tartott tovább. „Az mint egy nagy temetés, olyan napja volt a falunak.” (33. o.) A „fejlődés” szovjet jelszava a határ-kerítésre is kiterjedt. Először csak szúrósdrót volt kihúzva, majd két sor drótkerítés, később három, majd négy. Időközben volt magas, font sövénykerítés és palánk is, hogy ne lehessen átlátni és „átbeszélni”. Bár az átbeszélés ellenőrzése körülményes volt, mert „itt szlovák csendőrök vannak, ott orosz katonák, mi meg magyarul beszélünk.” (31. o.) A falubeliek azért megtalálták a módját, hogy a fontos hír átmenjen (Lizák Péter, 28. o.).

Nehéz ennek a „fejlődésnek” a pontos évszámaira emlékezni, de abban meg egyeznek a visszaemlékezők, hogy a határörizet az első három év után, a kaotikus állapotokat követően, egyre szigorúbb lett. Az első időben minden tiltás ellenére, még virágzott a csempészet. Hosszú lista lenne a són, a cigarettn, a ruhán, a cipőn túl a többi kurrens áru felsorolása is. A csempészet beépült a mindennapokat átszövő korrupcióba, ugyanis a katonák, a hivatalnokok segítsége, szemhunyása is kellett egy-egy bátor akcióhoz. És ez sokaknak jelentett megélhetést, némelyeknek váratlan meggazdagodást. „Ezer darab cigarettaért már majdnem cséplőgépet lehetett venni”. (12. o.)

Jóllehet a csempészet a birodalom más határain is hasonlóképpen zajlott, de

az idők során itt azért az is egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a falu kettéválasztásával olyan érzelmeket vált ki a hatalom az érintettekől, olyan közhangulat alakul ki, amely helyzet különleges határszakasszá teszi ezt a néhány kilométeres részt. A helyiek nem csupán az anyagi rombolást érzékelték. A szovjetrendszer igyekezett szétzilálni az emberek közti kapcsolatokat, az egymás iránti szolidaritást, az összetartozás-érzést.

Az új hatalom kiszámíthatatlan volt, a törvényeket mindig alkalmasszerűen értelmezte, a korrupció szinte fél-nyilvánosan volt jelen. A jogbizonytalanság nem csak a hétköznapi apró eseményeit jellemezte, hanem emberi életek is múltak időnként azon, hogy az éppen intézkedő katona lőtt-e vagy nem, hogy hajlandó volt-e szemet hunyni egy törvénytelen ség elkövetésénél, mert legtöbbször tudta, részesülhet a zsákmányból.

Átláthatatlan, mikor kit és miért visznek el „néhány napra” – aztán esetleg soha sem látta többé a családja. Kit, miért ítélnék el, hol tartják fogva. „Soha nem tudtam, hogy az én apámat miért és hány évre ítélték el.” (Bakajsa Árpád, 143. o.). De a család utána évtizedekig viselte a megbélyegzettség következményeit.

A határ idejöttével az emberek változatos, sokféle megaláztatása rögtön megkezdődött. Már a könyv első oldalán hatszor szerepel a „térgyepelés”. Akit a határ közelében elfogtak, rögtön letérdepeltették: „... és akkor még rúgni akart belém, fegyver van nála, ő az atyaisten. Próbáljak megmozdulni, lelő ott, mint egy kutyát”. (14. o.) A visszaemlékezők többen említik, hogy ahol csak lehetett, megalázták őket. A bizonytalanság általánossá válásával mindenki félt mindenkitől. A szelmenciek évtizedek múlva is

alapélményükként számolnak be a félelemről. „Mindenkítől féltünk” – mondja Bakajsa Árpád, (141. o.), de a hatalom is félt: „A szovjet hatóságok még a saját árnyékuktól is félték”. (Ortutay Elemér, 186. o.)

Mindezek ellenére a szelmenciekben erős életösztön munkált. Igyekeztek megtalálni az alkalmazkodás hétköznapi fortélyait. A katonákat lehetőleg le kellett itatni, nagy lakomákat kellett rendezni a mulatozásukhoz, és tudni kellett, hogy egy-egy ügy elintézéséhez mennyi pálinkát illik „ajándékozni”. Pálinkáért állást lehetett kapni, büntetést lehetett megúszni. Hogyan is tudtak volna a határőrök a rend őrei lenni, amikor ők is átjártak a határon dinnyét lopni (25. o.), és lopták a saját lovaik elől is a zabot és eladták pálinkáért. Elképesztő történetek sorjáznak a már-már szinte tárgyilagosan elbeszélte életsorsokban, a humor sajátos, csak ebben a világban érzékelhető ízeivel.

A hétköznapiok keserű tapasztalatai, a kollektív tudatban összeadódva olyan közérkölc-sromlást generáltak, amelyben átalakultak a régi erkölcsi parancsok. A leghasznosabb magatartás a „nem láttam semmit, nem hallottam semmit” elv követése volt. „Igyekeztem az ő észjárása szerint gondolkozni (Lizák Péter, 31. o.), és fontos, hogy „mindig legyen egy érvényes történeted” (Iván József, 149. o.) A szelmenciek úgy érezték, az oroszok mindenkiről tudják, hogy kicsoda, sokan hittek valamilyen titkos nyilvántartásban is, de azt mindenki tudta, hogy a besúgók mindenütt ott voltak. (14., 138., 141. o.) Néha tudták is, hogy kik azok, néha ok nélkül is meggyanúsítottak valakiket (Ortutay Elemér, 191. o.). A bizalmatlanság általános volt és lélek-mérgező.

Sok olyan történettel találkozunk, amelyben lehetetlen eldönti, hogy a szelmeneci ember beletörődöttsége vagy hasznos alkalmazkodása-e a meghatározó motívum. Időnként az alkalmazkodás magyarázatának az életben-maradás és az öngazolás közti keskeny mezsgyén imbolygó (lásd: ez is egy határ!) ideológiája is megfogalmazódik: „Ugye, ilyen volt a törvényük, mi meg ott laktunk a határnál, egy országgal nem lehet ujjat húzni.” (Tóth Vince, 21. o.)

De mint mindenütt, ha rendszerváltás-féle fordulatok vannak, színre lépnek az átváltozó-művészek is. És ahol sokszor fordul a történelem kereké, tökélyre lehet vinni a mutatványt: „Mikor bejöttek a csehek, akkor ebből az emberből cseh lett, mikor bejöttek a magyarok, a pántlikát idetette a mellére, hogy milyen nagy magyar ő, amikor meg bejöttek a muszkák, hát belőle lett a legnagyobb muszka a faluban, és ment jelenteni, hogy most szöktek által innen, meg innen. Bemondta, hogy kitől, melyik udvarból.” (14. o.)

Bezárt, magába zárkózó társadalom lett a szelmeneci világ, ahonnan és ahová még a levél is három hét alatt jut el néhány kilométerre is, mert előbb Kijevbe megy ellenőrzésre. Nagy bátorság és szerencse kellett ahhoz, hogy innen és Kárpátjáról ki lehessen törni. Ritkán, de mégis felvetődik a szereplőkben, hogy miért jutott nekik ez a sors. A szelmenciek általában azokat a magyarázatokat fogadták el, amit a tiszték vagy a hivatalnokok emberi pillanataikban mondtak nekik – már ahogy a nagypolitikát egy birodalom végvidékén érzékelni lehetett. Érdekes, hogy az értelmiségi szereplők egyszer-egyszer a későbbi tanulmányaikat, tapasztalataikat is visszavetítik, amikor arról beszélnek, hogy a régi eseményeket annak idején hogyan élték meg.

Örülhetünk annak, hogy Zelei Miklós olyan kárpátaljaiakat is megszólaltat, mint Balogh Sándorné Gönczy Mária, Pákh Sándor, Ortutay Elemér, akik közvetlenül ugyan nem kötődnek Szelmencez, de az ő visszaemlékezéseik tágabb megvilágításba helyezik a kárpátaljai gondolkodást, nem csak azért, mert tanult emberek, hanem mert az ő elbeszéléseikből fel-feltűnnek a múlt továbbélésének látens részletei is.

A visszaemlékezések a Szelmenc-történet több rétegét is érzékletesen bemutatják. Ahány szereplő, annyi jellemábrázolás, de legalábbis jellem-vázlat. Az egyéni sorsok beágyazódnak a családok történetébe, végül előttünk van egy részletes falu-szociográfia. Mindez tárgyilagosan. Zelei Miklós nem ítélkezik, értékeljen az olvasó. Joggal feltételezzük, a szerző úgy látja, a szelmenciek közösségként helytálltak a történelem vizsgáján, megtartották magyarságukat, emberségüket. Az is érzékelhető, érényeikkel, gyarlóságaikkal együtt közel állnak lelkéhez ezek az emberek. És voltak az erkölcsi helytállásnak hétköznapi megnyilvánulásai, amelyekről a szereplők természetes módon, kérdés nélkül beszélnek.

A visszaemlékezéseket a szerző olyan korabeli és a könyv születésekor készült dokumentumokkal egészíti ki, amelyek egyrészt a korabeli események és a nagypolitika összefüggéseit segítenek megvilágítani, illetve amelyek azoknak a civil kezdeményezéseknek során születtek, amelyek elősegítették, hogy a két Szelmenc között 2005. december 23-án megnyílhatott a határátkelőhely.

A visszaemlékezés-gyűjtemény öszszességében is jól szerkesztett, és az olvasó előtt az is nyilvánvaló, hogy az egyes monológok is szerkesztett szövegek. A szerző háttérben marad, sőt, ahol a visz-

száemlékező a monológ közben kérdést tesz fel, ott sem világos, hogy a szerző kérdését ismétli-e, vagy saját magát kérdezi. Mindezekkel együtt a visszaemlékezések élőbeszéd hatásúak, izgalmasak. A hitelességet erősítik az élő nyelvjárási kifejezések, és a kor orosz, szlovák, cseh hivatalos és katonai zsargonjának Szelmencen használt köznapi fordulatai. Ezek korrekt magyarázatait a szerző lábjegyzetben illetve a kötet végén függelékben adja meg.

A második rész látszólag más dimenzióban játszódik. Mégis szerves folytatása a visszaemlékezéseknek, csak más forrásbázisra épül. Ez a rész kétszeresen is izgalmas olvasmány. Egyrészt elének kerülnek a szelmenci határátkelő megnyitása körüli bonyodalmak, azok háttere, a hatalom életidegen viselkedése, minden változtatástól való félelme. És az is, kik segítik elő a határátkelőhely megnyitását, hogy a magyarországi politikai erők hogyan viszonyulnak a történetekhez, kik próbálnak hasznot húzni a szelmenci „sikerből”. Másrészt bepillantást nyerünk a szerző alkotófolyamatának műhelytitkai-
ba, nyomon tudjuk követni, hogy a szerző könyve, és újabb kutatásai, az általa indított akciók hogyan válnak a szelmenci történet részévé, hogyan gyorsítják fel a történelmi igazság érvényesítésének legalább a megindítását.

Zelei Miklós könyve első és második kiadásának komoly szerepe volt abban is, hogy 2004. árpilis 21-én Washingtonban a Kongresszus Emberjogi Frakciója ülésén a kettézárt faluról tartottak meghallgatást. Kongresszusi képviselők, a két állam washingtoni nagykövetei, a két Szelmenc polgármestere, a Magyar-Amerikai Kapcsolatok Központjának elnöke és a könyv szerzője részvételével.

Nagy diplomáciai siker, jelentős lépés, hatékony nyomásgyakorlás. A hozzászólók elemzik a jaltai örökséget, megemlítnek egy sor nemzetközi és országos fórumot, amelyek illetékesek lehetnek a szelmenci ügyben, és ígérik, hogy ők is elősegítői lesznek a megoldás gyorsításának. Az ilyen jellegű nyomásgyakorlások fontosságának hangsúlyozására álljon itt a meghallgatás néhány elgondolkodtató részlete:

– a washingtoni ukrán nagykövet úgy tudja, „ezt a határt 1919-ben húzták meg, az első világháború során, a megszálló hatalmak Franciaország és az Egyesült Államok voltak.” (241. o.);

– a washingtoni szlovák nagykövet őszintén bevallja, hogy a szelmenci ügyről Amerikában hallott először;

– kiderül, hogy Nagyszelmenc polgármestere még soha sem járt Kiszszelmencen.

De a meghallgatás gyöngyszeme az amerikai kongresszusi képviselőasszony megoldási javaslata: „Nem lehetne-e egy szuverén ország Szelmenc, és akkor megszűnik a vízumkérdés?”

Zelei Miklós igyekszik mindvégig tárgyilagos maradni. Akkor is, amikor interjúalanyait kérdezi, hiszen a monológokból egyáltalán nem érződik, hogy a szereplők provokatív kérdéseket kaptak volna. És tárgyilagos akkor is, amikor kitartóan szervez, leveleket, feljegyzéseket ír, meghallgatásokat hoz össze. És visszafogott akkor is, amikor a szelmenci határátkelőhely leendő megnyitására egy magyarországi kis párt a sajtóban szerénytelen és kioktató nyilatkozatot tesz (252. o.), és a politikus szövegéből az is kiolvasható, mintha az átkelőhely már működne, másrészt a „sikerben” saját és pártja érdemeit nem éppen szerényen felnagyítja. Megszokott politikai jelenet,

mondhatnánk. De az, hogy az ismert politikus az egész szelmenci történetet „kis ügynek” nevezi, már súlyosabb minősítést érdemelne (262. o.).

A visszaemlékezésekben sehol nem nevesülnek azok a falubeliek, akik a történelmi vizsgán áruló, besúgó és hasonló minősítést kaptak a szelmenciektől. „Voltak ilyenek, most is vannak” – mondja Tóth Vince (14. o.), és ebben a túlzott tárgyilagosságban tömören sok minden benne van. Az író akkor is tárgyilagos, sőt megbocsátó, amikor Nagyszelmencen 2008-ban összetörik a családi autóját (361. o.). A 2007. november 24-én Szolyván, a málenkij robot és a harcok áldozatainak emlékére tartott megemlékezésről beszámolva azonban azoknak az anyaországi hivatalosságoknak a semmitmondó beszédeit szó szerint leírva már ki kell írnia a „szónokok” neveit. Érzékeltetvén, „hogy a budapesti magyar hivatalosságokat mennyire nem érdekli, hogy mi történt az áldozatok emlékével, és nem érdekli a kárpátaljai magyarok sorsa sem” (322. o.)

A mű számos lehetőséget nyújthat egyéb elemzésekre is: a három kiadás alatt mennyit változott a dokumentumregény összképe, hogyan mutat hasonlóságokat az „eredeti” történet és annak utóélete, egyáltalán mi maradt itt meg a múlt kínos örökségéből.

Az átkelőhely megnyitása számtalan előnyt, sokféle hátrányt, új bonyodalmakat hozott. Megváltozott az élet, az elvándorlások miatt csökken a népesség, és többszörösen átrétegződik, kisboltok sora nyílt meg, a határbazár sok vásárló-turistát vonz, virul a feketegazdaság, átlátható munkaerő-piac, beruházások és infrastruktúra-fejlesztések kellenének és a jövőt sok árnyék takarja el.

Zelei Miklós könyve legalább három fő szempontból is több mint a szűk értelemben vett szelmenci történet. A műben is elhangzik: „Szelmenc falu története szívszorító” (Rohonyi Rudolf, 233. o.), a helyi szereplők történetét lakonikusan összegzi Balogh Sándor: „Rossz időben születtem, rossz helyen” – mondja (205. o.). De a dokumentumregényben egy világrendszer távlatos kilátástalansága is kibomlik elének az egyéni sorsok kilátástalanságán keresztül.

A mű, főleg a második rész tanulságaival, arra is figyelmeztet, hogy a szelmenci történet a nemzettudatunk mai szintjén (és a valóságban sem) még nem zárult le...

A harmadik szempont, amire a szerző látszólag alig fókuszál, mégis az egész művet áthatja, az a kárpátaljai magyarságnak, zivataros történelme ellenére is érezhető öntudata, sajátos optimizmusa. Ahogyan a kötet egyik szereplője, Veres Péter megfogalmazza: „... édesapám abban is élt, amíg élt, hogy a kockának úgyszólván

kell, ez nem lehet örökké így. Meg fog a világ változni, visszakapja földjeit, amit elvettek tőle.” (Veres Péter, 225. o.)

Reális valóságérzékkel mérve, ma sem számíthatunk világtörténelmi léptékű igazságtételre, különösen, ha a legutóbbi évek ukrajnai háborús eseményeit és a diszkriminációs nyelvtörvényt is tekintetbe vesszük. De ez a könyv megmutatja, nem nézhetjük tétlenül, hogy a történelmi örökség kívülről ránk erőltetett darabjai végzetesen maguk alá gyűrjenek bennünket. Mindenki, akinek megadatik a mai határainkon kívül rekedt magyarságért a cselekvés lehetősége, kötelessége azzal élni is. A dokumentumregény hiteles, irodalmi igényességgel megírt sajátos történetírás is.

A kötet a Kortárs Kiadónál jelent meg, igényes, tetszetős külsővel.

ZELEI MIKLÓS: A kettézárt falu. Dokumentumregény. Harmadik, jav., bőv. kiad. Budapest, 2017. Kortárs Kiadó, 371 p.

SZABÓ GÉZA

Prés alatt

Karádi Zsolt *„Az ég nem emberséges”* című kötetéről

„Könyvekkel és könyvekből tanultam meg, hogy az ég egyáltalán nem emberséges, és az, akinek van sütnivalója, szintén nem emberséges, nem mintha nem akarna az lenni, hanem mert így vétene a józan gondolkodás ellen.” Bohumil Hrabal mondatja ezt Hanta nevű hőisével a *Túláságosan zajos magány* könyvzúzdájában. Emberséges igazán és eredendően csak az ember lehet, de – a színház világában – Szophoklész *Antigonéjának* első sztaszi-

monja ezt az embert a csoda és a szörnyűség végletei közé feszíti: „*Sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb.*” – fordítja Trencsényi-Waldapfel Imre; „*Sok szörnyű csodafajzat van, s közöttük az ember a legszörnyebb*” – tolmácsolja Ratkó József. Mindkét fordítónak igaza van. A szépírás – szólaljon meg a három műnem bármelyikében – ezt a sokarcú embert jeleníti meg. Tegyük hozzá, a színházi előadás jelenideje kénytelen

az ábrázolásra szorítkozni, az ítéletet-értelmezést pedig a nézőnek átengedni. Talán a hrabali „az ég nem emberséges” (a József Attila-i „kemény a menny”) radikalizmusához ritkábban vesszük a bátorságot. Az emberről ítélve – Karádi Zsolt írásaival együtt töprengve – azonban magam is úgy vélem, a dráma mindig is a létezés szorításában vergődő ember jelenbe vetített küzdelme. Vagyis, Arisztotelész *Poétikájának* fogalmazásában, egyszerűen: a cselekvő ember (δραῦν) utánzása.

A könyv, melyet kezemben tartok, három egyenrangú – s értelmezésében szükségszerű – szakaszból komponálódik.

Az első rész színháztudományi-dramatörténeti tanulmányokat fog össze „*rájössz-e, hogy ez honnan van?*” címmel. A tanulmányok szerző, mű, előadás, kontextus dimenzióiban, az érzékeny befogadó (européer-magyar) kulturális világában vázolják fel a választott darabok interpretációs lehetőségeit. (Borisz Akunyin 2002-es *Népszabadság*béli interjúból kölcsönözve, s Karádi Zsolt tudósi-értelmezői ars poeticáját megerősítve: „Tudod-e, ki ez az alak, és hogyan alakítottam át? Ha valaki nem elég olvasott, az sem baj, akkor is jól szórakozhat magán a cselekményen. Ezt a posztmodern játékot persze a szükség is szüli, hiszen az irodalmár rendszerint könyvek között él... az életről való ismereteim 99 százalékát könyvekből merítettem. Hála istennek, még soha életemben nem fogtam fegyvert senkire, mint ahogy énrám sem lőtt még senki. Nem öltem, és engem sem akartak még megölni. Úgyhogy bizonyos értelemben egy könyvekből álló univerzumban élek, mint egyébként szinte mindenki más is manapság...”) Karádi a borhesi egyetemes könyvtár minden kötetének minden

lejegyzett szövegére vágva kalauzol bennünket, színházba járó, betűszerető olvasókat. Aligha véletlen, hogy az első ciklus mindhárom tanulmánya filológiai kaland, háttérvilágok felfedezése. A fegyelmezett értelmezői módszer és az alkalmazott tudományos apparátus mellett is valahogy mindig úgy olvassuk – Karádi Zsolttal együtt – a színelőadások világát, ahogy azt a *Túl zajos magány* Hantája, a nyomdakészen fecsegő Bohumil Hrabal teszi: „mindig csak egy mondatot vettem a számba, mint egy cukorkát, és így munka közben elteltem a határtalan nagysággal és a végtelen bőséggel és a szépséggel.”

A *Shakespeare, Petőfi, Bodolay* című tanulmány (alcíme szerint *A Coriolanus a Móricz Zsigmond Színházban*) Petőfi Shakespeare-fordítását, annak textológiai-fordításelméleti vonatkozásait, színháztörténeti kontextusát, jelen *színpadra állítását* (Patrice Pavis elméletének közelében maradvá a *mise en scène* minden alkotó hatal-

mat és potenciált mozgósító értelmében) vizsgálja. Élő színházi közegben – akár a könyv összes többi írása – tájékozódik a tanulmány. Ez az élő közeg egyszerre értelmezi, fordítja, kelti életre Shakespeare-t, őrizi meg Petőfi interpretációjának – akkor aktuális, akkor kortárs – hangsúlyait, veszi figyelembe a Petőfi óta eltelt bő másfél évszázad értelmezésbeli, nyelvi módosulásait, s aktualizálja hitelesen a Plutarchosznál, Shakespeare-nél, Petőfinél, Illyésnél, Bodolaynál egyaránt megtapasztalható hős-fantasztá-nemes-és-korlátolt-áldozat-okos-de-hisztérikus Coriolanust. Az irodalomtörténeti tekintés gondolatébresztő mozzanata a Petőfi-Coriolanus párhuzam felvetése. Vitathatatlan bizonyítékok sorakoznak amellett, hogy Petőfi darabválasztása tudatos: alkati rokonságból, valamint az őt az idő tájt foglalkoztató szerep- és magatartásmintázatokból, szabadság- és egyéniségkultuszából magyarázható. Érdekes tanulmányt szülhetne annak vizsgálata is, hogy Petőfi költészetében – ezen fordítás mellett – milyen hatásai mutathatók ki a színházi élmény, a színházi látásmód, színészi élet személyes tapasztalatainak. (Kiterjesztve a vizsgálódást *Az őriült* kontextusán túli szövegekre is.) Karádi tanulmánya a színházi megvalósítás legapróbb részleteire is kiterjed. Aprólékosan, mégis élvezetesen elemzi Bodolay Géza átíratát, amely nem Shakespeare újrafordítása, hanem Petőfi szövegének „újírása”, vagy – a Bodolay-szótár kifejezésével élve – „dramaturgiai sebészet”. Karádi Zsolt meggyőző arról, hogy a színház mindig is alkotó (és újraalkotó) módon viszonyul a darabokhoz. Ami az olvasónak szent, autorizált textus, az a rendezőnek nyersanyag a szöveggönyvhöz... Ilyenformán a tanulmány ritka betekintést nyújt a

színpadi dialógus alakulástörténetébe, a *szerző-dramaturg-rendező* hármasszámrendszerébe, különösen az első felvonás nyitó jelenetének részletes textológiai elemzésével. A színpadi megvalósítás – ahogy az elemzés Bodolay Géza jelzését kiemeli – tudatos anakronizmus. Nagy a kísértés, hogy ezt az eredeti szöveget idézőjelbe tevő, ugyanakkor a jelen számára – az újrajátszás és újraértelmezés számára – felszabadító gesztust, az aktualizáló anakronizmus műveletét általános színházi gyakorlatként, szemléletmódként értelmezzük. Pontosabban, ahogy Karádi is figyelmeztet Jan Kott tanulmányára hivatkozva: „Shakespeare-t sem aktualizálni nem kell, sem korszerűsíteni, a történelem mindig újra kitölti és megtalálja magát benne.”

A ciklus második tanulmánya *Bukás és felemelkedés. A Túl zajos magány a Móricz Zsigmond Színházban* címmel Bohumil Hrabal világába kalauzol. A világ akár szó szerint is érthető. Hanta szavaiból világ(ok) rajzolód(nak) ki a színpadon: a monológ a személyiség szűrőjén át közös kultúránk végzetes sérülékenységét, európaiságunk törékenységét zúdítja szavakba. A tanulmány körültekintő színházelméleti és dramaturgiai elemzésekben vizsgálja az epikum és drámaiság viszonyát a szöveggönyv létrejöttének folyamatában, elemzi a színpadi teret-tereket, szembeállít szöveg átláthatatlanul gazdag intertextuális kapcsolódás-rendszerével. A prés valóságos, a képzelet ráadásul – a szorongás egy bizonyos pontján – egyetemessé vizionálja. A darab nézője úgy érezheti, mire Hantára kerül a sor, a pusztító gépezet már mindent összezúzott, ami az emberi létezés terét, idejét, tárgyi és szellemi környezetét jelentheti. Karádi Zsolt fogalmazásában Krobot

rendezése a textus filozófiáját színházi térbe transzponálja.

A harmadik tanulmány *Minden eszszel a madárral kezdődött! Közéletések Akunyin* Sirály című komédiájához címmel szintén szöveg és színház viszonyára koncentrálnak, filológiai nyomozást végez. Borisz Akunyin írásai lektűr és szépirodalom határvidékén mozognak páratlan magabiztossággal. A dolgozatíró a posztmodern Akunyin-jelenség legfontosabb mozzanatai közül az intertextualitásra, a krimi műfaját megőrző-megújító eljárásokra, az irodalomtörténeti vonatkozásokra koncentrálnak. Fő tárgya mindenekelőtt a Csehov-darab negyedik felvonásának Akunyin által nyolcfelé ágaztatott újraírása. Az újraírás fogalma mellett a tanulmány szerzője a „visszaírás” műveletét is érinti, megjegyezve, hogy Akunyin szövege 19. századi szerzőkkel és művekkel folytat párbeszédet, ugyanakkor éppen az orosz krimi *biányának* korszakába lép vissza, hogy *onnan* hódítsa meg a jelenkori – és nem kizárólag művelődni vágyó – közönséget. Mindez – ahogy Karádi is megerősíti az orosz szerző szavait – irodalmi játék, ezúttal a színpadon, mégis az európai kultúra mélyrétegeiben gyökerezve.

A kötet törzse *Menny és pokol címmel* annak a hetven kritikának a sorozata, melyek egy személyes színháztörténet egy évtizedet átfogó fejezetét is alkothatnák. Értelmező-értékelő miniatűrök a színházlátogatás élményét megőrző napi frissességgel, a publikációs helyet kínáló sajtóforumok megszabta szűk – ám így még inkább inspiráló – terjedelemben. Hetven kritika: mennyiségében és – a szövegeket megjelenésük folyamatában is ismerve és arra visszatekintve – minőségében, naprakészségében is ámulatba

ejtő és tiszteletet parancsoló teljesítmény. Főleg ha tudjuk, hogy a szerző kivétel nélkül minden darabra reflektál a színház művészi tevékenységét követve.

Interpretációk ezek az írások a szó legszorosabb értelmében: a színikritikus kíséri, kalauzolja a nézőt, ha kell, tájékoztatja, s ha úgy adódik, engedi, hogy a befogadó maga járja végig, fedezze fel az értelmezés kínálkozó útjait. Ebben a munkában nincs mellékes téma, magas művészet és populáris szórakoztatás egyazon színházi világ küldetése, az előadásokról írottak is ezt igazolják. Példaként a *Csárdáskirálynő* kritikájába pillantva: az előadás fókuszja *álom a szerelemről*, e fókuszban látszik megelevenedni az operett klasszikus műfaja. Karakterformálás, jellemábrázolás, professzionális játék az érzelmek, léthelyzetek lehető legszelesebb skáláján, ének és tánc természetes hozzárendelése a színpadi „világépítéshez” – mindezek méltatására jut tere és alkalm a kritikusnak, s nem csak Horváth Margit játékanak értékelésében. Az írás pillanatfelvételi helyet kap Tasnádi Csaba ars poeticája, a színészközpontú, az előadás szakmai minőségét minden „értelmezés” és „üzenet” elé helyező profizmus. A rendezésről szólva lényeges annak kiemelése, hogy a jó előadás egyszerre őrzi meg az operett műfaji hagyományát, és hozza át a jelenbe annak minden elemét. Szól az írás az operett szép meséjének összes segítő eszközéről, a koreográfián, látványon át az álomba ringató varázslatos zenei világig. Mindez szinte jelen időben, a premier másnapján már a néző-olvasó számára is hozzáférhetően.

Karádi Zsolt színikritikusként nem feltétlenül ítéletre törekszik, sokkal inkább megvilágít, tanít. Ha kell szelíd következetességgel, megfontoltsággal,

alapossággal. Kritikái bevezetnek és ott tartanak egy olyan világban, melyben a fikció és a realitás egymást segítve modellezi mindenkori jelenünket, saját létünkkel, saját arcunkkal szembesítve bennünket nézőket. Akkor is így van ez, ha a kiválasztott darabok mélyen gyökeresnek a kultúrtörténeti hagyományban, ha ezer szállal kötődnek az irodalom, a drámatörténet klasszikus értékeihez, akkor is, ha a művek gazdag bölcséleti vonatkozásrendszere is része az előadásnak. Jó példa erre Ibsen *Peer Gynt*-jének kritikája. (Hozzá kell tenni, Karádi írásai, még a legtömörebb szövegek is, túllépnek a tradicionális kritika feladatkörén. Értékelés, értelmezés, élményrekonstrukció, kalauz, diskurzus-kezdeményezés egyszerre és egyaránt minden színibírálatára.) Az emberiségköltemények, világdrámák kontextusában értelmezett *Peer Gynt* interpretációjában a személyiség felépítésének, megőrzésének, kiteljesítésének kérdéskörét vizsgálja. A finom lélektani ábrázolás, a sorselemzés mélységei – a kritika megközelítésében – nagyrészt a színészi szerepformálásnak köszönhetőek (Karádi Zsolt kellő figyelmet szentel Horváth László Attila és Antal Olga alakításának). Fazekas István bátor rendezése, Sediánszky Nóra tudatos szövegkezelése – a kritikus megfigyelése szerint – megőrzi az ibseni világ rétegezetttségét. Fontos, ha úgy tetszik minden autonóm és hiteles rendezés esztétikájaként értelmezhető az írás végkicsengése: a *Peer Gynt* nem múzeumi tárgy, újra és újra végigvezeti az önmagát kereső *ént* a világ útvesztőjében.

A kritikus mindig a néző *kortársa*. Írásai révén pedig *társa* is. Közhelynek tűnik ezt kijelenteni, mégis, a kritika lényegét érinti ennek hangsúlyozása. Saját világunkban

próbálunk tájékozódni, saját kérdéseinkre keresünk választ, saját életünk helyzeteit keressük-kapjuk a színpadi jelenetekben. Különösen kortárs darabok esetén merül fel a nézőigény a kortárs véleményére, s ebben a tekintetben kitüntetett lehetőség (és felelősség) illeti a színikritikust. Martin McDonagh tragikomikus darabja, az *Alhangya* többszörösen is mai alkotás. 2001-ben keletkezett, azóta szinte folyamatosan jelen van Európa és a világ színpadain, a Charlie Hebdo elleni iszlamista vérengzés pedig éppen a darab nyíregyházi bemutatásának idején döbbsentette meg a világot. Aktuálisabb előadást tehát aligha találhatnánk. Karádi abszurd komédiának nevezi McDonagh darabját, s valóság és színpadi fikció véres párhuzamát tekintve nem is lehetnénk pontosabban: *absurdus*, avagy képtelen, lehetetlen, ami történik. A világon, a színpadon, az emberi kapcsolatokban, az eltorzult pszichében. Az *Alhangya* (az *albadnagy* katonai és börtönszlengből eredeztethető gunyorosan torzított változata) hiányjelzés; a klasszikus katonai és tiszti erények teljes hiánya: a felelősséggé, bajtársiasságé, szolidaritásé, fegyelmezetségé, gondoskodásé, autonóm döntéseké. Ezeket a darab „parancsnoka”, Hangyás Padraic mind nélkülözi. Mint ahogy totálisan hiányzik az emberség abból a világból, amelyben a terror életformává, az erőszak rutinná, a pusztítás mindennapivá válhat. Fontos párhuzamokat vet fel a kritika az abszurd humor, a tarantinói morbiditás említésével. A színészi alakítások – itt is alapos – elemzése (kiemelve Fellinger Domonkos Padraic-jának ijesztően eleven, már-már pszichiátriai mélységekbe világító jellemformálását) az hangsúlyozza, hogy bár a pokol tanúi vagyunk, de ebben a pokolban *is* emberek vannak. És emberek te-

remtették. És emberek szüntethetik meg. És abszurd az egész, mert e pokolból ki-
törni alig van remény.

A kötet záró, harmadik szakasza Karádi Nóra színházi fotóinak sorozata. A fotó – ha elkészültének idejét tekintjük – a pillanat műfaja, ezek a színházi felvételek viszont mindig tér-idő-létezés sűrűsödésének tekinthetők, képesek sorsokat, jellemeket, akár egész jeleneteket, felvonásokat megragadni és a nézőben később felidézni. El kell ismernünk, a színházi fotózás „alkalmazott művészet”, része a produkciók utóéletének, dokumentációjának. Karádi Nóra viszont saját művészi döntéseit, választásait, értékhangsúlyait is következetesen érvényesíti, kompozíció egyszerre őriznek és teremtenek valamit, aminek természetesen a színház az ihlető közege. Fekete-fehérben még jobban érvényesül a fények, formák, testek, arcvonások rendkívül komplex összjátéka. Néhány példát kiemelve: A töprengő Coriolanus, a mögötte álló kisfiú, egy dinamikus cselekményű, feszes, zaklatott darab csendes pillanatában. Amikor a színész egyszerre a szerep éltetője és – a fotón – a szereplő ábrázolatja, már-már

önállóan is értelmezhető „szobra”. A kép egyszerre állítja meg és engedi folyni az időt, s közben a cselekmény, a jellem szavakkal nem is mindig ábrázolható rétegeihez enged hozzáférést. A fotók másik típusa egy kicsit az ókori színházi maszkokra emlékeztetően örökít meg arckifejezéseket. Erős gesztusokat, önmaguk jelzésévé sűrűsödő állapotokat, jellemfestő mimikát láthatunk ezeken a képeken, mint például az *Emília Galotti* zaklatott hercegének ábrázolásán, vagy a *Túl zújos magány* Hantájának mondat közepén elkapott portréjában.

Karádi Zsolt könyve – ahogy ezt a záró fotósorozat is élénken idézi – összművészetként tárgyalja a színházat, eleven világként, mely a néző jelenének összes örömeivel és fájdalmaival szembesít bennünket. Szakértelemmel, mégis élvezetes magyarázatokkal hozza közelebb azt, ami eleve a miénk: színpadra álmódott életünket.

KARÁDI ZSOLT: „*Az ég nem emberséges*”. Színházi tanulmányok, kritikák. Nyíregyháza, 2016. Feliciter, 203 p.

GERLICZKI ANDRÁS

A reformáció lényege

Gaál Botond professzor új könyvéről

Rendületlenül hiszek abban, hogy a szép hordozza magában a jót, amaz pedig az igazság lényegét. Már csak ezért is komoly érdeklődéssel vettem kezembe Gaál Botond professzor könyvét, amelyet a reformáció 500. évfordulója alkalmából jelentetett meg a Debrecen-Nagytemplomi Református Egyházközség. A gyönyörű

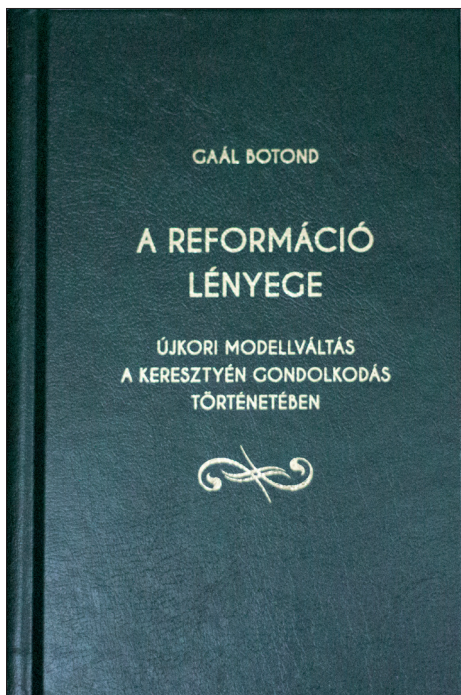
kötésben közreadott kisméretű mű fedlapján arany betűkkel csillog a cím, amely oly sokat ígér! Tömörséget, laikus számára is könnyű áttekinthetőséget, múltbéli homály tisztulását, jövőbeni remények felragyogását. *A reformáció lényege*. Ha még az alcím üzenetét is szemügyre vesszük – Újkori modellváltás a keresztyén gon-

dolzkodás történetében –, akkor biztosak lehetünk abban, hogy komoly szellemi élményben lesz részünk. Érdeemes elmelnünk az olvasásában.

Az egzakt tudományokban is jártas professzor már a bevezető sorokban olyan látásmódra hívja fel mindnyájunk figyelmét, amellyel a reformációt tanulmányozni érdemes: a részelemek vizsgálata helyett az egészből, a teljesből kiindulva érkezni a megértéshez. Igaz, nekem, történelemmel foglalkozó érdeklődőnek meglepő, hogy a társadalmi aspektusok helyett a lelki-szellemi változás történelemformáló szerepét hangsúlyozza, de az bizonyos, ez a megközelítés valóban kézenfekvő, főleg olyan gondolkodó számára, aki nem materiális alapon áll. Ráadásul leszámol a reformációt „hit-újításként” értelmező megállapítással, mondván, szó sincs arról, hogy az eredeti krisztusi evangélium lényege bármiben is megváltozott volna.

A reformáció lényegének megértéséhez két utat javasol az olvasónak, s ezeken maga fogja kezét, vezeti végig őt. Ahogy írja: „Egyrészt a jelen felől visszafelé nézve vesszük számba az értékelő megállapításokat, másrészt a keresztyén kultúra kezdetétől a történelemben előre haladva keressük és figyeljük az oda vezető kultúrtörténeti szálakat.” Később elindulunk vele a görög tudományos előzményektől, haladunk Ptolemaiosztól Kopernikuszig, aztán „tovább”, Augustinustól Aquinói Tamásig... megismerkedünk Erasmus és a humanista tudósok álláspontjával, még a korabeli matematikai gondolkodás meghatározó alapjaival is, de mielőtt a már ismert reformátorok munkásságának bemutatásához érne, nagyon fontos megállapítást tesz: „... a keresztyénség tehát nem vallásként indult,

hanem eredetét tekintve a megváltásban hívók Krisztus-követő ember magatartása volt, egy életforma és létszemlélet.” Ezt a kiindulási tételt érdemes alaposan megjegyezni, mint ahogyan azt is, hogy eleinte a rómaiak is egy kis zsidó szektának vélték a keresztyénséget, és ma is sokak megállapítása szerint az nem más, mint a történelmi folyamatok által kialakított vallási képződmény. Gaál professzor szerint szándéka ellenére, a keresztyénség mégis szükségszerűen vált vallássá, s épült rá bonyolult, hierarchikus intézményrendszer, vagyis jött létre az egyház. Az egyház, amely magára vette a „világi létet”, tanításaival szorosan magához láncolta az embert, és az idők folyamán el is választotta a hívőt Urától! Ez az a nagy felismerés, amely aztán Luther számára is világossá tette, hogy Jézus Krisztusig kell annak visszanyúlnia, aki az igaz Istent akarja megismerni, aki az Atya elé akar

állni igazságban és szentségben. Ahogyan a szerző fogalmaz, ebben az értelemben a reformáció a keresztyén gondolkodásban mint paradigmaváltás értelmezhető.

Persze, aztán a másik úton is elindulunk, s a XXI. század emberének szemével, innen a „tudás” évszázadából is visszanezünk a reformációra. Olyan széles körben elterjedt megállapításokra találhatunk, mint: visszatérési kísérlet az őskeresztyénségi mintákhoz..., vagy az ész felszabadítása a középkori tekintélyek alól..., nyilvánvaló történelmi szükséglet egy olyan korban, amikor a világ kitágulása társadalmi, gazdasági átalakulásokhoz vezet..., az egyén szabadságvágyának megfogalmazása..., a demokrácia diadala..., nemzetben való gondolkodás, a nemzeti nyelvek kibontása, elterjedése...

A teológus professzor ezeknek a megállapításoknak mindegyikét jogosnak, méltányolhatónak tartja, de ezekre, mint következményekre, eredményekre gondol elsősorban. A reformátorok viszont lelki-szellemi munkálkodással, biblikus alapon más következtetésre jutnak: „... a hívő léleknek immár személyesen és az egyház közbeiktatása nélkül is közvetlen kapcsolata lehet Istennel.” A magamfajta persze ilyenkor – látva az azóta eltelt századok szörnyűségeit – felteszi a kérdést: Vajon a reformátorokon kívül hányan döbbennek arra rá, hogy ez a személyes találkozás Istennel milyen következményekkel jár, mekkora felelősséget rak az egyes ember vállára? Nagyon nagyot, de ezzel az ember az élethez való bátorságát kapta vissza az újkor kezdetén!

A könyv harmadik részében a szerző tételesen sorra veszi azt a négy területet,

amelyet a reformáció érintett, jelesül a keresztyén tanokat, az istentiszteleti életet, az egyházszerkezetet és a közéletet. Az olvasó fontos és alapvető kérdésekkel találkozhat, és érdekes művelődéstörténeti „kalandozáson” vehet részt.

A mű negyedik fejezete akár önállóan is megállja a helyét, amolyan könyv a könyvben. Címe szerint „A debreceni reformátorok szemléletformáló szerepe a magyar kultúrában”, a reformáció magyarországi irányzatával, eredményeivel foglalkozik, tartalmát illetően azonban az előző fejezetek tömör összefoglalásának, az alapvető gondolatok kifejtésének alapjáról vizsgálódik abban a magyar szellemi tudományos világban, amely újjá teremtette magyar hazánkat, s amely kétség kívül ma is imponáló, keblet melengető minden magyar számára.

Dr. Gaál Botond könyvét szép fotómelléklet zárja, amelyet lapozgatva egy mátészalkai református, lokálpatrióta történelemtanár szíve nagyot dobban, amikor megpillantja szülővárosának szép terecskéjét, ahol Bíró Lajos impozáns, méltóságteljes Kálvin-szobra áll.

A kettő, a kis könyv és a nagy szobor – külön-külön, s akár együtt is – tartást adhat nekünk, figyelmeztethet arra: milyen nagy horderejű dolog az, hogy bármikor közvetlenül beszélhetünk Istennel, bármikor láthatjuk őt! Elég csak valamelyik embertársunkra pillantani.

GAÁL BOTOND: A reformáció lényege. Újkori modellváltás a keresztyén gondolkodás történetében. Debrecen, 2017. Karakter 1517 Könyvesbolt, 156 p.

PÉNZES OTTÓ

E számunk szerzői:

- BAKAJSZA ANDRÁS – ny. középiskolai tanár, irodalomtörténész, Fényeslitke
CSABAI LÁSZLÓ – író, Nyíregyháza
GERLICZKI ANDRÁS – középiskolai tanár, irodalomtörténész, Nyíregyháza
HOLMÁR ZOLTÁN – történész, Nyíregyháza
JÁNOSI ZOLTÁN – a Kölcsey Társaság elnöke, irodalomtörténész,
főszerkesztő, Budapest–Nyírtelek
KARAP ZOLTÁN – esztéta, Nyíregyháza
KORMÁNY GYULA – földrajztudós, egyetemi tanár, Nyíregyháza
LIPTHAY ENDRE – történész, Budapest
MARIK SÁNDOR – újságíró, Budapest
PÉNZES OTTÓ – tanár, Mátészalka
RÉVAY VALÉRIA – nyelvész, ny. egyetemi docens, Nyíregyháza
SÁNDOR L. ISTVÁN – színháztörténész, kritikus, főszerkesztő, Budapest
SZABÓ GÉZA – történész, ny. főiskolai főtitkár, Nyíregyháza
SZILÁGYI LÁSZLÓ – történész, középiskolai tanár, Nyíregyháza
TALLIÁN MARIANNA – színművész, Budapest
TOMASOVSKAI ANITA – könyvtárigazgató, Nyíregyháza
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ – költő, író, főszerkesztő, ny. főiskolai tanár, Mezővári

500 Ft

FEHÉRGYARMAT – HŐSI EMLÉKMŰ
(FELÚJÍTÁS UTÁN)

nka
Nemzeti Kulturális Alap